

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

TOLNAI OTTÓ VERSEI

BORDÁS GYÓZŐ REGÉNYÉNEK BEFEJEZŐ RÉSZE

BENCSIK GÁBOR PRÓZAVERSE

LAZA KOSTIĆ SZÁZÖTVEN ÉVE –

LAZA KOSTIĆ ÁLOMNAPLÓJA

BORI IMRE JEGYZETÉVEL,

HORVÁTH OTTÓ VERSE

NÉZŐPONT –

BÁNYAI JÁNOS ÍRÁSA IRODALMUNK HELYZETÉRŐL

TOLDI ÉVA HERCEG JÁNOSRÓL

JUNG KÁROLY A GÜL BABA-HAGYOMÁNYRÓL

HARKAI VASS ÉVA NEMES NAGY ÁGNESRÓL

KÖNYV-
SZÍNI- KRIKKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1991

November

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LV. évfolyam

A FORUM KÖNYVKIADÓ KIADÓI TANÁCSA:

Ágoston Mihály, Bányai János, Dorde Beara, Bordás Győző, Bori Imre,
Fenyvesi Ottó, Hódi Sándor, Hornyik Miklós, Losoncz Alpár, Maurits Ferenc,
Móra András, P. Nagy István, Thomka Beáta, Toldi Éva, Utasi Csaba, Várady Tibor,
Virág Mária

Szerkesztőbizottság: Bordás Győző, Gerold László (kritikai rovat) és Toldi Éva

Fő- és felelős szerkesztő: Bori Imre
Műszaki szerkesztő: Maurits Ferenc

TARTALOM

Tolnai Ottó versei 953
Bordás Győző: Fűzfásíp (*Ég a kút! XV., befejező rész*) 959
Bencsik Gábor: Zsoltár (prózavers) 971

Laza Kostić 150 éve
Laza Kostić: Álomnapló 975
Bori Imre: Laza Kostić Álomnaplója (*jegyzet*) 986
Horváth Ottó: Lombok deRengtek (*vers*) 988

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Nézőpont
Bányai János: Még, talán (*A vajdasági magyar irodalom „itt és most”*) 990

AZ EGYÜGYŰEKET ODA VISZIK

T O L N A I O T T Ó

S Z E B B S Z Ū R K E

hiába etettük pirospaprikával
hiába a szegedi a horgosi csípőssel
kifakult a flamingó a tyúkólban
itt minden megőszül
meg mint a bakelit szartúró a sziksóban
meg mint az árvalányhaj
lekopik mint a júdáspénz máriaüveg-tallérja
veri gyötri
gyömöszöli maga alá a gúnár
szebben lebben a kanálistarton a kócsag gyoicsa
szebb szürke a fosó- meg a kanalagém szürkéje
szebb mint az ő szétmosottbugyi-színe
szebb szürke
halásszuk a piócát vak vigh tibikével
estére mire már azt a kevéske kék vérét is kiszívják
pontosan úgy néz ki mint az a templom eres falára
festett hóka angyal
kifakul vak vigh tibike is mint a flamingó
akivel eljárta volt a násztáncot
a lábatlan baráth palicson megnyerte a táncversenyt
a lábatlan dorombolt nekik fogatlan szájában frissen kovácsolt
még izzó dorombbal

MEGŐSZÜLT SÖPRŰK ŐSZ SÁRKEFÉK

halódik már hónapok óta kucora bácsi
 halódik a kuckóba tolt gyúródeszkán a kiskonyhában
 nagy lyukat harapott mellkasába a deres
 mint akit ágyúgolyó ütött át
 nagy lyukat harapott mellkasába a deres
 amelyet legjobban szeretett az almáskeres
 éjszakánként lelopta neki a padlásról
 a markában hordta le neki a fogatlan létrán a lánglisztet
 kínjában nagy kínjában kocsikenőcsöt gyömöszöl a sebbe
 akárha abba a lyukba akarná beemelni
 kerékagyba a tengelyvas végét
 pedig hát kucora bácsi sosem is kocsikázott
 huszár volt a huszonegyeseknél
 kocsikenőcsöt gyömöszöl
 tán a föld tengelye készül
 abban a gyémántgennyes sebben megfordulni
 szépen halkán visszafordulni
 halódik
 ám kucora bácsi halódásában is délceg
 nagy kínjában is délcegen lovagol
 az almáskeresnek vélt kenőcsös gyúródeszkán a kuckóban
 lovagol vissza a frontra
 kekec ő benne meg még mindig benne a golyó
 sétál benne az ólommegymag le-föl
 kekec csömöre meg a bús sógor is lovagolnak vissza
 másznak lábatlan békák
 másznak vissza a kajmak csalánra az isonzóhoz donhoz
 ti amerikába igyekeztek mondja csömöre bácsi
 a kénes kút vályújában
 ti amerikába igyekeztek meg rómába a szentfazék öregasszonyokkal
 lábatlan békák
 mi meg vissza oda ahol velünk őszült meg a fű
 én láttam gyerekkoromban hogyan őszülnek meg
 a nagy vadászatok kerítőhálójában félelmükben a nyuszik
 úgy őszültünk meg ott mi is
 úgy őszült meg ott velünk a fű is
 csak azt tudnám tinéktek miféle borzalom

fehérítette így ki a sörtéteket
megőszült sóprűk ősz sárkefék

MINT HALOTTAK SZÍVÉN

a menta istállóba is jó verés ellen
megyek szedni
kóválygok mint gólyafos a levegőben
látom fenn oromháton endrét
már hajnalban felszögezte az apja a kerítésre
ne kódorogjon el az állatok mellől
ne kóvályogjon velem lenn a sziken
mintha a kelő nap közepébe szögezte volna
és most emelkedik
meddig emelkedik még kérdem vak vigh tibikét
aki madárszart (löszbabát) jött szedni a szobrász tóninak
endre legalább emelkedik mondja tibike
látatlan baráth kobakjára támaszkodva
mi süllyedünk
látatlan gőzkalapács ver bele a földbe
mint halottak szívén ha hegyes karót vernek át
mentát indultam szedni
jó verés ellen
majd az istállóba is akasztok
ne akassza már többé oda senki magát a gerendára
legalább visszajárnának trágyát hordani arról a túlvilágról
polyvás sarat taposni a tapasztáshoz
endre is csak egyre emelkedik

AZ EGYÜGYŰEKET ODA VISZIK

megfogta a grabancomat a sekrestyés
azt hittem meglátta hogy a pikszis körül babrálok
azt se látta hogy behugyoztam a szenteltvízbe
hová hugyozzak amikor nekem ingyen jár a krachedli
a templomban meg nincs budi
azt se vették észre amikor még harangozó koromban
a bérnálási körmenetre hugyoztam a toronyból

nem látott semmit nagy nyaláb hervadt liliumot cipelt
 mert nemsokára érkeznek a nővérekék
 a frissen vasalt terítőkkal
 frissen vágott liliummal
 ha meglát nem kínál festett pálinkával a plébános
 igaz hiába is tagadnám ő előre tudja halálos bűneimet
 lefűjtam mondja szuszogva akárha a kántornak fűjtatott volna
 mit fűjt le plébános úr
 azt az utat a varangyok között itáliába
 én mentem volna a zarándokokkal az önkéntes tűzoltókkal is
 de senki se vett föl
 azért akartam az adorjáni varangyszállítmányba bújni
 elég félkegyelmű ókanizsai kószál róába
 nem elég hogy szétvertétek a pietàt
 most még mózes szakállát is ki akarjátok tépni
 nem plébános úr nem mózes szakállát akarom kicsupálni
 habakukkot akarom látni a legkeserűbb húsú prófétát
 majd elviszünk benneteket doroszlóra vagy a tekijai búcsúba
 az együgyűeket oda viszik vagy gyűdre

NE ÜSSE AGYON MAGÁT

a lábatlan baráth holnap indul
 hová az anyja kínjába
 ha már róába nem mehetünk
 se turinba a tűzoltó világbajnokságra
 hová lábak nélkül tán csak nem kínába
 viszi vissza a fakó flamingót afrikába
 és hoz helyette égő lobogó
 mint selyemlobogó csapkodó skarlátot
 indul csak még nem döntötte el
 majd megkérdezi csömöre bácsit kekecet
 ők gyalog jöttek haza a dontól
 megkérdezi kishomok kispiaç után merre kanyarodjon
 szabadkán vagy szegeden tetesse fel magát
 mint csomagot a vonatra
 tibike szerint mindegy mert a föld kerek
 ez igaz tette hozzá a vakuló bakota

úgyis ide hullik vissza ókanizsára
 ejtőernyőselymet kellene kifeszíteni
 van bőven odaát a törökkanizsai selyemgyárban
 ejtőernyőselymet kellene kifeszíteni
 ne üsse agyon magát ha visszazuhan
 mert igaz hogy a föld kerek de kemény is

ULTRAVIOLÁRA

a magyar határnál szedi még majd lelövik
 hullala julcsa az árvalányhajat
 már csak ott van a löszbánya körül
 szedi
 violára festi mint a vattacukrot hipermangánnal
 ultraviolára
 ideje visszaszerezni a kalapom
 én leszek ugyanis a vőfély fanny és a dereglyés lakodalmán
 persze csak akkor ha nem tudom ellopni az amerikánert
 és nem fúrom meg a víz alatt
 miközben ők a forró gabonán szeretkeznek
 ha nem fúrom meg a dereglyét

MINT A TANÍTÓ NÉNI CIPŐGOMBJA

mára ígérkeztek a ciánozók
 kiszívta a törött szárnyú liba szemét
 halálra rémültem mert azt hittem
 a fakuló flamingó szemét szívta ki
 akkor határoztam el én is kihívom a ciánozókat
 mára ígérkeztek
 annyi a patkány hogy eltúrják a malacokat a vályútól
 a cseszkő-tanyát fóliasátorba vonták
 és gázt engedtek a sátor alá ciánt
 mert lerágták a kisgyerekek orrát
 olyan fóliasátorban kellene őrizni a flamingót is
 mert végül úgyis megkaparintják
 kiszívják opálszemét
 vak tibike szeme is opál

tiszta tejes opál mint a tanító néni cipőgombja
kiszívják a flamingó opálszemét
csöpp rózsaszín agyvelejét
és csak a tollazata marad
csüng majd ott az ólkerítésen mint egy szaros bugyi

FÚZFASÍP (XV.)

ÉG A KÚT!

BORDÁS GYÖZŐ

Wagner jegyző idegesen járt-kelt irodájában, forgatta, majd újraolvasta a levelet, s azon töprengett, most mitévő legyen. Sauer hívja-e előbb vagy a gyárigazgatókat? Hogyan közölje velük a döntést? Csak egyben volt biztos: a minisztériumok rendeletét mindenáron végre kellett hajtania. Hogyisne érezte volna így, amikor életében először kapott névre szóló levelet egyszerre két miniszter saját kezű aláírásával, s akár két tallér, ott díszelgett az ipar- és pénzügyi minisztérium pecsétje is. Ekkora megtiszteltetésben nem sok jegyző részesül, gondolta, s bármennyire is kényelmetlennek ígérkezett a most esedékes beszélgetés az érintettekkel, annyira megtisztelőnek érezte, hogy az ügy elintézése személyesen rá van bízva. Ezért nem volt vitás számára, hogy a rendeletet végre kell hajtani.

Talán az volna a legjobb, ha minden érdekelt felet egyszerre hívnék be, és fölolvassák a levelet, töprengett még egy keveset, aztán hirtelen elhatározással tárcsázni kezdett. Előbb a gimnáziumot hívta, Székely igazgatóval beszélt.

– Sauer éppen a kútnál van, a két nyolcadik osztályt vitte ki az Erzsébet-ligetbe meg a csatornára gyakorlati órára – jött a vonal túlsó végéről a hang –, de amint megérkezik, átadom neki az üzenetedet. . .

– Csak úgy melleleg, hogy van Sauer felesége?

– Kovács doktor nagyon aggódik, azt mondta, tegnap tanácskozott zombori és szabadkai kollégáival, és abban maradtak, a Hűvösvölgyi Szanatóriumba szállítják. Weis megígérte, kocsit is biztosít.

Wagner tovább tárcsázott, jelentette mind a három gyárigazgatónak, hogy déli tizenkét órakor fontos és sürgős ügyben kéri őket az irodá-

jába. Úgy gondolta, addig kidolgozza az ügy zökkenőmentes lebonyolításának a taktikáját és stratégiáját is.

Sauer valóban kint volt a gyerekekkel a ligetben. Előbb a furathoz vezette őket, és mindenkinek meghagyta, hogy töltsék meg kis üvegeiket, mert a gimnázium szertárában analízist is végeznek majd, aztán elmagyarázta a savanyúvíz tulajdonságát, majd a mutatóujját a magasba emelve mondta:

– Most figyeljenek!

Azzal gyufát vett elő a zsebéből, meggyújtotta, és a széles cső felső pereméhez közelítette. Abban a pillanatban félméteres láng csapott föl. A diákok, akik kíváncsiságból egészen közel mentek a furathoz, ijedtükben hátrálni kezdtek. Félelmetes volt a látvány, ahogy a csőből lefelé ömlik a pezsgő víz, fölfelé meg morajlóan, zúgva és hörögve tör föl a láng.

– Fölrobban, tanár úr! – kiáltotta izgatottan Dudás Béla.

– Ne féljenek, nem robbanhat föl, nincs lefojtva.

Sauer még egy ideig hagyta égni a vízcsőből föltörő gázt, aztán elmaradhatatlan hátizsákjából egy másfél–két literes üveget vett elő, oldalról, óvatosan a láng hegye fölé illesztette, és hirtelen mozdulattal, mint mikor madarász áldozatot fog a hálójába, ráhúzta az üveget a cső szájára. Egyből sikerült eloltania.

– Na, miért aludt el? – kérdezte, de választ sem várva folytatta. – Mert elvontam a tűztől az oxigént. Aztán szinte diadalmasan emelte föl ezt a különös kalapként használt üveget, és a diákok felé fordította. Kénes füst gomolygott benne, s olyan szag áradt belőle, mint mikor a borosgazdák a hordót fertőtlenítik kénrúddal. – Most lemegyünk a csatornához – mondta, s máris rakosgatta a hátizsákjába üvegeit, epruvettáit és a vízmintát.

Szabályosan, kettesével vonult az osztály a csatorna felé, a napsütésben csillogott a franciasapkákon a sok római nyolcas. Az Erzsébet-liget terasza előtt elhaladva a fiúk és lányok összesúgtak, nyilván alig várták már az érettségi bankettet, amelyen először maradhatnak majd ki legálisan is hajnalig. Vécsei Zsuzsa Balogh Esztinek azt magyarázta, hogy neki már varrják Zomborban a ruháját, amelynek zsabós gallérja lesz, derekán meg darázséfeszekbetét, s mutatta is, hogy egészen a melléig.

– És abba a darázséfeszekbe bele szabad majd nyúlni? – kérdezte Lajta Zoli, mire a fiúk kuncogni kezdtek, Zsuzsa meg hátrafordulva a tás-

kájával mellbe vágta. Zoli nem bánta volna, ha ezt a jelenetet a lány többször is megismétli, de nem adódott rá alkalom, mert Sauer szigorúan szólta közbe:

– Viselkedjenek érettségizőkhöz méltóan, még akkor is, ha azt gondolják, senki sem látja magukat. Maholnap maguknak itt mindenki kalapot fog emelni, de ez számos kötelezettséget is jelent.

A kanális felől Wili tűnt föl, rövidnadrágban, tengerésztrikóban, fején kötött sapkában. Már messziről nevetett, szájából virítottak sárgás fogai. Legutóbb pontosan ebben a szerelésben festette meg Pichler, jutott Sauer eszébe, minthogy látta a már majdnem kész képet.

– Guten Tag! – köszönt már jó messziről, és a népes társaság üdvözléséhez még a kék sapkáját is levette.

– Mit cipel abban a kosárban? – kérdezte tőle Sauer.

– Gombát szedtem Aranka asszonynak, Sára mondta, hogy Kovács doktor úr mondta, az nagyon jó a betegnek.

– Hát akkor iparkodjon, és mondja meg, egy jó óra múlva otthon leszek.

Lent a csatornán langyos szél fújt, a vízen egy hasábfával megrakott gőzös húzott Kúla irányába, amely elnyomta a hangos madársereg lázas zsváját. Sauer viszont azon csodálkozott, hogyan talált Wili már ilyen korán gombát. De hát a természetnek mindig vannak titkai és csodái, s számára a korai gombatermés is annak tűnt.

A diákok némi izgalommal várták, mi fog most történni. Megint valami kísérlet, tudták előre, mert tanáruk lázasan kutatta a nádas. Mint ha csak valami jól elrejtett madárfészket keresett volna egy hosszú bottal több helyen és széthúzva a sűrű szálakat. De minek túr az iszapba? Miután megtalálta a legalkalmasabb helyet, a hátizsákából egy nagyobb üvegharang került elő, valami furcsa, kúpszerű üvegedény, amelynek tetején kis nyílás volt. Vajon mit akarhat ezzel? – kérdezték maguktól a gimnazisták.

– Itt várjanak meg – mondta, s elindult a csónakház felé. Dénesi gátör segített neki jó kényelmes csónakot választani, amelyben állva, mint a halászok, gyakorlott mozdulatokkal evezni kezdett a diákok felé. A tanár atlétatermete, amit különösen a lányok már annyiszor megcsodáltak, a vízen még feltűnőbb volt. Amikor visszatért, a ladik orrát a nádas felé irányította, és lassan tört utat, mindaddig, amíg a csónak tompa orra a partnak nem ütődött. A víz itt állott volt, akár a kacsásztatóban, az alatta húzódó iszaptól sötétkék, mint a diákok va-

salt egyenruhája. Enyhe bűz terjengett, amitől a finnyásabbak fontoskodva, fintorogva fordultak el.

– Na, maga, Don Juan, fogja már meg ezt a láncot, és húzzon kijebb – mondta a tanár Lajta Zolinak. – De nehogy kibillentsen, mert még nincs fürdésre való idő.

Már megint lelőtte a poénomat, bosszankodott magában a nyurga, pattanásos arcú fiú, pedig csak egy kicsit akartam megtáncoltatni. De mert a tanár arca elkomolyodott, diákos alázattal teljesítette a feladatot.

– Az imént látták, hogy a kénes vizet meg lehet gyűjtani – mondta Sauer. – Ezt persze nem szó szerint kell érteni, mert, tudjuk, nem a vizet gyűjtöttuk meg, hanem valami mást. Hogy mit is, azt itt igyekszem majd bemutatni. Figyeljenek!

S azzal fogta a hosszú evezőt, s belefűrt az iszapba, a csatorna sekélyesének láthatatlan, víz alatti parafadugójába, s aztán hirtelen mozdulattal rántott egyet. Három-négy egymáshoz közeli helyen fűrt le, és minden egyes rántás után a furat helyén kövér buborékok törtek a víz felszínére.

– Itt nem savanyú, hanem bűdös víz van – mondta Dudás Béla.

– De mitől bűdös, az itt a kérdés – mondta válaszképp a tanár, és a harangot kérte. Óvatosan helyezte a buborékokra, s amikor az lassan süllyedni kezdett, Sauer ismét elővette a gyufáját, zakójával szélárnyéket teremtve, a lángot az üvegharang nyílásához tartotta. Pislákoló, kékes lángnyelvecske kezdett ficánkolni a csúcson. Aztán ezt a kísérletet is többször megismételte.

– Az iszaptól felszálló gáz a mocsárgáz vagy ismertebb nevén a földgáz. Anyaga nem egységes, mert többféle gázból áll. Van benne metán-gáz, CH_4 , amely szénből és hidrogénből tevődik össze, széndioxid, CO_2 , nitrogén, oxigén és néhány ritkább szénhidrogéngáz is. A mocsarak fenekén oly módon keletkezik, hogy az iszapba került vízi növény, nád, káka gyökérzete a levegőtől elzárva rothad, és ennek a folyamatnak a terméke a tulajdonképpeni mocsárgáz, a metán és a többi gáz. Azonban nemcsak állóvizekben fordulnak elő ilyen gázföltörések, hanem ott is, ahol manapság már nincsenek mocsarak és állóvizek, de hajdan dús vízi növényzet volt, amely a föld alá került, és elszenesedett. A bányalég is tulajdonképpen mocsárgáz. A bányákban azért jelent nagy veszedelmet, mert a oxigénnel keveredve robban. Olvasták Jókainak *A fekete gyémántok* című regényét? Abban is ez történt. A gáz tehát mélyen a föld felszíne alatt keletkezik, mert az egykori mocsarak és

tavak a föld mélyére kerültek, s fiatalabb korú rétegek fedik őket. Ha a fedő réteget átfúrjuk – mutatott a nagy csónaklapáttal a kút felé –, az egykori mocsár szintjéhez érünk. A gáz pedig utat talál a fűrólyukon, s a hatalmas feszítőerőtől kitör. Ha szabad áramlást biztosítunk neki, nem robban föl, de zárt helyiségben robbanóereje és mérgező hatása miatt roppant veszélyes. Ilyen égő kutak – folytatta Sauer –, mint amilyen a miénk is, nagyon rég ismeretesek. Földgáz égett már Zoroaszter tűzimádó felekezetének oltárán is. Tudják nyilván, tanai szerint a világ két egymással küzdő részre oszlik: a fény világára és a sötétségére, ahol Ormuzd isten küzd Ahriam ellen. . .

Még mondani akart valamit, de ekkor megszólalt az evangélikusok templomának a harangja. Sauer az órájára pillantott, negyed tizenegy volt. Miért harangoznak? – kérdezte magától, és hátán végigfutott a hideg.

– Jól hallom? Félreverik a harangot? – szölt most már hangosan. Mindenki fülelt. Tényleg félreverték a nagyharangot. Nem telt bele öt perc sem, s már a tűzoltókocsi rézharangjának csilingelő hangját is hallották. Egyre közeledett.

Sauer kiugrott a csónakból. Előbb a cukorgyár felé tekintett, majd a kendergyár kéményét kereste a sűrű fűzfaágak fölött. Elsietett a kiszilipig is, ahonnan belátott a gyufagyári telepre. De füstfelhő sehol.

A tűzoltókocsi vészjósló hangja pedig egyre közelebről szólt. Sauer Jakab most a furat felé indult. A gyerekek utána. Már látta, amint az emberek a zsilipről szintén arra tartanak. Szaladni kezdett.

– Ég a kút! – hallotta most már a gátőr hangját.

S valóban, a lángok a magasba csaptak, mintha elfelejtette volna őket eloltani az imént, a tűzoltók meg vízzel fecskendezték, amitől még magasabba szöktek.

– Vigyázat emberek, félre, föl fog robbanni! – hallotta a tűzoltóparancsnok hangját.

– Fölrobban! – kiabálták a többiek is, de a kíváncsiság erősebb volt a félelemnél. Még közelebb merészkedtek.

– Dehogy robban föl! – ordította már messziről Sauer, s amikor lihegve és izzadtan odaért, lekapta Kramer tűzoltósiskáját, mire az úgy meglepődött, hogy elalélt kacsá módjára hápogott, pislogott és totyogott a furat körül. Sauer pedig fogta a sisakot, és a cső szájához szorította. A víz nagy ívben tört föl, a nyomás olyan erős volt, hogy Sauer is föllökte. Hanyatt vágódott, s a láng ismét a magasba csapott. Sauer föl-

ugrott. Azt persze nem láthatta, hogy most már a tűzoltók is hátrálnak, de ő újból a kút mellé ment, várt néhány másodpercig, egyrészt, hogy mély lélegzetet vegyen, másrészt, hogy önmagának bemérje a szél irányát. Merően nézte a dühödtt, hörgő lángnyelvet, amely most valóban sokkal mérgeesebb volt, mint egy jó háromnegyed órával azelőtt. Aztán megfogva két peremét, a sisakot a nyelv végére illesztette, és mint imént az üveget, föntről, a láng végétől húzta lefelé. A fejfedő belsejében valami különös, bőgő hang keletkezett, mint mikor bölényt ér halálos golyó, de még nem adta ki a lelkét. Sauer számára is ismeretlen és félelmetes volt ez a morajlás, de érezte, fokozatosan gyöngül és erőtlenedik, míg a kút szájához érve el nem hallgatott. Sauer rajta tartotta még egy ideig, mit sem törődve azzal, hogy a víz most már egyenesen a nadrágjába s onnan a cipőjébe folyt. Ott állt még egy darabig nekitámaszkodva a csőnek, aztán dühösen, de diadalmasan leemelte a csőről a díszekkel kivert fémsapkát, és Kramer felé tartotta. Kramer, aki hozzá volt szokva az üszök szagához, most valami különös büzt érzett, nem tudta, hogy az nemcsak a sapka belső, elégett lenpántjainak a szaga.

A másik irányból hangokat hallott. A meglepett gyerekarcok mögött vágatott feléje Wagner, s mellette feltűnt Weis igazgató alakja is. Érdekesmód nem az volt nekik fontos, hogy égett, hanem, hogy ki gyújtotta meg, gondolt vissza később Sauer.

– Ez szabotázs! – csengett még most is a fülében Wagner hangja, amivel a hajadonfótt szalutáló Kramer azonnal s teljes mértékben egyetértett. A nyolcadikosok meg úgy meg voltak szeppenve, mint a csirkék, amikor héja köröz fölöttük.

– Ezek még lecsukatják a Sauert – súgta oda Lajta Dudás Bélának.

– Ugyan már – zsebre teszi őket egyből.

– Mi történt itt, tanár úr? – kérdezte tagadhatatlan izgalommal Wagner Sauertől. Maga csinálta ezt a komédiát? Délben jelentést kérek. Legyen az irodámban!

Sauer jobbnak látta nem vitatkozni és magyarázkodni. Intett a gyerekeknek, készüljenek, két fiút meg visszaküldött a csatornához a háti-zsákért. Mielőtt elindult volna így csuromvizesen, kicsavarta a nyakendőjét, amely mintha csak ragasztóval lett volna bekenve, tapadt a vizes ingéhez.

Mint a gyors nyomozás kiderítette, a kút lángra lobbantásában Willi volt a tettes. Gombaszedés közben látta a távolból, mi történik, s amikor kosarával elhaladt a kút előtt, ellenállhatatlan vágya támadt, hogy a kísérletet ő maga is elvégezze. Elővette benzinesgyújtóját, és meg-

gyújtotta a „vizet”. A lángot azonban nem is tudta és nem is volt mivel eloltania, a kútból föltörő hangoktól annyira megijedt, hogy futásnak eredt. Beérve a városba, kiabálta is szegény, hogy ég a kút, emberek, oltani, de senki sem vette komolyan, sőt sajnálkoztak is rajta, hogy ismét rájött a bolondóra. Csak a kisolajgyár sarkán feladatot teljesítő bakter hitte el neki, hogy valami baj történt, mert furcsa félelmet látott kiülni Wili arcára, aki úgy remegett, mint a nyárfalevél. Ezért telefonált a tűzoltóknak, de bosszankodott, hogy nem mondta meg, Wili hozta a hírt, mert már egyszer nagyon megjárta, s azóta is rajtamaradt a Brummogó csúfnév. Akkor, igaz, éjjel teljesített szolgálatot, s hajnal tájt, amikor kiment ellenőrizni, a nagy szélben ég-e a faggyú a sorompó lángtartójában, különös hangokat hallott. A hang a zombori vágány irányából jött. Hallgatózott. Úgy tűnt, mind közelebből érkezik, de erősödésével egyre sejtelmesebb és félelmetesebb lett. Eszébe jutott, hogy Szentgyörgyi, a város egyik legöregebb vadásza mesélte, télen a jeges Dunán át-átkelnek a farkasok, sőt a medvék is. Emlékezett arra, hogy Szentgyörgyi lőtt, no, nem medvét, hanem farkast, aminek aztán hetekig jártak a csodájára. Ott volt kiállítva a Rechon-féle bőrkereskedés kirakatában. Félelmében a bakter is csőre töltötte a vadászpuskáját, amit eddig csak akkor vett elő, ha tisztítani kellett, és lesben állt egy akácfa mögött. Hamarosan valóban feltűnt a medve. Nagy fekete állat volt. Bertók nem sokat gondolkozott, odapörkölt. Szerencsére rosszul célzott. Részeg cigányzenészek jöttek gyalog Kúla felől, mert lekésték az éjféλι vonatot. Elöl a nagybögős a hangszerével, s abba fújta bele a szél.

A déli megbeszélésre Wagnerhez Weis igazgató már ügyvéddel érkezett, mert a jegyző, bármennyire is titkolta a levél tartalmát, annyit az égő kútnál mégis elárult a cukorgyár igazgatójának, hogy kedvezőtlen döntés született. Azt, hogy a pénz- és iparügyi minisztérium állami monopóliummá nyilvánította a kutat, és ezzel kisajátította a kihasználás jogát, csak ott tudták meg valamennyien, miután már derültek Wili tetén. Wagner azt is elmesélte, menesztett érte egy gyalogrendőrt, hogy kísérje be egy kis vasalásra, de aztán néhány pofonnal megúszta.

Sauer, Wili régi pártfogója, bár sajnálta a szerencsétlen fickót, ezúttal nem kelt a védelmére. Egyetértett a rászabott büntetéssel.

A minisztériumi döntést illetően Sauernak az volt a gyanúja, hogy minden úgy fog történni, ahogyan a levélben áll, így hát közömbösen fogadta a hírt, de Weis idegesen táncoltatta ujjait a térdén, és a kendergyári igazgatónak is meg-megrándult a szája széle. Csak Haffner-

nek, a gyufagyár igazgatójának az arcáról nem lehetett leolvasni érzelmeit, üres, fehér papírlap volt az arca. Viszont Wagner is hevesen gesztikulált, s Sauer úgy érezte, ha most gyufát gyűjtana, fölrobbanna a városháza.

– Én úgy vélem – mondta a lelke legmélyére rejtve büszkeségét Wagner –, nagy megtiszteltetés érte városunkat, mert ezután állami gondviselést fogunk élvezni. Állami részvényekkel gyógyvízpalackozó üzemet létesíthetünk, és megteremthetjük a feltételeket, hogy az Erzsébet-ligetet gyógyfürdővé varázsoljuk. Gyógyvizünkkel hamarosan akár Parádnak is konkurálhatunk. A gáz pedig, amelynek minősége nyilván nem éri el a báznaiét, egész városunk, sőt lehet, hogy a környező helységek energiaszükségeit is fedezi majd.

Wagner úgy beszélt, mintha mindez már nemcsak álom volna, holott messze volt a valóságtól. Közbe is akart szólni Sauer, hogy várjunk még mindezzel, és azt nézzük, hogyan foghatnánk föl a vizet, amely hetek óta folyik ugyan, de mindedig kárba veszett minden csöppje, mert még a tisztításának a módja sincs megoldva. De nem szólt, attól is tartott, hogy csak ingerli majd Weis igazgatót, aki a gyár terhére rendelt kocsit, amin Arankát fölviszik Pestre a Hűvösvölgyi Szanatóriumba. Weisnek még arra is gondja volt, hogy a heveny tüdőgyulladásban szenvedő asszonyt a vidék legismertebb automobilistája, Szárits János, az egykori repülőbajnok szállítsa.

Amikor Weis másodszor kért szót, Wagner becsukta az ablakot, mert az igazgató érces hangja szilánkokként pattogott ki az utcára.

– Szerintem ez az egész elsősorban jogi kérdés – mondta Weis. – Ha pénzeltük a fúrást és a kísérleteket, bennünket illet meg majd a haszon is. Ezért nem értek egyet, és nem fogadtatom el a minisztérium kisajátítási döntését. Ezenfelül minden csepp víz után adóznánk, a gáz köbmétere után szintén. Nemde, ügyvéd úr? – fordult dr. Rankovhoz, az ügyvédhez, aki, helyeslően bólogatott. – Továbbá még nincs tudomásunk sem a víz, sem a földgáz mennyiségéről és minőségéről. Minden egyelőre csak feltételezés. A pénzünk pedig már benne fekszik.

– Ami a pénzélést illeti – vágott közbe Wagner –, a város hozzájárulásáról sem szabad megfeledkezni, de mi, a tanácsban abban bízunk, hogy a palackozásból és a gázkitermelésből. . .

– De bennünket nem lehet kiegyenlíteni sem a báznai sem a kissármási gázkúttal – vette át a szót Balogh igazgató. Ott a kutak egyfolytában öntik a napi kilencszázezer köbméter gázt. Mi ehhez képest a mi kutacskánk? Lehet, hogy még a közvilágításhoz sem lesz elegendő.

Sauer sejtelve beigazolódott. Mindenki kitartott a saját igaza mellett, ezért megegyezés nem szülehetett. A kompromisszumos döntés pedig így szólt: amíg a felmerült vitás kérdéseket az érdekelt felek nem tisztázzák, a kutató le kell zárni. Wili nem is sejtette, milyen jelentős mértékben járult hozzá ehhez a döntéshez.

Míg Sauer a városházán időzött, Kovács doktor ismét meglátogatta Arankát. Személyesen jött injekciózni. Ezúttal Pichlert is ott találta, aki az orvos jöttére azonnal távozni akart.

– Várjál meg az előszobában, mindjárt jövök – mondta neki Kovács.

Aranka halványan, nyöszörögve feküdt az ágyban. Hajfűrtjei lázasan tapadtak a párnára, szeme kissé vizenyösen meredt ki, halálfélelem remegett benne. Kovács tapasztalt szeme látta, az asszony úgy elhagyja magát, mint aki már lemondott az életről. Itt már csak a hipnózis segíthet, gondolta, s utolsó rohamra indult. Miután beadta az injekciót, várt néhány pillanatig, aztán leült mellé az ágy szélére, kezébe vette az asszony nyirkos tenyerét, lágyan megszorította, majd a csuklójához nyúlt, mint mikor a pulzusát tapogatja. Ismét várt, mély lélegzetet véve koncentrált, és határozottan mondta:

– Aranka, most erősen nézzen a szemembe.

Az asszonymak ehhez nem volt elegendő lelkiereje.

– Azt akarom, hogy meggyógyuljon. És meg is fog gyógyulni, de kérem, higgyen a gyógyulásában. Higgyen abban, hogy meg kell gyógyulnia. Meg kell gyógyulnia, mert magára szükségünk van, a gyerekének, a férjének, de legfőképpen a születendő csöppségnek – mondta, s a nő érezte, hogy az orvos a paplanon keresztül a hasához ér. – Ennek a gyermeknek életet kell adnia. Ezt már oly hangosan mondta, szinte kibálva, hogy Pichler is tisztán hallotta.

– Ha meghal a nagyságos asszony, mi lesz velünk? – kérdezte inkább önmagától, mintsem a festőtől Sára, a cseléd, s közben zsebkendőjével könnyeit törölgette.

– Mit beszélsz, nem fog meghalni!

– Magának élnie kell! Élnie kell! – ismételte Kovács.

Pichler idegesen rágta alsó ajkát, majd fölugrott a székéről, és kirohant az udvarra.

– Ha tudtam volna. . . – tépelődött. – Ha csak sejtettem volna, hogy így fog végződni. . . De az igazság az, hogy minden asszonyba belebolondulok. Amikor megérezte a közeledésemet, még mondta is, ne, mert szerelmes a férjébe. De a tekintetéből láttam, ezt a nőt meg tu-

dom kapni. S addig tartottam szóval a festézetemmel meg a pesti és bécsi élményeimmel, míg be nem zárta a kaput, hogy aktvázzatot készítek róla. Végül azt is beismerte, bár nagyon jó ember a férje, a tudományt meg a gimnáziumot előbbrevalónak tartja a feleségénél. Igen, azt mondta, már Vilma megszületése óta úgy érezte, mintha a férji kötelezettség nagyobb felét elvégezte volna.

Ekkor ért haza Sauer a városházáról.

– Hát te? – kérdezte Pichlertől.

– Eljöttem meglátogatni Arankát, de Kovács van bent nála.

– Nagyon elhagyja magát. Nem értem, mintha már mindenről lemondott volna. Most már csak a pesti orvosokban bízom.

– Az az érzésem, hogy nem tudta megszokni ezt a se falusi, se városi környezetet – magyarázta zavarában Pichler. Szóval fölutaztok?

– Megyünk.

– Akkor még találkozhatunk is fönt. Tudod hogy elfogadták a szarajevói sorozatomat. Te, akkora kiállításom lesz, mint még soha. Aztán meg a nyáron megnyitom a palicsi kolóniát. Megszavazták a szabadkaiak, és Alice is támogatni fogja. Húsz-harminc festőtársat várok! Na de megyek is, mondd meg Kovácsnak, nem tudtam megvárni. Szervusz. Jobbulást Arankának – tette még hozzá.

Kovács doktor meg volt győződve, hogy a hipnotikus terápia segített. Aranka megnyugodott, arca kisimult, szeméből kiszállt a rémület.

Másnap, amikor Szárits fölcsatolta elmaradhatatlan pilótasapkáját, és beindította a motort, amit a szomszédok tapintatból csak a függöny mögül néztek végig kíváncsian, a furatnál már betonoztak a munkások. Kora délután, mire Sauerék fölérték Pestre, a furat be volt tömve. Se víz, se gáz nem folyt tovább. Este, amikor Wagner Székely igazgatóval végigsétált a főutcán, az élet ismét békés egyhangúságban folyt, terpszkedett a nyugalom minden irányban. Arankáról ugyan mindketten aggódva beszéltek, de a kaszinóban már Székely Sándor tanári jubileumának minapi megünneplését idézték, s azon gondolkodtak, hogy Pichler szarajevói sorozatát a pesti kiállítás után itthon is ki kellene állítani. A kútról nem esett szó. Csak két nappal később.

Aznap reggel a gátőr a munkahelyére karikázott rozoga, csörgő vázú biciklijén, amikor furcsa jelenségre lett figyelmes. Mintha valami furcsa mozgásban lett volna a liget. Előbb csak nagy keresztspókokra figyelt föl, amint igyekvően másztak a poros kocsiúton, aztán riadt egerek futkároztak, a zsilip előtti útkeresztveződésnél pedig három fölfordult her-

melint látott. Leszállt a biciklijéről, hogy jobban szemügyre vegye őket, s mindjárt arra gondolt, összeszedi és preparáltatja Schenk Henrikkel.
– Nem, a feleségemnek készítették prémgallért a télikabátjára.

Valami furcsa szagot érzett, ami záptojásra emlékeztette. Ahogy leszállt a kerékpárról, szédülés fogta el, mint négy-öt fröccs után, vinni kezdett a feje. Mi ez, tűnődött, s közben akaratlanul is figyelni kezdett. Egy közeli vakondtúrásból levegő áramlott, s lengette a föléje hajló hosszú fűszálakat. Odébb egy odvas fűzfa tövéből pedig furcsa buborékok varangyosbékaszemekként meredtek rá. Dénesi megrémült, és biciklijét is otthagya hanyatt-homlok rohant a gátórházhoz. Nem tudta, mit csináljon, kit tárcsázzon. Vécsei igazgató jutott eszébe, azonnal kérte a postát, kapcsolják a vízügyi igazgatóságot.

Hebegve-habogva magyarázta volna, mit látott, mire Vécsei mérgesen kérdezett vissza:

– Mondja, maga berúgott?

– Nem, igazgató úr, becsületemre mondom, de itt valami nagyon furcsa dolog történik. Jöjjön azonnal.

Mire Vécsei mérnök és az éppen nála járó Szentgyörgyi kiért, már zsongott az egész liget. A bogarak menekültek, a madarak ijesztő és vészjósló csicsergésbe kezdtek, sünök és vízipatkányok csörtettek az avarban, a talaj meg valósággal forrt. Száz meg száz helyről, a vakondtúrásokból és az apró repedésekből zúgva szállt föl a földgáz, néhol a talaj vizét úgy felnyomva, hogy kis szökőkutak keletkeztek. Félelem fogta el őket is e furcsa látvány nyomán. S ahogy úgy tanácstalanul álltak, egyre erősödő föld alatti morajlást hallottak. Mintha megmozdult volna a talpuk alatt a talaj.

– Fölrobbanunk! – kiáltotta kétségbeesetten Szentgyörgyi. – Megsemmisülünk!

– Meg kell nyitni a kutat! – ordította Vécsei. Emberek, csákányt, balatát, feszítővasat. . . Szét kell verni!

A zsilipről mindenféle keze ügyükbe került szerszámmal jöttek a munkások, sőt a bezsilipezésre váró hajók matrózai is segítettek. Vérték szét a bebetonozott oszlopot, szabadították föl a furat csövét. Valódi szökőkútként spriccelt föl a víz ebből a mély, hörgő garatból, mintha csak a föld hatalmas szíve és tüdeje pumpálta volna a vért és levegőt egyszerre.

Mire híre ment az eseménynek, és Wagner, Weis, Balogh meg a többiek odaértek, már csöndesedett a zaj, de még látni lehetett, amint a

sok-sok buzgárból, mind erőtlenebbül ugyan, de föl-föl tör bugyborékolva a víz.

– Kár, hogy ezt a jelenséget nem látta Sauer – mondta Wagner a többieknek, miután megnyugodott kissé, s már azon gondolkozott, hogyan is írja meg a jelentését a minisztériumnak.

Amikor visszament jegyzői hivatalába, meggondolta magát, és telefonon hívta a minisztériumot, hogy azonnal jelentse az esetet. Ez lesz a nap szenzációja, gondolta, s közben pillantást vetett a nagy íróasztalon fekvő naptárára. Ezerkilencszáztizennégy június huszonnyolcadika volt.

(Vége)

ZSOLTÁR

Tiszta szívvel

BENCSIK GÁBOR

... szívemre hajtja fáradt fejét a sorsod, megpihen – láthatod: hűséges éji fészek, tűzkehely – aztán véréhes farkasként, lombtalan őszi erlők csendjéből visszafelesel, árulóként, dideregve, de másutt teled, így enyerem többé, ha neked sem, hát nekem sem lehet menedékhely. Átludtad a szívszerelmet, mit percenként kínáltam neked, átludtad nint részeg, álmos, kérlelhetetlen páncélos. Te, akit mindvégig szerettem. Nem is hiszed, hogy a tét, mely nekünk adatott, mekkora, milyen széles utak, milyen fenyvesek, szűk szemű, kedves manócskák, a hábo-út hagyott, kifulladt életek utolsó gyertyalelkű őrei, fénytelen, barangrejtett, de mesés szép cseppkövek üveghangjai és magányba varrt, hosszú körmű, de szégyened biztosan rejtő boszorkányok, aztán az aranykapu, a vízen táncoló tündérek, legkönnyedebb perceid muzsikái kínálják titkukat. . . De csak ha velem indulsz lépni, csak ha velem vállalod a harcokat! Ne máshol keresd a kulcsokat, bennem, ki féltve őrzöm, óvom minden arcodat, ki csak arra vár, hogy lelkén teljesítsd ki önmagad. . . Ne hidd, hogy egyedül bármilyen hídon, boltíven áthaladsz, mert a belépést őrző oroszlán felvont szemöldökkel kérdi majd: csak így, egymagad?

Az őszinteség mérgét és mézét válaszd! Mert kit magad helyett küldesz, lehet kemény katona, vértelen báb, akinek téged kereső és sújtó létmeleg kéz nem használ, ki feszülő hátát fordítja hullámnak, s kést ragad, ha feléd kószál egy-két éhező, csak maroknyit váró vad. . . zsoldosod, ki selymes kendővel simít végig hálás arcokat, mint egy szenvtelen kar, mely hajnalonként minden mocskodat makacsul kitakar. . . árvaságod bohóca, aki percenként alkuszik, védve véd, kiszolgál, de

mindaközben már rád mered, csak téged támad, téged vádol, kinek szorítása kemény, halálos. . . láthatod, büszke magányod hiába foltozod. . . Hát kelj harcra véle, mutasd meg izmaid erejét, az élő húst, te fegyvertelen. . . gyengeségeddel zúzd szét világát, erőtlenségeddel morzsol össze, és hagyd a föld felett, temetetlen. . .

. . . és így szégyellnéd magad?. . . viszketnek a tekintetek, melyek valódi viaszteted látják, túl mélyre nyúlnak a ránduló markok?. . . levegőd nincs? Így, páncélok közt, páncél nélkül lehet?. . . Tudod a választ, hát térj be hozzám, hogy meztelen, falnak döntött háttal, együtt fogadjuk a halált. . . én testetlenséged keresem, a formátlant, a tisztát, aki kés és tányér nélkül is jóllakik, a játékos szüzet, a büszkén beteget, anyaméhet és meredő ágyékot, a lehetetlent. . . a bennem égő tűz réteket felperzselő, hozzád tartó mintáját, közös halálunk családfáját. . . tudod, léttelen és képtelen, hogy a létezzhetetlen ragad magával, mint egy csecsemőt, az idő, kit képre sem becsültem, kivel sohasem leltem pletykapadot. . . most ő súgja, hogy mondjam: csak a szeretet maradt, mi összefoghatja a sértett élteket, álmatlan képeket, csak a szeretet, mellyel veled írom meg minden világnak, hogy csak egymáson keresztül érhet be szüretre boldogságunk. . . minden kertünk széthalt, a szépség, mit birtokolni értünk, csak formázhatatlan jaj, a szépség, a verhetetlen, az időn kívüli. . . térvész és észbizony csak hazugság, a porból vacogom neked és Neki: hazudtatok, kezdettől fogva végig, formát és betűt, ízt és számot. . . barátságot, a legszentebbet, hát színtelen már a kétségbeesésem. . . csüggendő választalanság, közöny, fogadj vissza télbe, hóba, örök özvegységbe! Barátom! Hozzád beszélek, s te valahol máshol jársz, csak néha pillantsz fel rám, hajnali szemekkel, várakozón. . . hányszor intsek még feléd, hány poharat töltsek borral?. . . neked is nyújtanod kell morzsát, nyers füvet rejtett rétjeidről! Te süket! Nem szenveded az utolsó kenyeret: az Ó-te-én háromszöget.

Hozzád már nem beszélek, csak Neki írhatok. . . nem voltam puhány, csak kívánságod a szépre, ki szívcsücsködhöz szegezi magát, ki szavadon csügg. . . és mit adtál?. . . testtelen kebledet, múltó meleget, lucskos ágyat, karcsú gondolatot, fölényes eszmefűzést, semmi más? . . . mit akartál, hogy hiányod egymás felé fordítson minket? . . . hogy egymáshoz szökhessünk az önrontás elől? . . . hát akkor miért nem engedted beteljesülni ezt az utat? . . . Sanyarú a keresődüh, amivel feléd bukdácsolok, szinte kéjelgő tűzvér, mérgezett pincék lélekvirága, perchabzsoló ösztönér.

Sarkosra faragtál itt mindent, a beteljesületlent hagytad mámoros

tétlenségbe hátra, ennyit kaptunk? Szegezd elénk érthetetlen lelkiismereted, szegezd elénk magad! . . . Aranyod fényét csak teherként érzem, szigettelen tengerem jegében, hol a léket, mit szomjazó testemen vágtaal, újra betölti a magány. . . és mégis rólad szól azóta minden vers, tett és vágy. . . csak rólad álmodom, csak a hazáról, mely visszafogad, a szégyenteljest, a kurvát, földbe száradt tölgyfát, csak rólad írok, lásd kenyértelen, támasztalan zálogod és kívánságod, kormánytalan, elveszett hajósod, mosoly és bú egyazon szolgálja, otthontalan vadállat. . . Orvosság és ital görbéjét keresem, csak rajtad kívül, tudom, bűnözöm, bőrünk: szíved tagadása. . . de boldogtalan, baráttalan, vagány létutat jelöltél számomra, kóróval, tövissel, viselhetetlen súllyal, ne sírj, ha fáj, mit rám osztottál, embernek ez kevés és sok, csak mámor és halál bírja erőszakod. . . Fázom, itt a konyhában az egyedüllét szorít testedhez, máris érzem melegét, verset frsz ajkunkra, szépet és áldást, imát, poklok átkát. . . és öleléseden keresztül szeretem ezt a jeltelen, ijedt világot, hová felelőtlen, szívgyöngyöddel sújtottál, szeretem, talán jobban, mint hazámat, kertedet, mert tétlenül és fájva állnak előttem a társak, az élet, mit képének csalásába öltöztetted félve, reszketve mereng, reménytelen, szinte szívtelen, gazdájával: egy lelketlen kanással. Mezőtlen, éhes madarak, de tiéd vagyunk, nézz ránk, csak este, csak reggel, mikor törött csőreinkkel önnön fészkeinket szórjuk, verjük szét a hátrába, mikor elborult aggyal koldulni kezdjük a halált. . . bizonyíts, ha mi így szomjasan, kúttalan is bizonyítani tudunk, harangba öntött tudatlanságunkkal.

*

Írjunk hát hajnalig! . . . két angyal áll mellettem, nem is hiszed, szárnyuk még mellemen pihen. . . lopni szeretnék tollat. . . vagy a suhanás emlékéit, de szép fájdalomban itt hagynak. . . összenéznek, a titkot tudók, a fejem felett, még mint halálhoz láncolt beteget megszeretnek, de már léttelen. . . az első meleg sodrást szárnyuk alá fogják. . . maradok. . . én, szárnytalan, kinek magasságát és mozgékonyágát vágyjam? . . . Szép arcotok, meztelen, forró mellbimbótok már nem ölel, mint a vérbajost, napról napra csak az alázat kezel. . .

Hát büntessetek, önnön szégyentek fogan, hisz büntelen maradtam, atyátok szavát fogadva, törvényt, keringéstek mégis eljátszva! . . . A szeretet szabadsága határtalan, hát embert gyilkolhat. . . így ki érti elszórt betűid, útmutatásod, szótlán elvárásod? . . . Katona, pap, közem-

ber? Halálrémult, létkövetelt hajnali részeg? . . . Merülő, zuhanó, úttalan koldusok, nagy, fekete várak didergő ura, képtelen hit és kereszt? . . . Hitünkön mégsem múlhat léted. . . Mint a csiga, kit a hullám riaszt, még bűvök tűnő szárnyatok alá, óvjatok! Kevés időnk maradt? Mi ez a sejtelem, mi vár? Hatalmas, fényes ország, vagy élettelen, koromsötét kár?

Hiába küzdtem szépért, miben vers szeretetlen kereng, miben léted látni véltem! Hiába!

Terítsd magadra köntösöd, fordíts háttat, én mindvégig maradok: szilaj, szügvéreztető lovasod, kápolnacsend bársonyméltóságú őre, „bűnöd” makacs tükörképe, csak embertelenségben ember, csak a szeretetben ördög, ördögösségében pedig irgalmad fáradt vendége.

Kegyelmed mértékével rajtam mérd most magad!

Várom parancsod, mondd ki, ha te sem félsz, én sem félek.

1991 májusa

LAZA KOSTIĆ SZÁZÖTVEN ÉVE

ÁLOMNAPLÓ

LAZA KOSTIĆ

Megkísértés

1903. II.

Vasárnap, október 11. – Nézem bátyjának, G.-nek a profilját. Mellettem ül. Hasonlítanak egymásra, ami szomorúvá tesz, mert tudom, hogy Ó már nincs. Egyszer csak velem szemben ül az anyja és a húga, aki szintén hasonlít Rá, még üdőbbnek tűnik, még gyönyörűbb, mint Ó volt, amikor a Duna-parti kastélyukban láttam. Ez azután volt, miután találkoztam C.-vel (1891 július–augusztusában). G. egy é.-i vőlegényjelöltet ajánl neki, de mivel a lány habozik, rám hivatkozik. „Tehát, kedves Lazo, mit szól hozzá?” kérdezi. Én pedig, teljesen egykedvűen: „Ó, Č. szép város.” – Fölébredek.

Pedig Neki nem is volt húga. Majdnem ugyanaz a jelenet játszódott le közte, az anyja közt és köztem a kastély parkjában, a katasztrófa előtt. De miért a húga jelent meg előttem? Ez minden bizonnyal az Ó elgondolása és cselszövése. Azt hiszem, próbára akart tenni azzal, hogy egy olyan személyt állított elém, aki tökéletesen hasonlít rá, és ráadásul a rokona, külleme pedig még vonzóbb, de a lelke nem az Övé – tudtam, sajnos, túlságosan is jól ismertem ahhoz, hogy tudjam, minden bizonnyal ő sugallta ezt is – próbára akar tenni. Mindent tud, ismeri a lelkemet. Talán örömet leli a megkísértésben, szórakoztatja. Megőriztem lelki nyugalmam. A nagy hasonlóság, a kettősség nem hozott zavarba; inkább elszomorított, még álmomban is.

No de mindemellett milyen éles elméjű elképzelés ez! És soha többé nem ismétlődött meg, amióta olyan jószágos hozzám, hogy megjelenik előttem!

Péntek, október 23. – Nocsak! Most meg azt akarja, hogy minduntalan vele álmodjak, de nem tesz semmit ennek érdekében, nem is jelenik meg? Reggel a č.-i parkba vitt, amely valaha oly csodálatos volt, most pedig egyszerűen gyászos. Szomorú emlékeimmel a tisztáson sétáltam, és egyszer csak pacsirtát hallottam dalolni, de olyan vígan, hogy még szomorúbb lettem, annyira levert, hogy az ég felé emeltem a kezem, és hívtam: „Mach auf! Mach auf!” Erre elveszíttem az eszméletem, és érzem, hogyan hagyja el a testemet a lelkem, és száll – egyenesen Felé. De jaj, fölébredek, egyik legbanálisabb álmom rövid epilógusa után.

Ha jól emlékszem, ez volt az első eset, hogy pacsirtát hallottam dalolni álmomban. Vajon nem annak a következményeként, hogy az este mesélték, bátyjának, G.-nek az esküvője jövő októberben lesz, 19-én, és a fiatal pár a č.-i kastélyba költözik?

1904

Január 20–21. – A védszentem ünnepe! – Ó, kedves, ó, kedves! Mielőtt találkoznék Veled, hogyan érdemljem ki ezt az isteni jószágot, a szerelmet, amely minden halandó között a legszomorúbbá és a legboldogabbá lesz, ezt a féltékenység és gyöngeség nélküli tiszta érzelmet, mely olyan, mint a költő magasztos álma, a próféta utolsó látomása?

Ezúttal – vajon azért, hogy megkoszorúzd az én kis keserves, szent ünnepemet, Keresztelő Szent Jánosét a pusztában, vagy hogy megjutalmazd, mert megvalósítottam a legnagyobb vágyam: egy ikont helyeztem barátom, B. T. sírboltjába, mert ez az első ünnepem, mióta felépítették a síremlékét –, mindenesetre ezúttal felülmúltad önmagadat. Két hónapi távollét után négyszer jelentél meg egyetlen álomban!

Öregnek és ráncosnak mutatkoztál, sokkal vénebbnek, mint amilyen ma lennél. Ráncaid, különösen a szemed körül, a nevetéstől mélyültek el. Nők között ültél, és rám sem néztél.

A második jelenet. – Áradt belőled a fiatalság és a szépség, szőkébb voltál, mint amilyen valójában, aranszőke, majdnem áttetsző, vágykozóan, sokat ígérően, megadóan néztél a szemembe, bátorítóan, hívogatóan, majdnem kihívóan, olyan tekintettel, amilyent csak egyszer vetettél rám, azt a pillanatot az örökkévalóságig nem felejttem el, amikor úgy néztél rám, hogy azt hitted, senki sem lát. Ó, ez a halhatatlan tekintet! A vágyak kiapadhatatlan forrása, amely arra van ítélve, hogy soha ne teljesedjen be ezen a földön! – És akkor hozzám hajolva azt mondtad: „Akarom, de nem nagyon!” – És már indultam is utána, de bátyád, D. közénk állt.

A harmadik jelenet. – Te a nővéreiddel együtt egy à giorno kivilágtott, nagy üzletben. Én „rokonoddal”, Dan. Man.-nal sétálok a járdán, aki azt mondja, amikor megpillantottunk Téged a bolt hatalmas ajtaja előtt: „Meglátott bennünket.” Nagyon elégedett voltam.

A negyedik jelenet. – Férjhez mentél valakihez. Az ágyon fekszel, de felöltözve, és könyvet olvasol. A fejed felől közelítek hozzád, föléd hajolok, hogy megmutassam, mennyire szeretlek; de te, mielőtt észreveszel, letakarod az arcod.

Megszakítás. Pünkösd (május 30., hétfő és 31., kedd). Az áldott eső vasárnap megmentette a környéket a két hónapos szárazság következményeitől, így bizakodva tértem nyugovóra, hogy talán majd látom Őt. Semmi, éppen semmi! A mezők szárazsága olyan, akár az én lelkem sivársága. Május 1-jétől csökönnyösen a fejébe vette, hogy nem jelenik meg többé. Furcsa. Krušedoli tartózkodásom idején hallottam az öreg A. Bojićtól, aki majdnem ötven évig vezetett naplót – jobban mondvá éjszakai feljegyzéseket – az álmairól, hogy mindig, amikor halottal álmodott, esett az eső. Valóban, én is azt állapítottam meg, hogy az esős időszak kedvez annak, hogy megjelenjék, ámbár szép idő esetén is mutatta magát. Mégsem emlékszem, hogy valaha is adódott volna hasonló körülmény, mint az éjszakai: nagy, kiadós esőt hozott a hosszú szárazság után. De ezúttal nemcsak hogy nem jelent meg, hanem még gúnyt is űzött belőlem, rafináltan és alattomosan adva tudtomra, hogy ezentúl – vagy csak ezúttal? – nemcsak a képmásával kell megelégednem, amilyeneket kétszer is küldött hozzám, hanem helyette más idegenekkel. – Ime két-három álom. Hétfő reggel. Az egyik kastélyukban, azt hiszem, Kulpinban voltam, de csak a nővérevel, O.-val és két lányával találkoztam, O. majd kicsattant az egészségtől, és fiatalabb volt, mint valaha.

Kedd. De mennyire megtréfált ma reggel! Látni fogják. Egyedül voltam egy öreg kegyencnővel, aki két évvel ezelőtt halt meg, s akit szerettem a magam módján, de nem „használtam ki”, és teljes közönnyel vettem tudomásul a férjhezmenetelét; már vagy negyven éve nem is gondoltam rá. Mármost egyszer csak beleszeretek ebbe a múmiába, ebbe a vénségbe, aki egykori alakjában jelent meg előttem, egy furcsa piros-fekete ruhába öltözve. Ahogy ott feküdt, a karomba vettem, gömbölyű nyakát elhalmoztam csókjaimmal, a szerelmemről, a szerelmünkéről beszéltem neki, melyhez nincs hasonló, s amelyet majd a Maks. Crn. című tragédiámban teszek halhatatlanná, külön erre a célra átdolgozva. Miközben szüntelenül beszéltem, a szoknyája alá nyúltam, de nem lehetett hozzáférni, mert az utat elállta a vastag és nyílástalan nadrágocskája. Erre felbentette a fekete anyagot, hogy láthatóvá váljék a keresett cél. A dákómat a mar-komba fogtam, közelítettem, céloltam, és – fölébredtem. De tovább ágaskodott. – Förtelmes álmom idején egyetlenegyszer sem gondoltam Rá, mintha sohasem létezett volna! Tehát ez biztosan az Ő büntetése, próbára akar tenni. Mi volt a célja ezzel az ár-mánykodással? Kimutatni, hogy viszolyog szánalmas dákóm kései feltámadásától? Nem, nem. Hiszen egyszer már megengedte korábban a bolondnak, hogy „föjlálljon”, méghozzá Ő maga izgatta föl, nem is a teste, hanem az, amivé holta után vált. 1896-ban történt, az összeomlásom előtt, mielőtt először nyikordult meg a padló a léptei alatt a földszinti szobában, amelyben most a borbélyom lakik, mielőtt még először a tudomra adta, hogy a túlvilágon is létezik, s hogy ehhez semmi kétség ne férjen, úgy intézte, hogy a lépéseit a feleségem is hallja. – Aztán egy reggel, valamivel a nagy kinyilatkoztatás előtt megjelent álmomban, Újvidéken a vasútállomáson búcsúzkodtunk egymástól. Egy rövid szerelmi vallomás után szenvedélyesen megöleltük egymást, és – fölébredtem. A dákóm úgy meredt fel, mintha 20 éves lettem volna. S akkor az jutott eszembe, hogy míg élt, soha nem volt akkora hatással a szerszámomra, mint álmomban, habár többször is szándékosan hozzáértem a melléhez, de csak tánc közben. Biztosan azért, mert amennyire szerettem, annyira tiszteltem is. Most meg! Milyen szomorú is ez! A nemiség legszörnyűbb asztrális tragédiája!

Július 8. (Szent Iván-nap másnapján) – Hajnalban megengedte az apjának, hogy felkeressen. Közvetlenül bátyjának, G.-nek az esküvője előtt történt, és Laz. néhány tekeres aranyat adott nekem. Míg tömködtem őket a zsebembe, azt akartam neki mondani, hogy szerettem a lányát, és még mindig örök és véget nem érő szerelemmel szeretem. De nem mondtam semmit, és nagyon bánatos voltam.

Július 22. Tombol a hőség és a szárazság. – Ő, oly kevés: csak a körvonalai. Mintha a nővére, O. lett volna, de teljesen az Ő alakjában, ragyogott a szépségtől és a fiatalágtól, olyan szép volt, nem tudtam megállni, hogy hozzá ne érjek az állához, persze tiszteltem, majdnem félelemmel. Neki elég volt az is, hogy nézhetett. Elégedett voltam: az a fontos, hogy gondol rám!

Szeptember 9. – Másnap a c-i szkupstina után. – Annyi várankozás után végre Ő. Megöregedve, sokkal idősebben, mint amilyen ma lenne – úgy ötvenévesen – teljesen petyhüdt, ráncos arccal. De ez csak még inkább megkettőzte a vágyakozásomat. Mellém ült, és én nem tudtam betelni drága kezének a csókolgatásával. Végül felálltunk. Magamhoz akartam húzni, de Ő védekezett, kiszabadította a derekát az ölelésemből –

csak a kezére nyomhattam még egy forró csókot. Ráncos arc, ez az első „megkísértés” nagy, piroszposzgas babájának az ellentéte.

1905

Szent György napja (az Ó védszentje és a családjáé) – Titelen járt az anyjával. „Hogy mellettem lehessen”, mondtam magamnak, mert én is gyakran tartózkodtam ott. Kölcsönkértem Tőle – Tőle! – 15 forintot, hogy kifizethessen a bírói vizsga költségeit, amelyet másnap kellett volna letennem. Miután befizettem az illetéket, és átvettem az elismervényt, meggondoltam magam. Nem akartam többé vizsgázni, és elindultam, hogy ezt közöljem vele, s biztos voltam benne, hogy Ó is helyesli döntésemet. Azt is el akartam mondani neki egyúttal, mennyire szeretem, amit be is bizonyítottam azzal, hogy más volt feleségül, hogy fölmentsem kötelékai alól, s hogy lehetőséget adjak neki, hogy fiatal embert választhasson férjéül, aki élete végéig boldoggá teheti, hogy megmutassam tragédiám líraiságát, hallatlan áldozatomat. Mennyire elégedett lesz velem, biztosan megjutalmaz érdektelenségemért, milyen szép példája ez az erényességnek! (Ilyen gondolatok kísértettek, amint egy szűk, eltorlaszolt utcán haladtam keresztül, s egyszer csak egy hatalmas tárgy állta utamat. Az a valami megmozdult; egy nagy ökör volt, óriási, tiszta fehér, néhány lépést tett, hogy továbbengedjen.) – Képzelmék – Ó még élt, én nős voltam – de nem volt velem a feleségem –, és mindez Titelen történt, ahova be sem tettem a lábam azóta, mióta harminc évvel ezelőtt megválasztottak képviselőnek, láthatják, hogy mindez az Ó műve. Álomban mindez két nap alatt játszódott le, a valóságban azonban délelőtti szendergésem alatt, két lövés között, melyet a szomszédságomban levő Szent György-templom búcsújának a tiszteletére adtak le mozsárágyúból.

Május 23. – Vele, Nélküle. – Róla beszélgettem az anyjával. Férjhez akarják adni. Nem mertem nyíltan megmondani – mert már nős voltam –, hogy ez a halálom lenne, de reméltem, hogy a szemem tükrözi, mi játszódik le a lelkemben, az édesanyja pedig megtudja, hogy szeretem Ót, és Ó is szeret engem, végül is megértett mindent, a tekintete erről árulkodott. – Fölebredtek, majd néhány perc múlva újra álomba merülök. Az öreg Đokica jön hozzám, hogy elmondja, Ó nem akar ünneplőbe öltözni. Ezúttal ez volt minden.

Áldozócсутörők (Hungária hotel, 330) – Pavle nagybátyámmal beszélgettem – apám helyett apám volt, sőt több is annál, jótevőm, kora ifjúságom óra, 1864-ben halt meg –, szomorúan mondta, hogy aggódik a jövőm miatt. „Ne félj, édes-kedves bácsikám. Van nekem jegyesem, igaz, meghalt, de a másvilágon vár rám.” – Ez volt minden. Majd pedig ugyanabban a szállodában három nap múlva:

Június 11. Nagyon elegáns, sugárzik róla a szépség és az egészség, s Mušával szórakozik, aki két évvel Óelőtte halt meg, öngyilkosságot követett el, tíz évvel idősebb volt nálam, a legcsúnyább ember, akit valaha ismertem, és különösen az Ó számára teljesen közömbös. És lám, ezzel az emberrel törődött, sürgött-forgott körülötte, rám pedig nem is nézett, hozzám egy szót sem szólt. Féltekenységemben elkaptam a kezét –, míg ő folytatta a csevegést Mušával. Mikor elengedtem az ujját, elégedettebb voltam egy megszoptatott csecsemőnél.

Június 1. (14.) – Megint Ó! Vajon az esős idő okozza a jelenéseket? Egy asztalnál ültem, Vele szemben. Olyan tekintettel nézett rám, amely valaha a szerelméről árulkodott, és amely a halandók között a legboldogabbá tett, s később kegyetlen szerelmi dilemma elé állított. De most nem titkon pillantott rám, hanem oldalvást, amikor azt gondolta, hogy másra figyelek. Tekintetét, amely egykor szerelméről árulkodott, véletlenül lestem meg, amikor hirtelen föl kaptam a fejem. Ez a pillantás azonban nyílt volt, szemtől szemben, s bár az asztal széles volt, a tekintet közelinek tűnt, kihívónak, csábítótnak, s mind tüzesebbé vált, megsejtetve, milyen mennyei élvezetek várnak rám. – Légy türelemmel, kedvesem! Ha igaz, amit a jós jövendölt nekem, már csak három évet kell várnod rám. – Aznap 2-3 óra tájban vihar kerekedett, és szakadt az eső.

1906

I. 24. Ön tudja, hogy Ó tárta fel előttem a földi lét legnagyobb titkát, Ó ébresztett rá a végtelenség rejtélyére, Ó mutatta meg nekem a földöntúlit. – Azon a reggelen tehát, persze álmomban, megütközve azon, hogy léteznek olyan értelmes emberek, akik hisznek a halál után bekövetkező abszolút semmiben, elhatároztam, hogy felnyitom egy kíváncsi fiatalember szemét. Mivel kissé kételkedett, úgy döntöttem, hogy mint olyan ember, akinek adnak a szavára, elárulom neki a véleményem e talányról. Elmeséltem neki, hogy egyszer, nagy meglepetésemre, a saját lelkem nyomába eredtem. Pontosan olyan volt, mint én, az én vonásaimat viselte, s karnyújtásnyira futott csak előttem, de nem hagyta megfogni magát. Miután feltártam ezt a balgaságot, az Ó jelenlegi, illetve egykori létezéséről nem tettem említést. – Nyilvánvaló, hogy neheztel rám valamiért. Soha még így teljesen nem szakított meg velem minden kapcsolatot.

I. 26. Đoka Čordar, az ügyfelek nélküli szegény ügyvéd a legrokonszenvesebb azok közül az emberek közül, akikkel naponta találkozom. De soha nem ejtettem ki előtte az Ó nevét. Azon a reggelen beszélgettem vele Róla, feltételezve, hogy Ó még ideleenn van. Elmondtam neki, hogy úgy érzem, okvetlenül biztosítanom kell Őt az iránta táplált megingathatatlan szerelmemről, és hogy a házasságom nem jelent semmit, sőt önzetlen szerelmemnek ez a legnagyobb bizonyítéka. S Đ. Č. még támogatott is ebbéli törekvésemben. Ó is úgy vélte, ennyivel be kellene érnie, ami ahhoz is elég, hogy meggyőzze Őt.*

1907

Augusztus 23. – Csodás álom, megmagyarázhatatlan. – A feleségem – nem a mostani, hanem egy 20–30 éves nő –, egy nagyon csinos, barna, akiről tudtam, hogy régóta elhanyagolom, ami mellesleg természetes is, XVI. vagy XVII. századbeli fekete kosztümöt húzott, amely inkább férfiöltözékre hasonlított, a nyakában kard lógott, s ki akart menni. „Kimész?” kérdeztem, s eszembe jutott, mennyire igazságtalan voltam. „Igen”. „Kérlek, még ne menj ki!” Átfogom a derekát, s látva, mennyire tökéletes, szinte szoborszerű, néhányszor megcsókolom. „Milyen bolondok vagyunk!” mondja, s rááll a maradásra, én meg fölébredek. – Ez nem az igazi feleségem volt, de sajnós, nem is Ó,

* Az 1906-ban keletkezett feljegyzés szövegét Lovas Edit fordította franciából

habár körülbelül annyi idős volt, amikor meghalt, mint az álombeli feleségem. Ezért írtam föl ezt a furcsa álmom egy külön lapra.

Szeptember 7. (Szent Mihály napja) – Georgije Branković pátriárka, jó barátom véd-szentjének első ünnepe a halála óta.

Míntha egy katolikus templomban ülnék, az első sorban, teljesen egyedül, az óriási oltárkép felé fordulva, melyen a hatalmas alakok közül hiányzik valaki, kiszakadva az egészből. Egyszer csak látom, hogy egy nő halad el mellettem, úgy van öltözve, mint az evangélium asszonyai, nagy, mint egy hegy. Lassan közeledik a képhez, s a hiányzó helyére lép. Magdolna volt az, nekem úgy rémlett. Amikor általa újra teljes lett a kép, valahonnan a mélyéről emberi hangot hallottam, amely megkérdezte, mit tudok a festmény keletkezéséről és jelentéséről. Mivel semmit sem tudtam róla, a híres vizsgálata-tóbizottság nagyon elégedetlen volt. Úgy éreztem, valami túlvilági lény kerít a hatalmába, a mellkasom pattanásig feszült, és határozottan éreztem: Ő jött le értem, hogy elvi-gye magával a lelkem. Mennyei boldogság árasztott el, és már éppen megláttam a pa-radicsomot – Vele együtt –, amikor fölébredtem.

Remélem, ez volt agóniám főpróbája.

P. S.: Georgije pátriárka, míg élt, minden évben meghívott karlócai kastélyába, a védszentjének ünnepére. Ha az ő imádságai is hozzájárultak ahhoz, hogy az én kedves Lelkem leszálljon hozzám, és megjutalmazzon hűségemért, ez több annál, mintha a végrendeletében engem is megemlíttet volna, és én hálatelt szívvel gondolok rá.

November 13. Édesanyja meg egy ismeretlen asszony társaságában a szalonban üldögél. Gyönyörű, ragyogó, fiatal és üde. „Sindicé – mondja – szép ember.” Én meg, kissé féltékenyen: „Valaha szép volt, de túlságosan sose, ötven évvel ezelőtt sem. Mellesleg öregebb is nálam, olyan idős lehet, mint a Maga apja.” „Mindegy – válaszolja –, mégis szép ember az.” – Pedig nem is láthatta ezt az embert, a vén bolondot, aki sehova sem jár, és nem fogad senkit. Én sem gondoltam rá jó ideje, s csak véletlenül jut néha eszembe. Honnan ez a furcsa gondolata?

November 25. – Két nővérével és egyik barátommal beszélgettem – elhatároztam, hogy megosztom velük titkomat. „Tudjátok, számomra L. . . nem halt meg.” Értetlenül néztek rám. Folytattam: „Igen, álomban felkeres. S mikor eljön hozzám, az nem olyan álom, mint a többi. Akkor éppen Ő van itt. Irányítja az álmot, egy pillanat alatt elmémbe férkőzik, a lelkembe, s velem együtt távozik.” Ám közömbös arckifejezésüket látva elhallgattam.

1908

Február 2. – Végre megint megjelent Ő, örökkévalóságának teljében, földi szépségé-nek teljes pompájában. Egy ismeretlen, nagy szobában, a díványon a fal felé fordulva a feleségem fekszik. Ő szép, majd kicsattan, feszülnek a mellei, mintha húszesztendő-s volna, azt mondja nekem egyik barátnőjéről vagy rokonáról: „A huszonkilencedik évé-ben van.” Érdekes. Amikor meghalt, huszonhat éves volt, most harminckilenc lenne. Furcsa. Az önfiataltás rögeszméje még a túlvilágon is létezik? Átöleltem a derekát, és néhányszor szenvedélyesen magamhoz szorítottam. Két csók között megkérdeztem tő-

le: „Érted most már, miért nősültem meg?” S hozzá akartam tenni: „Mert nagyon szeretlek, azt akartam, hogy szabadnak érezd magad, és fiatalabban választhass, aki majd több földi örömben részesít náladnál.” – Pillantása tele volt megértéssel és gyöngédséggel, s ismét két csók között kérdezte, a feleségem felé fordítva tekintetét: „Most mit tegyünk?” „Szóra sem érdemes, elválok tőle.” „Olyan jóságos – tettem volna még hozzá –, nem akadályozna meg, hogy a halandók legboldogabbika legyek.” De fölébredtem.

Egész télen nem láttunk havat, reggelre azonban fehérek lettek a háztetők, és hullott egész álló nap. Az ilyen időjárás kedvez annak, hogy kedves halottaink lelke meglátogasson bennünket álmunkban. Azelőtt történt mindez, mielőtt feleségemmel Bécsbe utaztunk volna. Az itteni katolikus templomban Szűz Máriát dicsérik – áldassék Ő is, az örök szűz!

Május 1. – A csébi kastélyban jártam, de nem is hasonlított a helyszín, máshogy álltak az épületek, másmilyen volt a park is. Rengeteg ember. Ünnepi készülődés. Azt gondoltam, Ő is itt lehet. A szobából kilépve szembetalálom magam vele, ugyanabban a pillanatban libbent ki a másik ajtón. Szépségének teljében láttam. „A, maga az, kedves L. . .” – mondta egykedvűen, hanyagul nyújtva felém a kezét. Szenvedélyesen megragadtam a kezét, és a két tenyerem közé fogtam, mélyen a szemébe néztem, az örökkévalóság és a végtelen érzését akartam kifejezni, szerelmem örökkévalóságát, de csak zokogásban törtem ki: „Eli, ó, Eli!” – A megindultság legapróbb jelét sem mutatta gyöngédségemet látva, úgy távolodott tőlem, hogy közben rám sem nézett többé. – Egy másik jelenet: mivel a holland regiment gazdagon megajándékozta őket, képviselői a parkban felsorakoznak a fogadására – mily neveltséges álom! Az összesereglettek izgatottan várják érkezését. Egy szegény asszony dicsőhimnuszt zeng a nép jövőjéről. Nővéreivel együtt elhalad mellettem, és észre sem vesz. – Ezúttal egyáltalán nem hasonlított önmagára. Rövid, selymes hajú, vézna, gesztenyebarna kislányka volt. A testvéreihez sem hasonlított. Mégis Ő volt az, biztosan tudtam.

Mit jelenthet ez valójában? Ilyen hosszú távollét után ilyen csalafinta visszatérés!

Június 13. (Pünkösöd előestéjén) – Több elhunyttal is találkoztam, de álmaim mentesek voltak minden izgalomtól. Apám jelent meg, fiatalon – nem látszott többnek ötvenévesnél, habár hetvenhat volt, amikor meghalt –, mondani akart nekem valamit. Amikor mellém állt, észrevettem, hogy alacsonyabb nálam. Csak ennyi. – A legutóbbi álmomban csak Rá gondoltam. Barátaim és rokonaim társaságában hazafelé tartottunk Tőle, és valaki azt mondta, hogy nem fog meghalni – nem is lehet kétszer meghalni! –, jobban van. Kialtani akartam, hadd tudja meg az egész világ, hogy az életemet adnám, csak hogy megmenthessem, de hallgattam – nehogy eláruljam a szerelmemet. Megfordultam, s láttam valamit, ami egy kőből készült tetszra emlékeztetett. Álmomban ez volt a betegágya, és azt hittem, megláthatom majd, hogy a takaró alatt fekszik, de a takaró inkább sírkőre hasonlított. Beleremegett a lelkem.

Pünkösöd harmadnapján (VI./16.), hajnal előtt.*

A megboldogult Simo járt nálam. Főállt egy székre, mégsem lett nagyobb, mint én,

*Ezt a följegyzést Laza Kostić szerbhorvát nyelven írta

habár a felsőteste normális nagyságú. Átfogtam a bal kezemmel, ő meg mondott valamit, egyre azt emlegette: lelkiismeret, a legfontosabb a lelkiismeret.

– Meg a könyörület, mondom, a könyörület (szeretet).

– Igen, igen, de mégis a lelkiismeret, a lelkiismeret.

Majd valahova a magasba nézve: „A kereszt a legmagasabb rendű szimbólum, még a mohamedánok is elismerték és tisztelték.”

Követtem a tekintetét, és megláttam, hogy a magasban egy sötét színű, aprócska keresztet néz, egyre csak nézi.

Majd fölfeküdt az asztalra, én meg azt mondtam neki:

„Ne menj még el, gyermekem.” Kitapogattam, hogy mezítláb van: „Milyen hideg a lábad!” Erre mindinkább szertefoszlik [?], míg végül csak egy fehér kötött pamutmel-lény marad belőle, amelybe fehér selymet szóttek, mint amilyen a gyerekek hordanak.

Megtapogattam a mellényt, hogy tudjam, valóság ez, nem álom. Erre eltűnt, a férfi pedig már korábban elillant. A helyükön a széken csak egy pecsétviaszserű folt maradt. Azt gondolva, Simo maradványai azok, hozzáálltam, hogy összegyűjtssem a morzsákat – s ekkor fölébredtem.

1908

Augusztus 3.

Újvidéken

(Apja szállodájában)

Szeret! – Mindig is szeretett! Ó, boldogság! Gyönyörű kilátásaim vannak, csodálatos reményekkel várhatom az örökkévalóságot!

Az egyik kastélyukban, este. Nem érzi jól magát, egy díványon fekszik. Panaszkodik, hogy nincs elegendő vére. (A tifuszcikória vitte el. Nem a vér betegsége az is?) Sovány, vézna, látszik, hogy beteg. At kell mennem a szobán, ahol az anyjával együtt alszik. Leülök a szemközti díványra, egy nadrágozska mellé, amelyről azt gondolom, hogy az Övé, és szenvedélyesen magamhoz szorítom. Egyszerre érzem, hogy valaki hevesen csókol, az ajka szorosan az enyémmre tapad. Ő volt az. Az elégedettség sikolya, amely a szívemből tört fel, nem talált magának utat, mert Ő szünet nélkül harapdálta az ajkaimat. Mélyebbet lélegeztem, hogy meg ne fulladjak, de meggyőződhettem róla, hogy az ajkaink teljesen összeragadtak – olyan kötelék volt ez, mint amilyen az ikreké. Végre lélegzethez enged jutni, és én fölsikoltok örömben: „Ó, drága lelkem, édes, édeskedves lelkem!”* Visszahátrál a díványra, és egy leheletnyi iróniával azt kérdezi, még mindig el akarom-e venni „a pancsovai özvegyasszonyt”. (Ez a város sose érdekelt.) – „Ugyan – mondtam –, nem özvegyasszony az, hanem lány, vénlány. De most, szabad-e valaki máshoz tartoznom, mindörökre!” – Amikor fölébredtem, úgy tűnt, mintha továbbra is éreztem volna mohó ajkainak égetését, s nehezemre esett felfogni, hogy ez csak túlvilági ígéret volt. De milyen remény! Nincs földi kincs, amely felérne ezzel az álombéli reménységgel! Nincs ingatlan vagyon, amely értékesebb lenne ennél a fénysugárnál, ennél a síron túli üdvözetnél.

*A felkiáltás szerbhorvát nyelven fródott

Menyegző

1908. augusztus 20. (A katolikusoknak Szent István napja; a pravoszláv Jézus színe-változásának másnapja) A csébi park asztalánál ülünk. Ő velem átellenben, balra tőlem az apja, L. D., aki régi barátom, jobbomon az anyja. Gyönyörű volt, egyszerre eszményi és kívánatos. Ez flört, édes Istenem, ez flört! Az asztal kicsi, mégsem tudjuk egymást megérinteni, azzal kell megelégednünk, hogy faljuk egymást a tekintetünkkel. Az anyja észrevesz bennünket, és nyugtalanodni kezd, de mi rá se hederítünk. Kész az ebéd – alig nyúlunk hozzá. – Ő fölkel, és elmegy, hogy valaminek utánanézzon a kastélyban. Ez lehetővé teszi, hogy megállapítsam: a toalettje meglehetősen egyszerű. Hosszú haja a vállára omlik, ing van rajta és gyűrött szoknya, ez minden. Amikor visszajött, a szülei már elmentek. Egyik kezemmel átölelem a derekát, a másikkal a mellét tapogatom. „Nincs ott semmim”, mondja, de nem védekezik. Erre elnevetem magam. „Itt van az én kincsem!” – rikkantom. Nem nyúltam a szoknyája alá, de a kezem a lába közé csúszttam. Mivel a szoknyája vékony anyagból volt, megfoghattam az édes barackocskáját, amely megtöltötte a tenyerem szüzességének zamatával. S ekkor elővettem a dákóm, mely merev volt és harcra kész. A kezébe fogta, nézegetni és vizsgálgatni kezdte. „Te ezt tudad?”, kérdeztem tőle. Bólintott. Elméletileg ez elképzelhető volt. „És sohasem gondoltál másokra?”, ostromoltam. „Nem – mondta határozottan –, neked őrizgettem a szerelmem, még a legkisebb élvezeteket is neked tartogattam.” S ekkor eszembe jutott, hogy már meghalt, szorosan magamhoz öleltem, és megkérdeztem: „Ha szeretsz, miért nem lehetünk együtt? Engedd, hogy melletted maradjak!” Elszomorodott, és nem válaszolt. „Tudom, hogy ehhez nincs elég hatalmad – folytattam –, de azt tudod-e, mikor leszünk végre egymáséi? Mondd, mikor lehetek veled úgy, hogy soha többé ne kelljen elválnom tőled?” Lehajtotta a fejét, és nem szólt semmit. – Fölbredtem. Vagyis valójában nem ébredtem föl, nem a mostani, reális életbe léptem, hanem egy másik álomban találtam magam. Egy utcában voltam, csak egy ing volt rajtam; hazafelé tartottam, hogy lefeküdjek. Kora hajnal volt, épphogy pirkadt. Ebben az álomban tisztán emlékeztem előzőre, s azt gondoltam, hogy vacsora után a kezemre támaszkodva álmodtam, amikor elaludtam a kávéházban. Siettem haza, nehogy apám összeszidjon (1877-ben halt meg!). Miután a vasútállomáson néhány közömbös szót váltottam egy könyvügyönnökkel, felébredtem második álomból.

Majd harmincévi túlvilági élet után ez volt az első alkalom, hogy ilyen intimitást engedett meg magának. Ezért ágyazta be ezt a jelentős álmot egy másik, teljesen közönséges álomba, amelyre csak a csomagolás végett volt szüksége, az utóbbi álom egy drága ékszernek való dobozka volt csupán.

1908. szeptember 5/18. – Egy hegyoldalban sétáltam, s egyszerre csak ott termett Simo Matavulj – mintha még nem halt volna meg. Ahányszor csak lenéztem a hegyről, mindig nagyobb és nagyobb lett. Mintha még sokkal öregebb is lett volna, lent a síkságon meg az emberek olyan kicsik, mint a bogarak. De a hegy nem volt sziklás, hanem valami sárga, homokos föld borította, s én indulok [két szó olvashatatlan] felé, hát jobbról is meg bal felől hegyormok vesznek körül. Szédülés fogott el, ahogy lenéztem, s hogy le ne zuhanjak, hanyatt fekédtam, Simo meg énám, hasra fordulva, úgyhogy a feje a mellemem pihent. De a hegycsúcs keskeny volt, s a fejem csúszni kezdett lefelé, er-

re ledobtam a botomat – egy közönséges szöges sétatálcát –, és hallottam, hogy hulltában hogyan ütődik a hegyoldalhoz, s arra gondoltam, hogy így most könnyebben leérek majd a hegytetőről, csupán a fűbe kapaszkodva, habár a fű nagyon ritka volt, és nyilván nem bírt volna el egy embert. Mivel a fejem egyre lejjebb és lejjebb csúszott, s már a testem is megindult lefelé, odakiáltottam Simónak: „Fogj meg, hogy le ne essek!” Két kézzel ragadott meg, fölhúzott, és megigazított, éppen úgy, ahogy akartam. Erre fölébredtem.*

1909

Június 19. – Ágyban feküdt, de nem betegeskedett. Csak az arcszíne volt az Övé, másban nem hasonlított. Mégis Ó volt az. Melléfeküdtem, és csókolgatni kezdtem. De ajkammal nem tudtam hozzáférni a szájához, mert az álla túlságosan közel volt az orrához. Végül mégiscsak sikerült, és óriási kielégülést éreztem. – Az első sikertelen próbálkozás nem a lányok első kísérleteire emlékeztet-e? – Egy apró részlet. Mellette feküdtem, de egyáltalán nem éreztem a testét, csak az arcát láttam, és az ajkát éreztem.

Július 10. – Régóta nem láttam. Behúzódott az újvidéki Duna-part sétányán levő házukba a rokonaival. Szárnyra kapott a hír, hogy megszökött egy fiatal tisztviselővel, egy postással vagy ügynökkel. Le voltam taglózva. Elmentem hozzájuk. Nem találtam ott. Alkonyodott, lefeküdtem egy padra aludni. Egyszer csak valaki benyitott. Eltaláltam. „Maga az, L.?” – kérdezte. „Én vagyok” – suttogtam. Karon fogtam, úgy tűnt, kisé petyhüdtek az izmai. Fölkeltem és átöleltem. Odaadóan simult hozzám. – Egy másik jelenet: orvos barátommal, dr. Radivoj Sim. . .-mel sétáltam, és közöltem vele, hogy nemsokára feleségül veszem L. . .-t. „Legalább tíz éve készülök erre” – mondtam. – „Tíz éve? Miért vártál ilyen sokáig?” – „A nagy korkülönbség miatt haboztam. De ennek vége, nem bírom tovább.” – Álomban egy pillanatra sem jutott eszembe, hogy nekem már van feleségem.

Mintha dézsából öntötték volna, úgy szakadt az eső, amíg vacsoráztunk, egészen éjfélig.

Augusztus 20. (Bécs, Loew szanatórium) – Döntöttem. Közöltem a bátyjával, G.-vel, hogy elegendő volt a húszévi várakozásból, s hogy Ó nem mehet máshoz férjhez, egyedül énhez, nem várok tovább, elveszem feleségül. Nem volt ellenvetése. – Álomban nem jutott eszembe, hogy nő vagyok. – Ugyanaznap délben a bécsi orvosi karon megmondták, hogy szegény feleségem gyógyíthatatlan beteg. – „Talán csak egy éve van hátra?” – kérdeztem meg a belgyógyászatot. – „Ó, barátom, csak néhány hónapja maradt.” Tudtam! Ha csak arra gondolok, hogy a világ legjobb asszonyának agóniáját kell végignézni! Nem őt kell sajnálni, hanem engem.**

Szeptember 3. – Dél előtt 10 óra körül elszunnyadtam, és íme, mit álmodtam. Korábban tértem haza a vacsoráról, mint szoktam, s otthon egy fiatalembert találtam, akiről azt hittem, hogy az Ó bátyja, de sem Đoka, sem Gedeon, hanem egy idősebb, aki sohasem létezett, s nem volt egyetlen családi vonása sem. Elcsodálkozott, hogy olyan korán

*Az utóbbi bekezdés szerbhorvát nyelven íródott

**Ceruzával hozzáfírv: „Augusztus 25-én jegyeztem le Zomborban.”

érkeztem meg. Elnézést kértem, és visszavonultam a szobámba. Akkor vettem észre, hogy nem is otthon vagyok, hanem Ónáluk vendégeskedem. A szalonból hangokat hallottam, valaki Ót hívta: „Lenka!”* Tehát itt van! Bementem a szobámba, valaki követte. Ó volt az! „Jöjjön – mondta –, már várják.” – Vacsorához ültettek. Úgy tettem, mintha csodálkoznék, hogy itt találom, s felkiáltottam: „Eli, Maga itt?” Csókolgatni kezdtem a kezét. Nagyon elegáns volt, ruhájának világos, magasított gallérjára emlékszem, minden szál haja a helyén volt, de a ráncait is észrevettem, különösen a szeme körül. Ha élne, éppen így nézne ki, novemberben lenne 40 – negyvenéves! Szüntelenül a kezét csókolgattam – ez a kedves kéz is mily sovány volt –, és állandóan azt mondogattam: „Eli, ó, Eli!” – és odaadóan néztem Ót. Megértette a szándékom, de meg is bántódott. „Gondoltam – mondta sértődötten. – Mit képzel, kérem!” – Fölbredtem.

Október 22. – Már hat hete nem láttam – bocsássanak meg! – feleségem végtelenül hosszú agóniája miatt; visszahőkölt, nem akar zavarni gyászomban és fájdalmamban. De mégis, hogy megmutassa, hogy semmi sem akadályozhatja meg találkozásunkat, ma reggel meglátogatott, nagyon kedves volt hozzám, pedig fukarkodni szokott a gyöngédséggel, éppúgy, mint életében. A tények:

Reggel 8 órakor egy pillanatra fölbredtem, és hangokat hallottam a feleségem szobájából. Az ápolónő jött, hogy megfüröszze. Újra elaludtam. „Kibékültem” a feleségemmel, és megegyeztük, hogy nemsokára egybekelünk. – Függyöny. – Náluk. Panaszodik az anyjának, hogy akadályt gördítenek elé. Anyja – álmomban sokkal fiatalabb, mint valójában – tagadja, hogy bármiben is útját állják. Közzeledem Hozzá, megfogom a kezét, átölelem a derekát. . . Kissé fölemeli a fejét, csókjaimmal elhalmozom a nyakát, majd az egész arcát. „Kedves, mikor?” – kérdezem (ti. az esküvőnkre gondolva). – „A télen már nem lesz belőle semmi.” – „A tél végéig sem? Miért? A kelengye vagy a menyasszonyi ruha miatt? De hát mindez készen lehet három hónap alatt.” – „Tudod is te azt!” – Ekkor eszembe jutott, hogy már megígértem J. P. kisasszonynak, a feleségemnek, hogy őt veszem el, s a gondolatra, hogy visszavonom a szavam, zavarba jöttem – de nem túlságosan.

Arra ébredtem, hogy a feleségemnek injekciót adnak az orvosok a halálos ágyán.

Nem tudom, miért adtam három hónapot, hogy megvarrassa a ruháját. Úgy tűnik, most tegezett először.

1909

Október 25., hétfő, este 10 óra 10 perckor feleségem, Julijana – Julča –, a keresztény jóság és rezignáció mintaképe, három hónapig tartó rettenetes haláltusa után eltávozott az élők sorából.

KONTRA Ferenc fordítása

*A lány neve szerbhorvátul

LAZA KOSTIĆ ÁLOMNAPLÓJÁRÓL

Lenka Dunderska, a csébi Dunderski-kastély kisasszonya 1895. november 8-án Bécsben tifuszlázban huszonöt éves korában meghalt. A kék szemű, magas növésű, elegáns, szép, de szépségnek nem mondható Dunderski-lány az elkövetkező években az égi szerelem istennőjévé vált Laza Kostić álmaiban s még inkább az álom és ébrenlét köztes lelki területein, amelyen a modern szerb költészet egyik legszebb verse, a *Santa Maria della Salute* is született.

A lány halálakor Laza Kostić már nős ember, 1895. szeptember 22-én volt az esküvője Julka Palanačkával, aki húsz évig várta ezt a pillanatot: 1870-ben találkoztak először, s akkor a húszéves gazdag lány egy életre megszerette a költőt, s jelentette ki, hogy „Vagy Lazo, vagy senki”! 1884-ben már-már valóra is válik a lány álma, de egy balul sikerült tisztelgő látogatás után ismét évek múlnak, míg az esküvő létrejön. A költő esküvői komája Lazar Dunderski – Lenka apja volt. Hogy boldog volt-e a rajongó Julkával az élete, nem lehet tudni, de hogy különösebb anyagi gondjai nem voltak az elkövetkező tizenöt esztendőben, az bizonyos. Álmodni és álmodozni Lenka Dunderskáról egyaránt módjában állt tehát, akivel 1891-ben ismerkedett meg. És az ihlet is hozzáseggődött. Velencét ugyan nászútján látta, s ott a Santa Maria della Salute templomát is, de Lenka a hősnője a versnek, amely a velencei templom nevét viseli címében. A szerelemlátás versét írta meg e versben, a csodát köszöni áhítatosan és rajongón:

*S egy tündér toppant elébem akkor,
szebbet nem látott soha e szem;
kélt gyönyörűn az éjből, a vakból,
mint hajnalórán zendül a menny;
és beforrt rajtam mind, ahány seb volt,
s még fájóbb nyílt a régi helyen.
Már nem is tudtam: hűt-e vagy gyűjt-e,
Santa Maria della Salute?*

*És rám tekintett. Lelkem mélyébe
ily villanás még sohase ért;
egy ilyen forró tekintet fénye
felolvasztaná őrök jegét;
mire csak vágytam, nékem ígérte:
ürömre mézet, csömmörré kéjt,
minden kincsét szívének, ölének,
– egy pillanattért az öröklétet! –
Santa Maria della Salute.*

*Álmomban jön el. De nem ám mindig,
ahányszor vágyam keresi őt,
akkor jön, mikor őneki tetszik,
a szolgálói titkos erőik.*

*Égi mintára újratereztük
sokszorozván a földi gyönyör.
És minden utam Óhozza út lesz,
Santa Maria della Salute. . .*

(Ács Károly fordítása)

A költő ilyen álmodozásairól először barátja, Radivoj Simonović adott hírt 1930-ban: „Lázónak élénk képzelete volt, s ha alvás közben álmodott valamit, az olyan éles és életes volt, hogy látomásnak tetszett. 1906 és 1909 között, öregkorában, gyakran, amikor felébredt, feljegyezte látomásait és dátumozta is őket.” Legtöbb feljegyzése francia nyelvű volt. Sajnos, nem mind maradt meg – ezeket két jegyzete kivételével Milan Kašanin jelentette meg a belgrádi *Knjževnost* című folyóirat 1955. decemberi számában, kettőt pedig Mladen Leskovac adott ki a Lenka Dunderskáról írott tanulmányában az újjvidéki *Letopis* című folyóiratban. Az álomleírások többségét a barát, a már említett Radivoj Simonović semmisítette meg, mondván, hogy ezek az apróságok nem tartoznak az irodalomba, ezért ő megsemmisítette őket, „nehogy valaki még értekezést írjon róluk”. Nála maradtak meg azok a szövegek is, amelyeket most magyar fordításban te-
szünk közzé Milan Kašanin és Mladen Leskovac nyomán.

Olvasásuk közben felmerülhet annak a kérdése is, hogy Laza Kostićot megérintette-e a korai freudizmus álomfejtő szenvedélye? Elképzelhető, hogy Kostić hallott, olvasott Freud tanításairól, ám az is bizonyos, hogy ő álomképletrő, nem pedig álomképfeltő volt – álmaiban nem látott mást, mint a szeretett Lenka üzeneteit, és látásának örülhetett, de nem tudatalatti megnyilvánulásként fogta fel őket, az esős időjárás áldásos hatásait is számításba vevő módon. Kostić inkább a romantika felől közelítve figyelte és írta le Lenkával kapcsolatos álmait, nem pedig a pszichoanalitikus álomfejtéseit próbálja megismételni, de ez az álmoskönyv nem rokonítható Krúdy Gyula álmoskönyvének szándékaihoz sem. Az álom a költő áldása, titkos életének kerete, éppen ezért még az álomorzákért is hálás, mert azokban is Lenkát „látja”, s nemcsak az égi, hanem a földi szerelem megtestesüléseként is!

Ilyen értelemben nem büntető álomok a Kostićéi, s nem is jövendőmondó karakterűek, hanem jutalmazók – rendre a találkozás, a látás beteljesülését hozzák az álomnapló képei. Irodalmi szemmel nézve őket, egyenlenségeik látszanak. Nem egyenlő értékűek a leírásai: vannak egészen különösek, mint az 1906-os első kép is, amelyben az látszik, hogy Kostić álmában a saját lelke után ered. De vannak „közönséges” álomok is közöttük, amelyekben közömbös elemek kerülnek túlsúlyba. Egyes motívumainak az álomfejtő Freud is megörülhetett volna, igazolását találhatta volna annak a felfogásának, hogy az álmot színező tudattalan vágyak a csecsemőkora nyúlnak vissza. Kostić ugyanis 1905. június 10-én jegyezte meg: „Mikor elengedtem az ujját, elégedettebb voltam, mint az éppen megszoportatott csecsemő.” S Freudra mutat az álmodó értelmezésének megléte is az álomleírásokban! Ha nem is közvetlenül tehát, de a mai olvasó tudatában ott van Kostić álomnaplója mögött Freud *Álomfejtés* című 1900-ban megjelent műve. Tudnunk kell azt is, hogy ebben a Kostić-naplóban az első megmaradt álomkép az 1905-ös dátumot viseli, de ha igaz az a feltételezés, hogy 1895 óta jegyezte hallucinációs jellegű megálmodott valóságélményeit, csak éppen azok semmisültek meg, akkor egy prefreudista irodalmi jelenséggel állunk szemben – az irodalom és a pszichoanalízis ma már nem is oly ritka példájaként, amikor Laza Kostić álomnaplóját olvassuk.

LOMBOK DERENGTEK

Laza Kostić születésének 150. évfordulójára

HORVÁTH OTTÓ

KrušeDolban ébredtem föl,
csodálkozva, habozva, átkozva,
az álmomban mért csüngött
kezem oly haloványan,
s mért zárult a szűzi keHely?

Szívem, tudom, éjFélkor,
mint a karbid, lángra gyúlt.
És motyogtam, írtam, daloltam
a gyertyámnak az asztalon, ott.

Lásd, pontosan nem emlékszem,
mit. Talán egy templomról
a messzi tenger hullámai közt.

De most csalogány neVet
a szemembe, és izzad a föld.
Tudtam én: vékony vásznat
szöveget a szívem, s elVisz oda,
hol ruha nem kell.

ElÉg! Látom, a magas romok,
a bujdosó vizek,
a lombok és a madarak
hogy figyelnek,
várnak.
Miért, miért is
nyílik újra a virág.

Csönd volt napokig
a cellámban,
és árnyékom sem volt.
Néztem az éj szökKenését,
majd a nappaLét,
majd keresni kezdtem
a csillagokat a vonal fájdalomában,
a fájdalom vonalait a csillagokban,
vonalat a fájdalomban,
irányt a csillagokban.

Lombok deRengtek és dideregtek.
 Magamba bújtam volna, nem lehet –
 alattam kő és üresség fölöttem.
 Óh, hogy alHatnék! Nálad zörgetek?!

Láttalak egyszer, a férFiak az egyik,
 a nők a másik szobában társalogtak,
 és én csendesen a szívembe zártalak.
 Reám néztél, és elakadt szavam.

Lassú évek hozták a havat.
 Körülöttem figyelmesen nőtt a csönd.
 Varjakat láttam. Farkasokat.
 De most? Nem tudom már.
 Gyermekeké tettél.

Voltam sas és oroszlán. Régen.
 Merészen fogtam pennám, és
 színes tentákról álmodtam.

Régen utaztam. Mi volt nékem
 a világ. Egy kis csiga, mely
 a nyomomban jár. És fönt, fönt
 a felhők somolyogtak, mint a sólymok.
 Az árnyékuk cikázott ide-oda
 a tenger vizén, és egy templom
 haRangja messziről szólt.

Az igazság, mint a haJó a kiKötőben,
 kis hullámokon uGrál. Voltam Hang.
 S mikor varázsIgéimre
 e rongy mindenség biztosnak hitt falai
 már mind inogni kezdtek,
 hogy utat nyissanak a titkok örvényéhez:
 az értelem fény-földje egyszerre csak
 elsötétült, s maradt minden
 a vézna hit
 súlyos súrlódásában,
 igézetében.

Fiatal vagy, s nekem futni kell.
 Annak az angol orvosnak történetét
 ismered vagy nem.
 Futnom kell tőled,
 majd feléd.
 Örökkön-örökre.

(A versben szó szerint vagy torzított formában L. Kostić-, József Attila-, Vinaver- és Kosztolányi-idézetek találhatóak.)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

NÉZŐPONT

MÉG, TALÁN

*A vajdasági magyar irodalom „itt és most”**

B Á N Y A I J Á N O S

... senki nem szavatal semmit, de elveszve sem vagyunk, még, talán. Illetve: van, aki föladta már, s van, aki nem. Esélyünk kevés, de van.

Esterházy Péter

Olyan jelekkel vagyunk körülvéve, amelyekből nem sok jót jövedölhetne, ha jósnak született volna valaki közöttünk. Jószok ritkán születnek, s akkor sem igaziak. Háború van az országban, mozgósítás, egy sor tűzszüneti megállapodás, amit senki sem tart be. Katonatemetések vannak, és még nem lehet tudni, hogy mikor lesz ennek vége. Biztosan vége lesz, de mi történik még addig? Patriotizmust hirdetnek körülöttünk, és közben fegyvert csörtetnek. Kiderült, hogy nem olyan nehéz hadsereget alapítani. Repülőgépek húznak el alacsonyan a város felett. Sorban állások is vannak, egyelőre csak üzemanyagért. Mert azt nem lehet éléskamrában tárolni. Majd lesznek még újabb sorban állások. Ezekről elég lesz majd akkor beszélni. Akik nem akarják megélni mindazt, ami itt még a vége előtt történhet, elmentek, elmennek. Legtöbben a bizonytalanba, mások a biztosba. Van, aki főállásba ment magyarnak.

Nem sok jót sejtetnek ezek a jelek, mi meg összeültünk, hogy az irodalomról beszéljünk. A vajdasági magyar irodalomról. Azt mondhatná valaki, úgy élcelődve, hogy nincs jobb dolgunk. Lehetne jobb dolgunk, ám az irodalom is a dolgunk, nem hagyhatjuk veszni a vészjósló jelek között. A vészjósló jelek közé tartozik, hogy néhány író is elment, és itt maradt nekünk ez a téma. Ha mások is elmennek, csak a téma marad. Ha van téma, akkor rágódjunk csak rajta. Akik elmentek, egyszer majd visszajönnek, és megállapítják, rosszul rágódtunk a témán, és ránk húzzák bölcs szigorral ama vizeslepedőt. Amiben ez ideig is bőven volt részünk, mert ez ideig is bajlódtunk ezzel a témával.

De van némi szerencsénk is ebben a zúrzavarban. A szerencsét a nyelv hozza nekünk, mint mindig. Egyszerűen az a tény, hogy tudunk még beszélni. Magyarul. Többek között az irodalomról is. A vajdasági magyar irodalomról, itt

*A Szenteleky-napok keretében magyartanároknak tartott előadás

és most. Ez az „itt és most” persze rosszul hangzik, mert jó alaposan kompromittálódott az elmúlt évek, évtizedek során. Annyira, hogy megtisztítani sem lehet nagyon. Aki meg használja, könnyen a közelmúlt idézésének gyanújába kerül. Mintha visszasírná a múlt időt. Amikor nyomorúság volt, de legalább nem volt háború. Ami egyáltalán nem csökkent a múlt bűnlajstromát. Csak tény. Hagyjuk el tehát az „itt és most” ügyeit. Felejsük el, hogy mit jelentett egykor, és mit jelent ma. Úgysem beszélhetünk, ha beszélgetünk, máshol, mint itt, és máskor sem, mint most. Valahol a nem is sejtett vége előtt, nyakig a zúrzavarban.

Mondom, a nyelv hoz nekünk szerencsét a beszédhez. Megint egyszer a grammatika siet a segítségünkre. Egyszerűen azzal, hogy van feltételes mód. Lehet feltételes módban beszélni. Azt lehet mondani, hogy *talán*. Tudjuk, Esterházy Pétertől is, hogy „az 'alkalmasint' jelentése nem alkalmanként, hanem: valószínűleg, hihetőleg”. Tehát nem kell mindent egyszerre eldönteni. Nem mintha a *talán* nem lenne választás és döntés. Minden mondat döntés és választás. Lehet, hogy a feltételes mondat most sokkal inkább, mint az állító vagy a tagadó.

Lehet tehát feltételes mondatokat mondani a vajdasági magyar irodalomról. És ez azért szerencse, mert van benne valamennyi remény. Vagyis a feltételes mód jól áll a reménnyel. A *talán*hoz jól odagondolható a *még*. Az a bizonyos „alkalmasint”. Így lehet körülfogni azt a témát, amiről itt most szó van.

Azzal kell kezdeni, hogy hol van (hol volt) a mi életünkben az irodalom. Mit jelentett minékünk az irodalom. És mit jelent ma. Mire „használjuk”, ha használjuk. Gondolom, arról nem kell túl sokat beszélni, hogy mit jelent ebben a kotextusban a „mi életünk”. Vagy éppen erről kellene most a legtöbbet beszélni, a „mi életünkről”? Se többet, se kevesebbet nem jelent, mint azt a permanens kétségbeesést, azt a szerencsétlen tudatot, hogy *nemzetiség*, vagy ha úgy jobban tetszik, *kisebbség* vagyunk, valami kevesebb tehát, és a kevesebből sohasem származhat túl sok jó. Vagyis a „mi életünk” a létezésformák között nem a legtökéletesebbik. Ezért a kétségbeesés, a szerencsétlen tudat.

De van ebben valami felemelő is. A súly, amit átérzünk, ha azt mondjuk, nemzetiségi, kisebbségi. A megterhelés, amit országon kívül és országon belül ró ránk ez az állapot. A létünk és a szellemünk ezen állapota. Ám hogy lehet a súly, a megterhelés felemelő? Sehogy sem. Nem is érdemes most ezt bolygatni. Ez csak arra példa, hogy milyen visszasságokkal van teli a létnek és a szellemnek azon állapota, amit kisebbséginek mondanak mások, és kisebbséginek élünk mi. A mi életünkben és a mi életünkkel.

Ez az állapot, ez a súly és ez a megterhelés önérzetet teremt. A kétségbeesés és a szerencsétlen tudat ellenére, az „annak ellenére” önérzetét. Amiből különféle függetlenségeink születnek és élnek mozdulatainkban, viselkedésünkben, hanghordozásunkban. Feltűnő például, hogy mi jóval kevesebb szóvirágot használunk, mint más magyarok. Hogy megüti a fülünket, ha valaki

diftongusokban affektál „mindennapi irodalmunkról” vagy özésben szépeleg, hogy hívekre leljen, holott az ilyen beszédmodot a nyelvi peremre szorult kisebbségi bőven alkalmazhatná és jól meg is tapasztalhatná. De nem teszi, inkább furcsállja. Meg aztán mifelénk kevesebb a szövegtöltő mellébeszélés. Amit könnyen meg lehet tanulni, bizonyoság rá, hogy egy-két eltávozott szövege egyre bőbeszédűbb, egyre több benne a szóvirág. Idézek is majd később ilyen mondatokat. A mi cikkeink rövidebbek. Nem biztos, hogy tartalmasabbak is. Csak rövidebbek. Sőt, rövidebbek a regényeink és a novelláink is. Kivéve a *Maculát*. A kivétel viszont erősíti a szabályt.

A nyelvhasználatunkról, a nyelvi viselkedésmódunkról beszélek, tehát már át is léptem a „mi életünkéből” a „mi irodalmunkba”, és nem is látom azt a határt, amit átléptem, azt a határt, ami a kettőt állítólag elválasztja és összekapcsolja. Átléptem a „mi irodalmunkba”, holott még nincs itt az ideje, hogy válásoljak a magamnak feltett kérdésre.

Mert először is mentegetőzni kívánok. Nem sok értelmét látom, hogy névsorolvasást tartsak újabb irodalmunk – tehát az utolsó fél évszázad íróiból, különös tekintettel az utóbbi fél évtizedre. Annak se látom sok értelmét, hogy lajstromba vegyem az újabb műveket, regényeket, verseket, amelyek szerintem meghatározták az elmúlt időszakot. Az ilyen felsorolás és lajstromozás ugyanis nem vezet jóra. Különösen most nem. Ha erre vállalkoznék, úgy festene, hogy el akarom kerülni a vajdasági magyar irodalom mostanra éppen nagyon felizzott időszerűségének a kérdését. Azt, hogy most elveket kell megfogalmazni, helyzetet írni le, a lét égető kérdéseire válaszolni, és nem elég szemlét tartani.

A szemrevétele helyett megállapítható, hogy nagyjából tudunk a vajdasági magyar írókról, tudjuk, hogy vannak (még), és hogy írnak verset, könyvet, cikket, novellát, regényt, publikálnak is, amíg lehet, mert nincs más esélyük, csak az, hogy írjanak és publikáljanak. Azt, hogy mindenről nagyjából tudunk, hogy ismereteink helytel-közvetlen azonosak, nem lehet elmélyíteni, se részletezni, se kitágítani. Ez van és ennyi van az irodalmi tudatunkban. Lehet, hogy nem sok, de lehet, hogy nem is kevés. Szerencsésebb életűek irodalomtudata sem gazdagabb. Az irodalmi tudatot mindenhol az írókról és művekről való közepes tudás tölti fel, hozzáértve még a hagyományismeretet természetesen, meg az irodalmi élet intézményesített vagy intézményen kívüli működését. Ezen a közepes tudáson nem segít semminemű névsorolvasás vagy leltározás. Van ilyen közepes tudása a vajdasági magyar olvasónak a vajdasági magyar irodalomról, és van irodalmi tudata, ami természetesen nemcsak ebből a tudásból táplálkozik. S erre építeni is lehet. Rá lehet építeni azt a feltételes módból születő gyenge reményt. Ami még csak nem is esély talán. De az esély felé mutat.

Van még valami, amiért nem érdemes éppen most névsort olvasni vagy műveket szemlélni. Most másról kell beszélni, mert mintha elkedvetlenedett volna a vajdasági magyar irodalom, vagy eltájolódott volna, mintha zavarban len-

ne. Voltak az utóbbi években is jó könyveink, de mintha nem állt volna össze minden az irodalom berkeiben a maga törvényei szerint. A jó könyveknek nem kelt híre, felkerültek a könyvespolcokra, s pihennek más könyvek társaságában. Új prózaíró-nemzedék is jelentkezett például, antológiában mutatkozott be, kiadta novellásköteteit és regényeit, de mindez nagy csöndben történt. Mintha nem is ma történt volna. Valami mással voltunk tán elfoglalva ezekben az években, nem jutott időnk szépen megformált mondatokra figyelni, új neveket megjegyezni, új könyveket befogadni. Mintha éppen ezért lelket kellene önteni a mi irodalmunkba, pedig jól tudjuk, hogy ez nem lehetséges. A pedagógia az irodalomban örökösen csődöt mond, és nevetséges lesz. A mi irodalmunk ebben a helyzetben úgy fest, mint az a járókelő, aki hirtelen más-hova néz, nehogy meglássa magát a kirakat tükrében, és ezért egy kicsit szégyenkezik. Mert miért nem volt bátorsága belenézni a tükörbe? Nem volt bátorsága szembesülni önmagával? Lehet, hogy valamit rá is mondtak erre a járókelőre. S most jobbnak látta, ha elfordul, ha másfelé tekint. Innen származhat a szégyenérzete, a zavara. És eliszkol az első mellékutcába.

Nem beszéltem véletlenül erről a járókelőről. Arról sem, hogy valamit rámondtak. Ahogyan rá szoktak mondani erre vagy arra ezt és azt. Rendszerint kígyót-békát. Ez is a mi életünk része: rámondani kígyót-békát valakire.

Es ez a mi irodalmunkra is áll. Össze lehet róla hordani fűt-fát, rá lehet mondani kígyót-békát. S mintha illenék is ezt megtenni. Teszik is bőven amaz illemtudók. Csak két példát említek, s érthető lesz a „mi irodalmunk” zavara.

Jelentős költőnk összegyűjtött verseinek kötetét mutattuk be nemrégiben. Többen beszéltünk a szerzői esten a költőről, régebbi és újabb verseiről, jól, rosszul, ahogy tudtunk. Meg amennyire felkészültünk ebből a költőből. Nem ünnepeltük a költőt, nem lehetett ünnepelni, mert súlyos költő, kemény veretű versek szerzője, a legjobbak közül való, akit nem illik ünnepelni, se dicsérni, akit csak méltatni lehet, értelmezni akkor is, amikor éppen ünneplésre adódik alkalom.

Azon az esten történt. A méltatók egyike megfenyegette a vajdasági magyar irodalmat. Jól megfenyegette az egységes magyar irodalom irányából. Váltig hangoztatta, nem az éppen méltatott költőről beszél, csak úgy általában. De ez az általában alapos figyelmeztetés volt. Azt mondta akkori beszélgetőtársunk, hogy eljött az ideje az egységes magyar irodalomnak, mostantól kezdve a mi íróinkat és költőinket is az egyetemes magyar irodalom értékrendjében kell felmérni. És ez a megmérettetés majd fájdalmasan kijózanító felismerésekkel jár. Így mondta: fájdalmas lesz. Vagyis nem marad meg az eddigre itt és most kiépített értékrend. Mostantól kezdve másképpen lesz. Ezért aztán remeghetnek költőink, íróink, mert nem lehet tudni, ki marad fenn a rostán.

Senki sem szólt hozzá azon a szerzői esten a felszólaló fenyegetésízű figyelmeztetéséhez. Annyit azért mondani kellett volna, hogy nem értjük, ha most

eljött, akkor hová ment el és mikor, innen, a mi irodalmunkból, az egységes magyar irodalom? Mi eddig azt hittük, hogy köztünk van, ami azt jelenti, hogy mi is közte vagyunk. Ha ez így mondható. Mert gondoljuk meg. Olvasóink könyvtáraiból nem hiányoznak a magyar irodalom klasszikusai, és a mostaniak sem, hiszen sok mindent meg lehetett itt venni, és sok minden elért a csomagjainkban. A folyóiratokhoz is rendre hozzájutottunk. Rendszeresen írtunk is a magyar irodalom legfrissebb terméséről. Az egyetemen a magyar irodalmat adjuk elő és nem valami mást. Könyveink legtöbbször a magyar irodalomról szól. Hová ment el hát akkor innen a magyar irodalom, ha csak most jött el az ideje. Benne voltunk ez ideig is a mi irodalmunkkal együtt a magyar irodalomban. Többek között azzal is, hogy különböztünk, és különbözünk most is. Úgy gondolom, hogy csak a különbözés folytán és okán érdemes jelen lenni. És ezért érdemes számon tartani ezt az irodalmat. Mert nem olyan, mint valamely másik irodalom, ami szintén magyar irodalom. Ez bonyolultnak látszik, pedig cseppet sem bonyolult.

Azt jelenti, hogy nem lehet a vajdasági magyar irodalomra az egyetemes és egységes magyar irodalommal rájleszteni. Már csak azért sem, mert a mi irodalmunk számára az egyetemes magyar irodalom nem valami külső, nem valami beláthatatlan hegycsúcs, nem valami félelmetes szigorúság. A vajdasági magyar irodalom számára a magyar irodalmat nem most találták ki. És erről az egyetemes magyar irodalomról édeskeveset tud, aki azt hiszi, mostantól kezdve majd másképpen lesz, és nem lehet majd baj nélkül itt mifelénk valakit költőnek kikiáltani, ha erre „amott” nem ad valaki jogosítványt. Már csak azért sem tud éppen az egyetemesről semmit, mert nem érti, hogy az itteni magyar író, ha versírásra vagy regényírásra adta a fejét, akkor magyar irodalmat művelt, a magyar irodalom nyelvén, a magyar irodalom hagyományai, poétikai, stilisztikai szabályainak keretében vagy annak ellenére. Ám ezzel együtt jugoszláviai magyar író volt, vagy vajdasági, ahogyan újra mondani kezdtük, amióta nem tudjuk, hogy mi is az a valami, amit valakik még mindig Jugoszláviának mondanak. Mert a jugoszláviai és a vajdasági nem egyszerű lakhelymegjelölés, nem csupán házszám. Nem földrajzi név. Több ennél (és kevesebb is), mert szellemi kapcsolódást jelent, befogadását más (nem magyar) kultúrák tapasztalatainak és értékeinek. Egészen egyszerűen egy másfajta otthonosságot jelent, egy másfajta részvétet és részvételt. Amitől ez az irodalom nem kevésbé magyar. S amitől még egyformán lehet értékes is meg provinciális is. Nem ezen múlik. Ezek csak tények.

Vagyis tanuljunk meg különbséget tenni, tanuljunk hozzá a különbözőzéshez, hogy megérthessük az egyetemeset. Csak ennyit. S tegyük félre a figyelmeztetéseket és fenyegetéseket.

Persze arról sem kell megfeledkezni, költőink és íróink azt régóta tudják már, hogy nincs jugoszláviai magyar vers, nincs vajdasági magyar regény. Azt nem lehet mondani, hogy Jung Károly Barbaricum című szép verse vajdasági magyar vers. Mert ennek nincs semmi értelme. Pedig a Barbaricumban min-

den benne van, amit vajdaságinak tudunk, a múlt is, a jelen is, a vidék levegője és beszédmódja, az itteni káromkodások és az itteni félelmek. Ám éppen azért, mert ez van a versben, a Barbaricum magyar vers, a legjobb magyar versek sorába tartozó. S mért volna a már emlegetett *Macula*, Brasnyó István regénye vajdasági magyar regény? Abból sem hiányzik a Vajdaság, évszázadaival, emberi sorsaival, történelmével, mindenestül benne van. A *Macula* a jelentős mai magyar regények sorába tartozik. A Barbaricum is, a *Macula* is különbözik, ahogyan minden jó vers és jó regény különbözik, azért jó, mert különbözik, és nem azonos, leginkább pedig azzal különbözik, ami benne van, ami a lényege, ami a lelke. És így tartozik oda.

Ha nincs külön vajdasági magyar vers, se vajdasági magyar regény, csak magyar vers van és magyar regény, vagy éppenséggel vers és regény, attól még van vajdasági magyar irodalom, vajdasági magyar költészet, vajdasági magyar regényírás. Sőt attól van igazán, ha itt jó (magyar) verseket és regényeket írnak. Akkor érdemes odafigyelni, hogy miféle csodabogár az a bizonyos kisebbségi magyar irodalom a Vajdaságban. Mert ez nem regionalizmus. Nem a földrajzi helyzet teszi a vajdasági magyar irodalmat, hanem az itteni versekbe és regényekbe sűrített emberi és szellemi tartalom, a világlátás minősége, a kezdetes pontossága.

Mi a mi „kevés esélyünk” a figyelmeztető fenyegetésekkel szemben? Az érték, amit ezek az írók és ez az irodalom kihordhat, s ennek az értéknek a megítéléséhez nem kell meghirdetni, hogy eljött az egyetemesség ideje, mert az egyetemesség sem más, mint érték, és nem akármilyen érték, hanem irodalmi, bizony, irodalmi és esztétikai, miként azt ez az irodalom jól tudja, és hogy mennyire jól, arra talán nem is kell példát mondani.

Mostanában nemigen volt része dicséretben a mi irodalmunknak. Inkább szemrehányásokkal illették és nem elismerésekkel. Ami elismerést küldtek errefelé, az meg mind valahogy célt tévesztett, írónak és szellemi vezérnek kiáltván ki olyanokat, akik erre a rangra érdemtelenek.

Miféle szemrehányásokról beszélek? Egy frissen olvasott írásban például ilyen mondatokat, ilyen félmondatokat lehet találni: „Nemzetietlensége pedig abban mutatkozik meg, hogy már nem képes vállalni a közösségi gondokat sem. . .” Nemzetietlen a vajdasági magyar irodalom a cikkíró szerint, ami abban mutatkozik meg – feláll és megmutatkozik, ugye –, hogy valamire már nem képes, minthogy egykor képes volt, de mostanra már megöregedett, kifáradt, kihűlt, és többé már nem képes, nem képes például vállalni a közösségi gondokat sem, más gondokat igen, ám a közösségeket nem, mintha lennének azok a más gondok, mintha volna valami más gond, valami olyan gond, ami nem közösségi, amolyan személyes gond, egyéni gond, például hogy valakinek fáj a gyomra, ez ugyebár nem közösségi gond, ez csak személyes és egyéni, és ez a nemzetietlen irodalom csak eme gyomorgörcsöket vállalja, bizony. Így a cikkíró. Azután meg emígy: „a jugoszláviai magyar irodalom úgyszólván feladta nemzeti-nemzetiségi önismereti szándékát”. Nem egészen adta fel, csak

úgyyszólván. Majdnem. Majdhogynem. Ám odaszólt a cikkíró, hogy vigyázz, ama szándékot, amit ugye, önismeretinek becéz, és nemzeti-nemzetiségének jelöl, nem lehet ám csak úgy otthagyni, mint valami félretaposott lábbelit, hogy ne mondjak valami csúnyábbat. A vajdasági magyar irodalom a cikkíró dörgedelmének ellenére nagyon jól tudja, nincs olyan, hogy „önismereti szándék”, mert vagy van önismeret, vagy nincs, de hogy az szándék lenne, ami feladható, az mégiscsak furcsa, szinte ijesztő. Minthogy az önismeret, de főként a „nemzeti-nemzetiségi” önismeret, egészében a kultúra kérdése, és nem ilyen vagy olyan, innen vagy onnan meghirdetett szándéké, ezért nem is adható fel, mert vagy van, vagy nincs. És a vajdasági magyar irodalomnak van „nemzeti-nemzetiségi önismerete”. S persze másmilyen önismerete is, történelmi és szellemi, lélektani és szociológiai stb. önismerete. Ami egészen egyszerűen abból következik, hogy az elmúlt évtizedekben megírtak itt néhány jó regényt, néhány jó verset, néhány jó irodalomtörténeti tanulmányt. Mondjak példákat? Nem mondok, mert úgylis ugyanazokra a művekre gondolunk. E művek *irodalmi* értékében van ez az önismeret, ezekből az értékekből olvasható ki, és ezen értékek révén hat az olvasóra. Arra az olvasóra persze, aki ezt hajlandó befogadni. És azt hiszem, hogy hajlandó. Ami abból is kiderül, amit e fogalmazvány elején mondtam, hogy van itt, létezik és működik is az „irodalmi tudat”, van a vajdasági magyar olvasónak értékekre reagáló érzékenysége. Aztán meg azt mondja a cikkíró, hogy „Az írói toll hosszú évtizedek óta nem ad választ kisebbségi sorskérdéseinkre”. Na most ezt honnan tudja a cikkíró? Honnan tudja ő, hogy mik azok a sorskérdések? Emberi sorskérdések vannak, és ezek lehetnek többségiak is meg kisebbségiak is, sokban nem különböznek. Az irodalom pedig, a többségi és a kisebbségi egyaránt, ezt kísérli meg megfogalmazni, a sorsot és a sorskérdést magát, minden regényben és minden versben, a Barbaricumban éppúgy, mint a *Maculában*. És hogy nem ad választ? Miféle választ? Örüljünk, hogy kérdez. Az bizony nagyon elég, ha egy vers vagy regény jó alaposan meg tud bennünket kérdezni. Hogy mi van vajon bennünk. Nem jó az, ha valakinek mindenre van válasza. Vagy ha választ vár. És csak választ. Féltő, hogy a válaszigénylő cikkíró nem érti, hogy mi a vers, és mi a regény. Mindenáron használni akarja, felhasználni; az irodalom meg nem akar sóprögetni, és ezen a cikkíró felháborodik. S nagy felháborodottságában elfeledkezik arról, hogy itt az irodalomról van szó, versről és regényről, aminek a legfőbb gondja mégis az, hogy vers legyen és regény, jó vers és jó regény. Sértő az, mondta a hegyi költőnő, ha valakit a tartalmi miatt dicsérnek. Egy költőt a tartalmi miatt. Miért akarja a cikkíró mindenáron megsérteni a vajdasági magyar irodalmat?

Most aztán jól megnézheti magát a vajdasági magyar író. Kell azon csodálkozni, hogy – miként ama járókelő – nem néz a tükörbe, és eliszkol valami csendesebb utcába? Azt mondja az egyik bírálója, hogy jól vigyázzon, mert jön ám az egytetemes, és akkor nincs menekvés. Minden a maga helyére kerül. És

a vajdasági magyar írónak járó hely ott lent van valahol, annyira lent, hogy onnan már ki sem lehet látni. Emitt meg azt mondják rá, hogy keserves kínok között született versei és regényei közösségi gondok, nemzeti-nemzetiségi önismereti szándék, kisebbségi sorskérdések nélkül, hiányosan jöttek a világra. Ő olyan „magyarul író, de nem magyar író”, amelyenkből a „nemzetisors-vállaló” irodalom hangosbemondói és csószai látnak néhányat futkosni az irodalom mennyei mezején. És még csak válasz sincs a könyveiben. Miközben ő, szegény feje, azt hitte, hogy mindez benne van a könyvben, azt hitte, hogy beleírta, miközben vívta szünni nem akaró csatáját a versért, a regényért; azért, hogy keserves óráiban létrehozson valami tartósat, valami elnyúlhatlent és nélkülözhetlent, valami olyan élő szervezetet, amit valaki majd örömmel vesz a kezébe, elcsodálkozik felette, és remélni kezd, átél valami ismeretlent, úgy érzi, mintha a titkok birtokába jutott volna. Csalfa reményei a vajdasági magyar írónak, mondják a bölcsek. Nem műveket gyártottál te, ne hidd, hogy regényt és verset írtál, tudd meg, hogy csak hiánygyézeket készítettél, magad állítottad ki bűneid lajstromát. Forrhat sz most már a pokol katlanaiban.

Van ám kivétel, kiáltja a cikkíró. Például a *Módosulások* és a *Ketrecbál*. Felélegethet a vajdasági magyar író, legalább valaki fennmaradt a rostán. Aztán ha utánanéz, miért is bocsátott meg a cikkíró a két regénynek, akkor rájön, azért, mert nem értette meg sem a *Módosulásokat*, sem a *Ketrecbált*. A *Módosulásokban* például emlékiratot lát, gyerekkori visszaemlékezést, minthogy felismerhetőnek véli a történet helyszínét, ráfoghatja az első személyű elbeszélőre, hogy nem más, mint az író gyerekkori arcképe, és így meggyőződhet a cikkíró afelől, hogy az író jól emlékezik, ellenőrizhetően jól írja le, amit leír. Közben esze ágában sincs arra gondolni, hogy mindezzel együtt, az emlékképekkel, a gyerekekkel, a birodalmak jönnek és mennek történet leírásával együtt az író bizony regényt írt, egy különös formájú, szabálytalan, már majdnem azt mondtam „posztmodern” regényt, ami legalább olyan mértékben dokumentum, amilyen mértékben fikció, s nincs a világon egy olvasó, aki meg tudná mondani, hogy meddig dokumentum és meddig fikció, bár nem hiszem, hogy ez, cikkírón kívül, bárkit is különösebben izgatna, minthogy a legtöbben mégis tudják, hogy a *Módosulások* regény a javából, de nem attól „a javából”, amit cikkíró ráfog, hanem attól, hogy irodalmi érték. Ilyen egyszerű ez. A *Ketrecbál* sem jár jobban. „Sajátos kísérletnek” mondja a cikkíró, az „írói szándék igazi szép pillanatának”, mert számbaveszi a „kisebbségi élet megannyi kényserhelyzetét”. Miközben mindezt mondja lelkesen, elfelejti, hogy sértegeti a *Ketrecbált*, hiszen ahelyett hogy regény, azt mondja rá, hogy kísérlet, ahelyett, hogy „kész mű”, azt mondja rá, hogy írói szándék. Mégpedig eme szándék szép pillanata. Mulandó tehát. Ahogyan a szép pillanatok menthetetlenül elillannak. Volt-nincs tehát a *Ketrecbál*. Elröppent a szép pillanattal.

Nincsenek csalhatatlan bölcsességeim válasznak a vajdasági magyar irodalom itt és most kérdésére. Csak annyit tudok, amennyit tapasztalatként (magyar) – (vajdasági magyar) irodalmi tapasztalataim alapján mondhatok. Hogy van itt valami áthidalhatatlan, meg nem szüntethető kettősség. Majdnem azt mondtam, hogy skizofrénia. Amit bőven meg kell szenvedni. Egyik oldalon a tágasság igénye, a nyitottságé, az izolációból való kitérés célja az egyetemes felé. A vajdasági magyar író a sorskérdésekről nem beszélhet más nyelven, mint a világ minden más írója, mert csak ezen a „nyelven” – az irodalom nyelven – teremthet irodalmat. Másik oldalon az ember veszélyeztetettsége mindennemű hatalomtól, mindennemű kiszolgáltatottsága az ellenséges történelemnek mint egyéni és egyszersmind mint közösségi élmény, ami a „provinciához” köti, a helyhez, akár azt mondhatom, a helyi színekhez. És ebben a dilemmában nem tud választani. A kettősség azért kettősség, mert egyik oldala sem választható el a másik nélkül. S akkor eldőlnek mindentudók, akik ráfogják, hogy választott, és természetesen rosszul, hiányt teremtve választott. De hadd mondja helyettem, amit még mondani akarok, egy idézet Grendel Lajostól, a csehszlovákiai magyar irodalomról szóló Elszigeteltség vagy egyetemesség című írásából: „A szlovákiai magyar irodalom kettős prés nyomása alatt létezik ma. Egyrészt mint irodalom próbál létezni. Olyan tág és nyitott jelrendszerben próbálja kifejezni magát, hogy ne mint kuriózum helyezkedjék el a többi nemzeti és kisebbségi irodalom periferiáján, hanem hogy jelrendszere megfeythető legyen máshol is. Másrészt a maga sajátosságát keresi és próbálja bekódolni egy egyetemesebb jelrendszerbe. Irodalmunk ilyen értelemben kísérleti irodalom ma. S hogy sajátosnak és egyetemesnek ez a szintézise megvalósul-e, irodalmunk jövőjének legaktuálisabb, legelső kérdése.” Csak annyit fűzök hozzá, hogy nem valósul meg. És ha nem valósul meg, akkor van jövője a kisebbségi, a nemzetiségi irodalomnak. Ha megvalósul, megszűnik aktualitása, megszűnik a feszültségteremtő kettősség, az örök dilemma, s utána csak a pokol vagy a mennyország következik. Ott pedig, se a pokolban, se a mennyországban, nem írnak irodalmat. Irodalmat csak itt írnak a földön. Többek között például Szlovákiában. És a Vajdaságban. Írnak az itthon maradtak. Írnak anélkül, hogy a dilemmáikat bármikor is félre tehetnék, írnak a dilemmáikkal együtt tehát. És lehet, hogy írnak majd holnap is. Hogy írnak még holnap is. Talán, még.

Van esély? Van, csak kevés? Mikor volt az esélyekből sok? A kevés ilyenkor talán a legtöbb.

HERCEG JÁNOS REGÉNYEI*

TOLDI ÉVA

SZENTELEKY ÉS KRÚDY NYOMÁBAN

„Regényt hoztál magaddal?” – szegezte az ifjú Herceg János mellének a kérdést Németh László, s az affirmálódásra vágyó elbeszélőnek, saját szavai szerint, be kellett látnia, hogy „Ha valakinek nincs annyi mondanivalója, s nem él benne annyi alak, amennyi az ilyen nagy műfajhoz kell, az vallja be töredelmesen minden esendőségét, s tegyen le róla, hogy epikusnak tekintsék”. Ámde a fiatal Herceg János ebbe nem nyugodhatott bele, s hamarosan elkezdte írni első regényét, a *Tó mellett várost*.

A szöveget az *Ünnep* közölte folytatásokban, s 1937-ben könyv alakban is napvilágot látott, két kiadást megért még ugyanabban az évben. Benedek Marcell írt róla lektori jelentést, ennek részlete olvasható a könyv fülszövegében: „A vajdasági író regénye az álombamerült bácskai kisváros tájhangulatát tükrözi egy bizarr szerelmi történet keretében. *Álom és valóság* a könyvben egybeolvad és szinte misztikus aláfestést ad a történetnek. A fiatalos vérbősé-
gű líra, a friss és eleven gazdagságú elbeszélésmód még az, ami feltétlenül magasabbrendű irodalmi alkotássá avatja a könyvet.”

A történet: Vay Ödön főispáni titkár megérkezik új munkahelyére Szentmihályra. Szállodai szobájában meglátogatja egy titokzatos hölgy, s itt kezdődik a bonyodalom: a nő kifelé menet összetalálkozik a férjével, Maklár Dezső városi közjegyzővel, aki féltékenységi jeleneteket rendez, párbajt kezdeményez. A közeledő konfliktust úgyszintén rejtély odázza el: véletlen folytán összebarátkozik a férj és a főispáni titkár, aki végül beleszeret az asszonyba. A vonzalom kölcsönös, s Vay Ödön megszőkteti a nőt.

A regény a vármegyehangulat áporodott levegőjét sugallja, s egy olyan társadalmi rend idilljét szólaltatja meg, melynek legalsó fokán az ősi erővel megáldott és épp ezért lenézett parasztság, legfelső polcán pedig az arisztokrácia áll, még ha vásárolta is a nemesi kutyabőr. Herceg Jánosnak, aki otthonról elvagyódva mindenáron pesti író akart lenni, tapasztalnia kellett, hogy a nagyvá-

*Részlet a Herceg Jánosról készült kismonográfiából

ros öt bácskai elbeszélőként tudná csak befogadni, a borgőzös, duhaj Délvidék ábrázolása iránt volt nagy a kereslet, s az író teljes mértékben eleget is tett azoknak az elvárásoknak, amelyet az *Ünnep* és olvasótábora támasztott.

A színtelen, vértelen, álfonfliktusra épülő regényvázlat dúsítani kellett, sikerült is: a regény ráérősen, komótosan halad a medrében, akár a világ, amelynek ábrázolását céljául tűzte. Anekdotákkal, mesékkel, a kisváros kedélyeit borzoló történetekkel fűszerezi a cselekményt az író, ezzel teszi színesebbé az egyébként átlátszó, előrelátható eseményeket. Az unalmas, tespedt vármegyeszékhely hangulatát idézve a helyi színeket is becsempészi: svábok, szlávok is megelevenednek a lapjain, egyébként a paraszti életnek csak a vaskossága érdemli ki az író figyelmét. „... olyan átlátszó az egész ügy, mint a szentimentális regényben a komplikáció” – olvashatjuk a regényben, s valóban, egy megkésett szentimentalizmus rekvizítumai mutatkoznak meg előttünk. Itt mindenki halálosan szerelmes és halálosan szenved, halk hangon, bánatosan suttog az alkonyatban, s a szereplők elérendő ideálja a „nem nagy igényű, de csendes vizeken nyugodtan evező harmónia”. Az ifjú Szenteleky írásait méltatja Herceg János, amikor azt mondja: „A realizmus mélyen úszik a víz alatt, s ami fölötté van, az a csendes mélabú, enyhe érzelműség és regényesség.” Megállapítása teljes mértékben vonatkoztatható saját regényére, a *Tó mellett városra* is.

A regénnyel a korabeli kritika nem volt elragadtatva. Különösen Szirmai Károly csalódott benne, aki szigorú kritikusként „az összevissza kuszált s agyonbancolt beszédből” azt látta meg, hogy Zombornak az „egyetlen pontról felvett képét s nem eléggé elmélyített tájhangulatát” rajzolta meg. „... egy szárnalmas mese külsőleg talán mutatós, de belsőleg annál rozogább s düledezőbb viskóját borította rá, oly figurákat telepítve bele lakóknak, akiket régi, pókhálós padlásokon már kikezdett a moly, s akik még hajdani, boldogabb életükben is csak romantikus füzetes regényekben értek el sikert” – mondja nem minden él nélkül. A kegyelemdőfést pedig akkor adja meg neki, amikor megállapítja: „jellemfejlesztésre képtelen”, s visszasóvárogja Herceget, az „öntudatos novellistát”.

Valóban, nem a jellemfejlesztés mestere szólal meg a *Tó mellett város* lapjaiban. Ne tagadjuk meg tőle azonban az életképfestés művészetének elismerését. Apró mozaikkockákból rajzolódik ki előttünk ez a világ, s a képek néha társadalmi tablóvá szélesednek. Olyan terepen járunk, ahol „valóság és álom folytonosan kergették egymást”, aminek bizonyoságaként megjelenik a Pálinka Ördög is; s az író hú maradt önmagához, a sorok közé becsempészte a külváros hangulatát, megírva egyúttal a regény legjobb lapjait: „Kint járt Dönci a külvárosban, a kőművesek és cserepezők negyedében, fehérre meszelt vityillók és vastagderekű eperfák között – kezdődik a történetnek ez a fonala, majd a millió hamarosan a Pálinka Ördög szokásos környezetévé alakul. – Lámpa nem égett az utcákon, csak a hold szórta szét sápadt fényét, olykor egy-egy kurjantás hallatszott, valahol részeg emberek ordítottak fel bánatukban vagy fékezhetetlen örömeikben. (. . .) Szerencséjére egy ember jött vele szemben, hosszú,

hórihorgas alak, félreacsapott keménykalappal a fején, amely már messziről világitott, mint a lelkiismeret. (. . .) nem tudta, hogy a gyászos külsejű ember nem más, mint a Pálinka Ördöge, akit mindenki ismert, s akitől mindenki rettegett a vidéken. Ha ő feltűnt valahol, káromkodások szakadtak az égnék: Bogati tvóga! kinyíltak a bicskák, hogy megkeressék a dobogó szíveket, megmutassák a virtust, ami oly nagy szerepet játszik a részegségben.” Dönci közelében még egyszer megjelenik a sötét alak, de most már örök útítársával egyetemben: „De miért settenkedik körülötte az a feketeruhás úriember, mit akar tőle, miért kerülgeti, miért nem megy most is a külvárosi kocsmák tájékéra Kekez Tunával, a hirhedt cserepezővel megbirkózni, ha ő a Pálinka Ördög?”

„Krúdys hangulatú regény a *Tó mellett város*, s abba a sorba tartozik, amelynek élén Papp Dániel műve, a *Rátótiak* áll, s amelyet Szenteleky Kornél kisregénye, a *Kesergő szerelem* folytat” – állapítja meg Bori Imre. A kötődés nyilvánvaló, annak ellenére, hogy Herceg János cáfolja, hogy ismerte volna akkoriban Papp Dániel írásait. A Szentelekyvel való rokonság a témaválasztásban is felfedezhető, annyit azonban hozzá kell tennünk, hogy a *Kesergő szerelem* Rezeda Kázmérként reménytelenül bolyongó hőseit majd megfojtja a krizantémillat és a világfájdalom, Hercegnek azonban némelyest sikerül Szenteleky-nél feljebb emelkednie választott tárgyán, képes az írónia hangjainak a megpendítésére is, legyen szó akár a regény szerkezeti felépítéséről (ezt a célt szolgálják többek között a fejezetek cselekményét jelző epigráfok), akár tartalmi mozzanatokról: „Szentmihály város történelmének egyik pillérét egy csomag magyar kártya támasztja alá, s ha valaki kihúzná a támasztékot, bizonyára összedülne az egész történelmi épület.” A bálakat, kártyacsatákat és a kisváros más „nagy” eseményeit az író enyhe ironiája futja be.

A regény stílus eszközei közül a hasonlatokat kell elsősorban kiemelni. Kettős funkciójuk van. Egyrészt a szöveg költőiségéhez járulnak hozzá, másrészt egy ezzel ellentétes tendenciának is eleget tesznek: az egyébként fikatív, élettelen történetbe a hasonlatok csempézik be a realitás elemeit. Érdeemes megfigyelní, hogyan halad az írói szem az elvonttól a konkrét felé s vissza, többszörös áttételekkel, jelképek és mikrorealista elemek sorát vonultatva fel, hogy mindez egyetlen hatalmas költői látomássá terebélyesedjék a szemünk előtt: „Mert néhány perc múlva híre ment a nagy szenzációnak, amely úgy terjed, mint a mezei tűz. Parányi szikrát vet a vonat kéménye, attól először a száraz katángkóró gyullad meg, mintha csúfsága miatt unná az életet, akkor bánatában a kökőrcsin hajol a lángok fölé, majd az elszáradt búzavirág, mint megvénült menyasszony, akinek már úgýis mindegy, s végül megadják magukat sorra a virágok, füvek, még a porosra aszott tehénlapu is meggyullad, amely pedig kizárólag szegényemberek banyakemencéiben szokott meghalni, s paraszába befogadja, megpirítja, megpuhítja a görcsös krumplit vacsorához, amelytől megpuffad a has, mint a harci dob, s álmában vénasszonyok fogát látja az ember, ami tudvalevőleg a halál közeledését jelenti.”

DOKUMENTUM A VÁLTOZÓ VILÁGRÓL

A puszta a helyszíne Herceg János első háború után megjelent regényének, a *Szikkadó földeken* címűnek, amelyet mindmáig első közlésének a helyén, a *Magyar Szóban* olvashatunk csak. A napilap folytatásos regényként közölte 1954. szeptember 26-ától december 15-éig, Hangya András szövegrajzainak kíséretében.

A regény cselekménye 1944 őszén játszódik, amikor a Jugoszláv Néphadsereg csapatai felszabadították már Bácska egy részét, a harcok azonban még folynak, s ekkor alakul meg a Petőfi brigád. Az új hatóság Csonka Miklós gépészt nevezi ki a földesura nélkül maradt birtok gazdasági vezetőjének, s azt a feladatot kapja, hogy mielőbb takarítsák be a termést a földekről, hogy élelemmel láthassák el a városi lakosságot és a katonaságot. A cselekmény másik szálán szerelmi dráma zajlik: Csonka Miklós kénytelen szakítani Milkával, mert az asszony férje megérkezett a frontról. A gépész lelki tusája tárgyiasul a szöveg lapjain, a főhős folytonosan órlódik nagyravágyó felesége és a megértő, érzéki asszony között. Csonka Miklós azonban erőtlenségű, s csakhamar a Párt kegyeltje kegyvesztetté válik, a feladat végrehajtását az elvtársak Milka férjére, Dušanra bízzák, s a birtok vezetését végül a Petőfi brigádból hazatért Pelle Gyuri veszi át.

A helyszín, a puszta ezúttal nemcsak azért kellett az írónak, hogy szociografikus elemekkel dúsíthassa szövegét. Elszakítva a külvilágtól mintegy inkubátor ez a közeg. A szerző szándékosan választotta, mert ebben az elszigeteltségben élesebben mutatkozhatnak meg ellentétek. Ezenkívül könnyebben irányítása alatt tarthatja a figuráit, egyszerűbben mozgathatja őket, úgy konstruál regényszituációt, hogy közben nem kell mesterségesen kialakítania a környezetet. Herceg Jánost ezúttal is az érdekli, ami a *Változó világban* című szociográfiai riportjában foglalkoztatta: hogyan érte a felszabadulás a cselédséget. A válasz is hasonló arra, amit abban fogalmaz meg: az emberek tudatát nehezen lehet befolyásolni, aki megszokta a szolgáltatást, nem találja fel magát egy-könnyen, ha megszűnik alárendelt helyzete.

A regény két erőteljes ecsetvonással felvázolt figura köré épül fel. Az egyik pólust Csonka Miklós képviseli, ő a gyöngye, töprengő figura, ki állandóan hit és hitetlenség között vívódik, hűség és hűtlenség egyidejűleg gyötri, lelki-furdalása nemcsak a családjáé miatt van, állandóan kételyek gyötrik, vajon a lehető legmegfelelőbb módon szolgálja-e népét, eleget tesz-e maradéktalanul feladatainak, örökösen felülvizsgálja tetteit. A másik oldalon Dušan áll, az őserő megtestesítője, a gátlástalan, robusztus és céltudatos figura. Az ő hite természetes és töretlen, míg Csonka Miklósnak állandóan bizonyítania kell hűségét, nemcsak mások előtt, hanem önmagának is. Szüntelenül tárgyiasítania kell lelkesedését, s ő fogalmazza meg a puszta lakóinak életérzését is: „Elment az uraság, összedőlt a világ. Lehet, hogy rossz világ. Kínlódással, gond-

dal, küszködéssel teli világ, de ők azért megszokottan éltek benne. Hiszen, ha lett volna erejük, akkor régen se maradtak volna itt a pusztán. Elmentek volna faluba vagy városba, más munkát, más szolgálatot vállaltak volna, ahol talán több volt a kockázat, de a kilátás is nagyobb volt a boldoguláshoz. Ezek itt csak tengődtek keservesen, de azért biztonságban érezhették magukat.

Most ez is megszűnt, a biztonságérzetük. Megrémültek a változástól, nem hittek benne, hogy az ő szavukat szolgálja majd. Bizony, a szegény emberben ott a gyanakvás holta napjáig.”

Kettejük köré csoportosul a többi figura, akik csupán típusokat testesítenek meg: a kertész, a traktorista, a juhász, a révész, a tanítónő, a könyvelő, a szakácsné, a partizánok, az ügyvédek, a férjét hazaváró asszonyt megerőszakoló orosz katonák. Az ő életüket szövi át az ötvenes évek politikai-agitációs légköre. A szenvedés és a küszködés ellenére problémamentes ez a közösség, mert a regény azt sugallja, hogy az egyéni sérelmek eltörpülnek a jövőbe vetett hit, a szép új világ reménye mellett. A társadalmi átalakulás ecsetelése közben a szöveget átfogják az ideológia polipkarjai. A kor jelszavainak szócsöve lesz a regény nem egy helyen. Persze, az nem az író hibája, hogy ezek a szavak ma már hamisan csengnek a fülünkben, akárcsak a regény befejezése s a lapokról minduntalan felszálló optimista hit, a szocialista realizmus manírjában.

A helyenként forogatókönyvszerűen jelzett, egyenetlen kidolgozású és szerkesztű szöveget az emeli némiképp a fekete-fehér sablonmukák fölé, hogy Csonka Miklós lelki drámáját, főként a másik asszonyhoz fűződő szerelmi viszonyát a szerző lélektanilag hitelessé tudta tenni, s a regénynek azok a legszébb lapjai, ahol a belső vívódást nem takarja el az ideológia bozótja, s a féltelmek, szorongások is tárgyiasulnak benne. A regény alapján 1987-ben tévéfilmet készített Vicsek Károly. Az ekranizációban „nem differenciáltak a szerepek”, a „bizonytalanság és az óhajtott »szébb jövő« között az út csupa sztereotípiákkal van kitéglázva, alig akad jelenet, amelyet az ember föl tudna idézni, amelynek érezni valóságfedezetét” – írta a kritikus. Nem lett tehát túl szerencsés a regény utóélete: megfilmesített változata teljesen megfosztja attól a feszültségtől, a drámának azoktól a minimális jelzeteitől is, amelyek fel-felűnedeznek a szövegben.

Herceg János második, *Szikkadó földeken* című regényét ma nem esztétikai értékei miatt olvassuk, az ötvenes évek irodalmi-kortörténeti dokumentumaként azonban felbecsülhetetlen a jelentősége.

KÉT MŰVÉSZREGÉNY

Herceg Jánosnak, aki esszéiben szívesen nyilatkozott a művészet céljáról és műbenlétéről, az ötvenes évek második felében két regénye jelent meg, s mindkettő a művészsors példázata.

Az *Anna búcsúja* (1955) realista regény. Hősnője festőművésznő, aki tanul-

mányait éppen Pesten folytatja, amikor kitör a második világháború, s ő a világegés és a bombázások elől menekülve Salzburgba kerül. Három évig menekülttáborban él, s abból tartja fenn magát, hogy rendelésre tájképeket festget. A regény szüzséje Anna hazatérésének a körülményeivel kezdődik, a negyvenes évek végefelé járunk, a helyszín pedig egy kitalált nevű falucska: Bácsmező, amelyről csak annyit tudunk meg, hogy Belgrádtól nem messze található. A tér és idő a regény más mozzanatait is determinálja egyúttal: Anna hazatérésének okai között előkelő helyen szerepel az a meggondolás, hogy otthon – a szocializmusban – nem kell annyit küszködni a megélhetésért, és nem kényszerül arra, hogy kiszolgálja megrendelőinek ízlését, hanem kibontakoztathatja tehetségét, a művészetnek szentelheti életét. Elhatározásához az apja iránti szeretete és ifjúkori vonzalma is hozzájárul, amelyet Németh Péter iránt táplál.

Herceg János összetett jellemeket alkot meg regényében Bácsmező társadalmának a bemutatása során. Anna apjának, Fehér Ádámnak, az egykori földbirtokosnak az ábrázolásakor anekdotákkal fűszerezi történetét, ezzel is érzékeltetve azt a letűnt vármegyehangulatot, amelynek a bűvöletében az öregúr és barátai, a doktor és a plébános él, nosztalgiával gondolva egykori életükre, amikor ők számítottak a falu „intelligenciájának”, ám pozíciójukat a változó világgal elveszítették. Ennek, valamint Rózának, a sűríg hű cselédnek, a falu tanári karának, a kommunista eszméket követő munkásoknak, a feltörekvő mesternéknak, az úrhatnám kispolgároknak az igen színes világa az, amelybe Anna, a mindig önelvűsögre, különcsögre törekvő úrilány hazakerül. A regényben, természetesen, alkalom adódik arra is, hogy a kisváros jellemző figurái együtt jelenjenek meg. Mintegy társadalmi tablót rajzol elénk Herceg János, bőven élve az irónia lehetőségeivel, egy-egy mondatnál jellemezve csupán hőseit, és a kívülállásával tüntető Anna lelkivilágát is kivetítve: „Azon se csodálkozott, hogy a barna ebédlő dúsan faragott bútorai között Mayer Nándit pillantotta meg fekete zakóban, csikos nadrágban, ahogyan az már a bácsmezői estélyek eleganciájának megfelelt. De már Bella néniről igazán nem hitte volna, hogy este nyolc óra után bárhol is látható. (. . .) Most ott trónolt az asztal felső végén Petrik asztalos mellett, akinek szemüvegén megillettődött és kicsit félnék tisztelet villogott. Ott volt a szódásék jogász fia, a helyi takarékpénztár tisztviselője, nem a bicegő, éjjelizenéket vivő régi gavallér, hanem egy nyájas mosolyú, alacsony, fekete fiatalember, aki hangos bokacsattogtatással mutatkozott be, de oly szégyenlősen rebegette el a nevét, hogy Anna meg sem értette. Persze, Stefike se hiányozhatott. Olyan zsúrt vagy vacsorát, ahova ezt a kicsit megfonnyadt, de társaságban mindig felélénkülő öregedő óvónőt, Stefikét meg ne hívták volna, még most se lehetett rendezni Bácsmezőn.” A társaságnak ettől az úrhatnám rétegétől viszolyog leginkább a hősnő, s az író is ennek ábrázolása során futtatja be szövegét az enyhe gúny hangjaival: „Kicsit régi volt már a lemez, amely Ramónáról, a gyönyörű, a csodaszép nőről szólt. Recsegett és helyenként sípoló hangokat hallatott, mint az asztmás öregem-

ber, de azért Petrikné engedelmesen és egész odaadással tapadt Mayer Nándihoz az asztal és a tálaló között s testüknek alig látható mozgásával lejtették a tangót.”

Annának minduntalan szembe kellene szállnia környezetével, hadakoznia a falusi ízléssel, ehelyett azonban idegenként éli meg apja társaságát és a falu „krémjének” jelenlétét egyaránt. Ifjúkori szerelme, Németh Péter mérnök is csak kiábrándulást hoz a számára. Nem viszonozza a szerelmét, ő mindent a falu fejlesztésének és a párt érdekeinek rendel alá, harcos és rajongó ifjú kommunista, akinek a szemében a művészet, akárcsak a szerelem, öncélú, haszontalan dolog. Anna értetlenül áll a párt eszméi előtt, s nemcsak származása gátolja, hogy higgyen bennük, hanem a lényében rejlő művész is, a veleszületett individualizmus, amely képtelen elfogadni a kollektívizmusnak a Németh Péter hirdette fokát. Anna sajátos világban él, a művészi önkeresés gyötrelmeit éli meg, az eredetiségre, tehetségének kibontására tesz kísérletet. Herceg János nem tudja önmagát megtagadni, s a sorok közé belopja saját művészeteszményének megfogalmazását is: „Én azt szeretném, ha életem művében benne lenne ez az egész vidék, a szülőföld szelleme, de úgy, ahogyan még megközelítően se sikerült senkinek kifejezni.” Hősnője, Anna azonban nem ezt az utat választja, ő az alkotás önelvűségében hisz. Egyébként ő a regény lélektanilag is legkidolgozottabb figurája, akit a művészethez, az emberekhez és a szerelemhez való ambivalens viszonyulása során metszően reálisnak is láttat, a regénynek különösen az a jelenete impresszív, amelyben Anna megvallja, hogy iszonyodik haldokló apjának a látványától, s ezek az apró lélektani reáliák, a hősnő jellemében rejlő vívódás érdemesítik a regényt a mai olvasó figyelmére.

Anna állandó ellenpontja a fennálló körülményeknek, s ezt Herceg szellemben ábrázolja, kellő iróniával és némi megértéssel. A hősnő végül csalódik környezetében, a szerelmében, önmagában, a művészetben, a szocializmusban, s a falu sivárságát látva csehovi gondolatok kerítik hatalmába: „Voltak pillanatok, amikor Anna úgy érezte, hogy nemcsak néhány hét óta él ebben a felbolygatott és izgalommal teli öreg házban, hogy nem alig pár hónapja tért haza ebbe a fülledt faluba, amelyet egy tündöklő rövid nyár után betakart a köd, a szomorúság, a levelek hullása és a mindent elárasztó ragadós sár, hanem így él már hosszú esztendőök óta.” A dekadenciára hajlamos hősnő az egész élet után sóvárog, de „az élet teljessége valahol messze dereng, felismerhetetlenül és megfoghatatlanul, mint az álom”. Ilyen előzmények után nem hat váratlanul, hogy a már nevével is balladaián determinált hősnő – Fehér Anna – a regény végén elbukik, életének önkezeléssel vet véget. Nem csoda hát, hogy a könyv egyetlen korabeli kritikusa, Szirmai Károly is hűvösen fogadja, s inkább eszmeiségéért, mintsem eredeti művészi jellemzőiért dicséri.

Ezzel ellentétben a másik művészregény, az *Ég és föld* (1959) nem eszmeiségével, hanem megformáltságával hoz jelentőset, s mutatja Herceg János írásművészetének az életműből hangvételének szokatlanságával is messze kiemel-

kedő kvalitásait.

Kulcsregény az *Ég és föld*, válaszként íródott egy nemzedéknek, itteni irodalmi perpatvarok ironikus-szatirikus rajza. Szerencsére mára a „kulcs”-jelentés szinte teljes mértékben elhomályosult, nem lehet teljes bizonyossággal tudni, a regénybeli figurák mely valódi, létező személyek alakmái, s nyilván egy-egy regényszereplő amúgy is több figurának a kontaminálásával keletkezett.

Másféle „felismerhetőség” játszik fontosabb szerepet a regényben: például Satanelli, a nevében is beszédes figura, felügyelő, vészesen megegyezik a Pálinka Ördögével Herceg János ifjúkori novelláiból; és itt van Gerard is, az öreg bohóc, aki Herceg János első novellájának a hősére hasonlít igazán, de alakja szinte az egész életművön végigvonul a művészsors tragikomikumát szimbolizálva. Valójában az ő története az *Ég és föld*, az öreg, szomorú clowné, akinek ha párját keresnénk a képzőművészetben, azt mondhatnánk: Hanga András képein látni vigasztalan, bánatos testvéreit.

Bohócötörténet ez a regény, ámde a történet megjelölést feltételesen kell érteni ebben az esetben. Nem folytatva a megkezdett próza-létrehozási eljárást, Herceg János életművében váratlanul eltűnik a mese a szó hagyományos értelmében. Fellazul a cselekmény az *Ég és föld*ben, másodlagossá válik, s a hangulat, a kép kerül a regényszöveg előterébe, amely ilyen értelemben első regényével, a *Tó mellett várossal* tart rokonságot.

„Mert Gerard-nak volt egy veleszületett hajlama – olvashatjuk a regény harmadik fejezetének elején –: visszaidézni a múltat.” A szöveg lényege rejlik ebben a mondatban: a főhős visszaemlékezéseiből mozaikkockákként rakódik össze a jelzészzerű cselekmény, amely azzal indul, hogy a bohóc elhagyja a cirkuszt, és azzal végződik, hogy visszatér hozzá. Ami e két nullapont között lejátszódik: cirkusz és élet ellentétén át álom és ébrenlét hangulatainak megelevenedése. Gerard „Nemcsak a maga megélt idejét és emlékeit” idézi fel, hanem „másokét is, akik vele emberi vagy érzelmi közelségbe kerültek. A szemét sem kellett lehunynia, mint más embernek, hogy a képzelet szárnyán ringatóddzék, ahogyan a tünődést s az emlékezést közepes költők nevezik. Olyan józan lehetett, mint az anyaföld, s olyan éber, mint az erdei madár, és mégis egyszer csak eltűnt körülötte a valóság, s ő elmerült évek és események közepén állt láthatatlanul. De ezek az évek és emlékek élőbbek és kézzelfoghatóbbak voltak, mint a söröskorsó az asztalon, mint a kosárban a percc. . .” – így nyer megfogalmazást egy helyen az a sajátos tudatállapot, amely Gerard-t és környezetét meghatározza, az a sűrű regénylevegő, amelynek kódében ott rejtőzik Krúdy Gyula és Rezeda Kázmér is; különösen Gerard és Amália búcsúzása a pillanatában kifejezett a jelenlétük: „Gerard-nak amúgy is ritkuló hajából ott maradt egy tincs Amália imakönyvében, selyemszalaggal átkötve, s ő ugyanakkor rószaszínű harisnyakötőjéből vágott le egy darabot.”

Álom és való folytonos egybejátszása és kavargása biztosítja a regénynek azt a lírai felhangot, amely egyúttal a szöveg egységességét is szavatolja. A líraiság az a regényszervező eljárás, amely a mondanivaló kibontásához is hozzájárul,

jelentéstartalmakat hordoz, többirányú asszociációkat vált ki: „Az utcán nem járt senki. Mintha álomba merült volna a falu, olyan csend volt. S a házak ott álltak ebben a csendben, fehérre meszelve és vakítva a napfényben, lombosodni kezdő akácfaék legyezték homlokzatukat, zöld gypsáv feküdt a lábuk elé, tetejük nyergén itt-ott galambok ültek, és a fény, a fény száz színben szikrázott az ablakok üvegén. A kútágások kihajoltak a kerítéseken át, és ijedten néztek szét a világban. A méretek összezsugorodtak, az idő is elvesztette kiterjedését, s olyan lett az utca és az egész falu, mintha valami mézesbábos rakta volna össze szíves kalácsokból, és Gerard ámuló gyermekszemmel nézte ezt a csodát.” A szöveget a költészet eszközei tömörítik: alliterációk, metaforák, hasonlatok, megszemélyesítések tágitják ki a próza keretét, s úgy tűnik, a mesterialien megmunkált és összefűzött novellák sorából létrejött regény valóban egyetlen kiterjedés nélküli, kinagyított pillanat, egy óriásképp a múltból, amely átfogja irodalmunk ötvenes évekbeli történetét és az író életének elmúlt éveit. A lírai visszatekintésben azonban időnként éles fénybe állítva, ironikus-szatirikus eszközökkel mutatkoznak meg irodalmunk és a társadalom jelenségei. A bohóc például szégyelli bevallani, hogy artista, művész, mert „A jó házörző komondornak nagyobb a becsülete, mint nekik”, és elmondja, hogy gyötrődik, mert: „nem merem határozottan állítani, hogy a fekete nem fehér”. Természetesen a kritikái él sem hiányzik megállapításaiból, és a regény végén az „Éljen a demokrácia!” felkiáltásnak is a groteszkiségét érzékeljük.

Gerard így töpreng a művészet értelméről, lényegéről: „Az öreg bohóc már régen nem hitt a felhők mögött ülő atyaistenben, de mindig megindította a jámbor lelkek riadalma a világmindenség titokzatossága előtt, amikor egy kidőlt jegenyében, egy elgázolt kutyában vagy egy megüvegesedett emberi szemben véget ér az élet.

S művészetében is tulajdonképpen mindig a megindultságnak ezt az érzetet szerette volna kifejezni, már amennyire egy bohóc produkciójában az ilyesmi egyáltalán lehetséges. Ahelyett, hogy xilofonon muzsikálna, a napsugarakat szerette volna hárfa húrjaiként megzengetni, egy kézlegyintéssel hártva el magától azt a jelentéktelen ténny, hogy a sátorba nem sűt a nap, s különben is vidéki cirkuszban keresi a kenyerét. Az illúziót kell elérni, s az illúzió több, mint a valóság, ha csakugyan művész az ember, és hitet tud kelteni.” De Gerard-nak nincsenek illúziói saját helyzetét illetően: „Valamikor én is azt hittem, egyszer még a Piccadillyn lesznek ünnepelt pierott, vagy legalább a Páterben verik dagadtra piros kezüket a kimenős cselédlányok, ha megjelenek a manézsbán. Látjátok, mi lett belőlem.”

Ebben a sajátos szerkesztési eljárással készült, modern hangszerelésű regényben számos pontos lélektani megfigyelésen alapuló részlet van, kiváló mikrorealista elemekkel tarkítva: „Hüvelykujjának párnája egészen laposra nyomódott a tányér virágos szélén, s körülfolyta a leves, és nem mentegetőzött emiatt, mint az ügyetlen háziasszonyok, hanem meghitt bizalmassággal tette Gerard elé éppen azt a tányért.” Ezek az apró mozzanatok, mesteriali utalások

és képek líraisággal átszöve a valóság fölé emelik kissé ezt a prózát, amely túlmutatva önmagán jelképpé válik. S bár az itteni irodalmi perek allegóriájának készült, jóval több lett annál. Nem bácskai regény az *Ég és föld*, mert nyelvi teremtő erejével képes eget és földet átfogni, a mindenséget fürkészni, a mű különvalóságában emberi ittlétünk és elmúlásunk szorongásait is tárgyiasítani. (A *Módosulások* című regénnyel a monográfia külön fejezetben foglalkozik. – T. É.)

NEGATÍV UTÓPIÁK

Amíg novelláiban csak rejtve és áttételesen jelennek meg a válság tünetei, addig Herceg János pályájának e kései szakaszában a teljes kiábrándultsághoz jut el. Két regényt is ír ennek e felismerésében, az *Iketánia* (1987) és a *Gogoland* címűt, s mindkettő negatív utópia, világszemléletük Déry Tibor *G. A. úr X-ben* című művének a párja, s rokoníthatók George Orwell 1984-ével is, különösen a *Gogoland*, amelyben szó szerinti hivatkozást is találunk a Nagy Testvérré.

Iketánia képzeletbeli ország a Haladás kétezernégyszázadik évében. A regény Egon Sander forradalmár története, akibe beleszeret az ország királyának a lánya. A királyt a miniszterek fogva tartják, mert félnek, hogy áll a felkelők oldalára családi érdekeltsege miatt. A forradalmárok kiszabadítják, és ő önként lemond a trónról. A teljes urbanizáció köszönt az országra, amelyben mindenki tablettákat fogyaszt, és a természetes életet teljesen elutasítja önmagától. Mintha nem is emberek élnének Iketániában, hanem csak az államgépzet részeként lennének fontosak a világon. A tökéletes „belbiztonság” természetesen mégis a legelőbbrevaló, s a rendőrfőnök igen „előkelő” származású egyén, beszélő névvel: Hubert von Segfy. De a szarkazmust nem tagadja meg az író a többi szereplőtől sem.

Ez az elképzelt, fantasztikus ország azonban vészesen hasonlít a mi társadalmunkra is, úgyhogy nem tudjuk soha eléggé bizonyosan, vajon hol is játszódik a történet. Mert vannak a cselekménynek tipikusan kitalált és túlfeszített jelenetei, például hogy „A gyerekek megszületésük első percétől kezdve az állam gondoskodása alatt álltak”, s a „férj és feleség” csak időnként látogattak el hozzájuk az otthonba, „ha nagyon megkívánták őket bizonyos atavisztikus beidegzettség következtében”, de találkoznak olyan részekkel is, s nem is kevéssel, melyek 1987-ben, a regény megjelenésének évében pártállami jelenünkhöz tartoztak, például értekezleteken: „Az önkritika és magába szállítás csendje volt. Ezekben a pillanatokban tartottak vizsgálatot önmaguk lelkiismerete fölött a polgártársak. (. . .) A többiek is felszólaltak, úgyhogy olyan volt egy ilyen értekezlet, mint valami nyilvános és kollektív gyónás, amely után megkönnyebbülve, derűs arccal nézhetek egymásra.” A kitalált fantasztikum és a „valós” abszurd egybejárását tapasztalhatjuk Iketániában.

„Az új ország: ICET – International Corporation Evolution Trust –, népie-
sen és fonetikusán: Iketánia, elképzelhetetlen gyorsasággal fejlődött.” Oly-
annyira, hogy a külkereskedelmi miniszter sem tudta követni a tempót, s An-
na, a királylány jegyezte meg: „– De hiszen maga tíz éve tagja az urbánus moz-
galomnak!” „Tíz éve! – sóhajtott a rezignáltan Hollstein, és beletúrt vörös fürt-
jeibe. – De harminc éven át a saját fejemmel gondolkoztam. És ez azért más,
ne mondja meg senkinek!”

A tökéletesen urbanizált világ kiváló alkalmat nyújt a fentihez hasonló iro-
nikus-szatirikus epizódokhoz, szinte az egész regény ilyenekből áll össze. Más
oldaláról ismerjük meg az elbeszélőt, aki valóban egy új világot tár elénk, egy
prózájában eddig ismeretlen hangulat járja át a szövegét.

A regény végén Sander, a forradalmárok vezére elbukik, mert választásra
kényszerítik az eszme szolgálata és a magánélete között, s ő az utóbbit választ-
ja: hogy feleségét kiengedjék a fogságból, önként lemond a vezérségről. De
Iketániában egyébként sem lehet már sokáig tartani a gyeplőt, a kenderterme-
lők tábora napról napra erősödött, bár az ország „hajója viszont diadalmasan
haladt az idő végtelen tengerén, új sikerek, még nagyobb eredmények felé”.

A kisregényben Herceg János nyelvi leleményét és nyelvi fantáziáját is meg-
csillogtatja, számos neologizmussal teszi szellemessé szövegét.

Ha vallomásokot említettünk novellái kapcsán, azt még inkább vontakoz-
tathatjuk az *Iketániára*. Mintha saját eszméi felett mondana vádbeszédet az
író, abban a stílusban, amelyet maga definiál a kötetben: „Nevettek, mivel
már mind a ketten abban a korban voltak, amikor az ember fölöttébb élvezni
tudja az öngúnyt, mert megtanulta, hogy nevetünk másokon, akár az egész
világon, lelki egyensúlyunkat mégis az erősíti, ha magunkon nevetünk.”

És vallomástétel a *Gogoland* is, amelyet Herceg János először a Magyar
Szóban közölt folytatásokban, majd 1990-ben átdolgozott változatát rendezte
kötetként sajtó alá. Ebben a regényében is eszmékkel számol le a főhős. A tel-
jes kiábrándulás regénye ez, melynek története igencsak hasonlít az *Iketániáé*-
hoz: úgyszintén egy államalapítót ítélnék halálra, majd megkegyelmeznek ne-
ki, és kiűzik az országból. A főhős úgy megy el, hogy vissza sem néz, és ő is a
magánéletben leli meg lelki nyugalmát, a közélettől visszavonultan.

Hasonló a két regény világa: a *Gogoland*ban is állandó az emberek zaklatása,
lehallgatása, bebörtönzése, teljes megfigyelése. De az *Iketánia* mellett egy másik
Herceg-regényhez is köthető: az *Ég és föld* folytatása is lehetne, főhőse Gerard, a
szomorú bohóc. Ebben a prózavilágban ő „Idealista forradalmár. Megcsömörlött
a régi világrendtől. Van egy elmélete, mely szerint földrajzi változások folytán tör-
ténelmi kereszteződés is létrejöhethet, s ezt igen szemléletesen példázza egy öszvér-
rel, amellyel a cirkuszban együtt dolgozott. És meggyőződése, hogy az Ígért
Földje létezik, csak meg kell találni. Utóbbit komputereinkkel kielemeztük, s az
eredmény: nem veszélyes. Mindig voltak ugyanis álmodozók, akiknek nem volt jó,
ami éppen volt. S mivel Gogoland forradalmi ország, ahol nem az a fontos, ami

van, hanem ami lesz, a kérdezett személy igen alkalmas médium lehet.”

A *Gogoland*ben történelem és mitológia keveredik a valósággal. Vallomástétel ez, mintha saját eszményeivel számolna le az író, világa mégis sokkal bensőségebb, sokkal emberközelibb, mint az *Iketániában* megrajzolt. Nem a nyers ironia, hanem a líraiság uralja, különösen a regény első felét, amelyben Gerard és Trüdi egymásra találásának lehetünk tanúi. A jellemábrázolásnak és lélektani elemzéseknek a teljében van ekkor az író, atmoszférateremtő készsége pedig sohasem volt ennyire erőteljes. Képei líraiak, metaforikusak és áttételesek egyúttal, egész életművének kimagasló részletei, melyek összetettségét az alábbi is érzékelteti, felerősítve a híres Marlene Dietrich-dal hangzásával: „. . . a csoda már megszületett, s áramlott be a tengeren túli tőke a Rajna vidékére, és hát rendben van, felejt az ember. De ne sürgessék! Sag’ mir, wo die Blumen sind. . . Sag’ mir, wo die Männer sind. . . Sag’ mir, wo die Gräber sind. . . – s be kellett fogni az embernek a fülét, hogy ne hallja, a hétszent-séges istenit, a férfiak után síró hangot, az elesett katonák siratását, itt is meg ott is, miközben virágerdők futottak a hang után, és horpadt katonasírok erdeje mindenütt a világon.”

A regény stílárís eszközei is változatosabbakká válnak. A narrátor például igen gyakran kiszól a sorok közül. Ezenkívül kedvelt eljárása a szerzőnek, hogy a politikai közhelyeket ironikus szövegekörnyezetbe helyezi. Sőt a mindig elegáns befejezett mondatokat alkotó író, a szabályos közlések híve egy pillanatra megfeledkezik erről a követelményről. Hiányos mondatokban kezd beszélni, „hibás” mondatszerkezeteket alkot, melyeknek elhallgatott részét odaérti az olvasó, nagymértékben sűrít regényének atmoszféráját: „Mint a hajósok, akik elmennek messzi vizekre, s ahol kiszállnak, idegen a világ. Vagy nem is idegen, hiszen már jártak ott rendszerint, csak más.”

A regénynek van egy olyan jelenete, amely Herceg János egész életművében emlékezetes. Gerard-t, a bohócot, még mielőtt megalapította volna Gogolandet, s Gogóval, az öszvérrel járja a világot a cirkusszal, kihallgatásra idézik, s klerikalizmusáról faggatják. Az epizód alkalom arra, hogy a szerző összes elbeszélő energiáját felvillantsa, a legapróbb részletekkel egyetemben. Így hangzik Gerard monológjának egy része: „Én egy ismerősömet véltem látni közöttük. Egy kék kosztumös lányt, s távolabb egy strucctollas kalapot, azért szaladtam be a csöppnyi kápolnába, mert azt hittem, ott vannak. Egy lélek sem volt. Körülrohantam az egész tömböt, hátha behúzódtak egy kapualjba megigazítani egy kis toaletthibát, ami nőknél oly gyakran előfordul. De nem voltak sehol. Sőt, mire visszatértem, az öregek is sorra beszálltak a buszba, mely azután elpöfögött velük. Talán a Colosseum felé, amelynek tövében ugyanilyen totyogós kis öregasszonyok visznek a macskáknak némi ételmaradékot, mert se uruk, se gyerekük nincsen. És boldogok, ha az ő macskájuk kiválik az ezerből, és farkát felkunkorítva hangos nyávogással siet hozzájuk, hogy befalja a prágai sonkát, amit ők a szájuktól vontak el.” Az epizódban a jelen is felvillan, akkoriban történt, hogy „egy örült magyar emigráns kalapáccsal verte szét a Pietàn

Jézus térdét, s ennek apropóján az író művészetről vallott felfogását is elénk tárja: „A művészet ellen tiltakozott az óriút. A tökély ellen. (. . .) A költőnek dadognia illik, képzavarokba veszni, akkor lesz »hiteles«, ahogy mondani szeretik. A festők megint odajutottak, hogy a legszebb vászon az, amelyet üresen hagynak, s szobrásznak a kő, a kavics, a szikla, amit a természet formált, s nem emberi kéz. Muzsikusnak a kontrapunkt. (. . .) Úgy érzem magam, művészetem klasszikus eszközeivel, mint a békebeli világfi, aki kivasalva, kikefélve, csokornyakkendősen egyszerre farmernadrágos, hosszú hajú hippik közé csöppen. Nevetséges lesz és szájalmas.” „Énutánam ugyanis nem marad semmi – olvashatjuk másutt. – Se szavak, kivéve azt a néhányat, ami művészetünk nemzetközi szótárából való, mint az, hogy: Hopplá! Voilà! Ola, ola! Se színek, hacsak gondosan összeállított kosztümöm az obligát óriás cipővel s folyton lecsúszni készülő, kockás nadrágom nem nyújt festői látványt.”

Ennek a regénynek a színei is maradandóak, idézzük végezetül csupán egyetlen motívumát, amely visszatérő eleme a szövegnek, s a már említett kihallgatásjelenetet keretezi: „A fű sötétzöld volt, az egy-egy birtokot körülfoló csatornában a víz fekete és fényes. S ezt az egész sötét képet végiglocsolta piros lángözönének visszfényével a piros és sárga tulipántábla. (. . .) Vigasztalásul ő is kinézett a tulipánmezőkre, ahol még minden együtt volt, ahogy a Teremtés megteremtette, a színek égő tüze az estébe hajló délutánban és a nők kecses mozdulata, ahogy ritmikusan nyúltak egy-egy szál tulipánért, miközben távolabb fekete vizek partján tehenek legelésztek mélán, s hirtelen felvetette fejét a zöld fűről a ló, hogy beleszimatoljon a párás, újabb esőt ígérő levegőbe.”

A *Gogoland* nemcsak folytatása az *Ég és föld*nek, hanem líraiságban, képalkotásban, hangulatteremtésben párja is az író legjobb regényének. Jelezve egyúttal, hogy Herceg János alkotókedvéből telik ezután is még meglepetésekre, kimagasló művekre.

A GÜL BABA-HAGYOMÁNY MAGYAR ÉS DÉLSZLÁV VONATKOZÁSAI

*Összehasonlító adatok történetimonda-világunk vizsgálatához**

JUNG KÁROLY

Hogy a délszláv népek gazdag hagyományvilága tekintélyes számú magyar vonatkozású vagy a magyar tradícióval összefüggésbe hozható adatot, nevet, mondai és epikai hőst, sőt szöveget tartalmaz, közismert a magyar néprajzkutatás komparatív szempontokat is alkalmazó művelői előtt. A délszláv kötődések, párhuzamok és összefüggések hangsúlyozása nem minden esetben váltotta ki a szakma egyöntetű jóváhagyását, Róheim Géza híres mondata például, amelyben „a magyar néphit szláv néphit” megfogalmazású hírhedt kitétel is szerepel, néhol felhördülést váltott ki.¹ Ennek az előadásnak természetesen nem az a szándéka, hogy Róheim elképzeléseit védelmébe vegye; a huszadik századi magyar etnológia egyik legnagyobb alakjának elképzeléseit – köztük minden bizonnyal az említett megfogalmazást is – nyilvánvalóan nem kerülheti majd meg az őszre sorra kerülő tanácskozás, mely Róheim születésének centenáriumán életművének vizsgálatát tűzte ki célul.

Mi az alábbiakban egy olyan kérdéskör magyar és délszláv vonatkozásainak körüljárására teszünk kísérletet, melynek elvégzésére egy korábbi alkalom tűnhetett volna elsősorban alkalmasnak: öt esztendővel ezelőtt, 1986 szeptemberében ünnepelte a keresztény világ „az iszlám birodalom védőbástyája”, Budavára visszavétele évfordulóját a kis híján másfél évszázados török hódoltság után. A három évszázados jubileumot bevárva próbáltuk figyelni a megemlékező cikkeket, dolgozatokat és különkiadványokat, mintegy abban reménykedve, hogy az alkalom kapcsán hátha felszínre bukkannak a hódoltsággal és Budavárával kapcsolatos, történeti mondának vehető szövegek, köztük esetleg olyanok is, amelyek Gül Babával, a budavári Rózsák Atyjával kapcsolatosak. Ezt a várakozást egy pár évvel korábbi kutatásunk előzte meg, amelynek során módszeresen átfésültük a délszláv néprajzi (vagy néprajzi anyagot is) tartalmazó időszak kiadványokat, s a belőlük kijegyzett tengernyi adat között csinos kis gyűjteménye alakult ki a Gyul Babával kapcsolatosaknak, mégpedig

*A Magyar Néprajzi Társaság 1991. május 29-i, 103. közgyűlésén elhangzott főelőadás kibővített változata. Részben rövidített változata sajtó alatt az Andrásfalvy Bertalan 60. születésnapjára készülő emlékkönyvben (Budapest, 1991)

szinte kizárólag Budin, vagyis Budavár kapcsán, korban pedig az 1686-os visszavétel időpontjához kötődően. Az évfordulós irodalom eddigi olvasgatása, annak ellenére, hogy bibliográfiai áttekintéséről nincs tudomásunk, nem nyújtott fogódzót a magyar történeti mondai hagyomány Gül Babájának és Budavára visszavételének (1686) összefüggése kapcsán, bár nem lehetünk ebben a pillanatban még biztosak abban, hogy az egész évfordulós irodalom áttekintésével rendelkezünk. Az utólag felbukkanó esetleges adatok tehát – ha reménykedhetünk egyáltalán ilyen váratlan fordulatban – vagy bizonyítják, vagy pedig módosítják majd az alábbiakban kifejtendő egybevető vizsgálandás eredményeit.

A vizsgálat első lépésének természetesen a Gül Babával kapcsolatos magyar irodalom áttekintésének kellett lennie. Arra voltunk kíváncsiak ugyanis, hogy a történeti és művelődéstörténeti források mit tudnak a Rózsák Atyjáról, hogy aztán ezek az adatok egybevethetőek lehessenek a délszláv néphagyomány adataival, történetimonda-szerű szövegeivel.

A vizsgálat eredményeként megállapítható, hogy Gül Baba kapcsán az ismeretek Evlia Cselebi magyarországi útleírásának megjelenése előtti és utáni szakaszról kell beszélni; ezek az emlékiratok ugyanis a történeti személyiség Gül Baba kapcsán valószínűleg megnyugtató eligazításnak számítanak. Más tudnak (feltételeznek) ugyanis a múlt századi áttekintések és megint mást a századfordulósak, amelyek már Evlia Cselebi művének ismerete alapján érintették Gül Baba kérdését.

Megjegyzendő, hogy a kérdés magyar nyelvű irodalma meglehetősen kevés, azt pedig Tóth Béla szinte teljes egészében összefoglalta.² Érdemes lesz tehát röviden áttekinteni ezeket a leírásokat, hogy választ kapjunk a kérdésre: ki is volt tulajdonképpen Gül Baba? Tóth Béla előtt (1884-ben) Némethy Lajos volt az, aki maga is feltette a kérdést, s a számára ismert források alapján – mai szemmel nézve – igen elfogadható következtetésekre jutott bizonyos vonatkozásokban.³ Következtetéseit elsősorban idegen forrásokra alapozta, amelyek sorra beszámolnak egy érdemes török szerzetes férfi emlékére emelt türbéről, amely később a török dervisek budai zárándokhelyévé vált. Wehrner Georgius 1551-ben megjelent művében található az első említés, de a török szent megnevezése nélkül, amelynek alapján, számba véve a kor török basáit is, Némethy arra a feltevésre jut, hogy a szent férfiúnak mindenképpen 1551 előtt, valószínűleg 1543 és 1548 között következhetett be a halála.⁴

További nyugati források adatai kissé bonyolítják a kérdést azzal, hogy egyesek szerint a Gül Babának tulajdonított türbében mások nyugszanak, sőt azzal is, hogy a Gül Baba személynév tulajdonképpen méltóságnévként is értelmezhető: ez volt a neve a budai derviskolostor mindenkori főnökének. Tovább látszanak bonyolítani a tisztánlátást azok a Némethy által idézett adatok, amelyek szerint voltaképpen két Gül Babával kell számolni: egy szerzetes férfiúval és egy harcos katonával. A tudós művelődéstörténész 1884-ben összegezett megállapítása végül a következő: „Egy igen gazdag mohamedán volt, ki vagyónából Budán zárdát alapított, melynek lakói száma a harmincat elérte. Ezeknek ő maga is főnöke volt, s mint ilyen, szent élete és szigorú erkölcei miatt a közmegbecsülésben részesült. Már 1548 előtt bekövetkezett halála után Budának harmadik parancsnoka, Muhammed pasa által nyerte sírkápolnáját. Utó-

dai, az általa alapított szerzetesek főnökei, magukat szinte Gyul-babának nevezték egész 1686-ig, midőn Buda a törökök kezéből visszafoglaltatott.⁵ Némethy rövid értekezésében következetesen „Gyul-babá”-nak nevezi a magyarban általában Gül Babaként ismert török férfiút, azzal, hogy megemlíti az egyik angol forrás „Jul-papa” elnevezését, valamint egy magyar szöveg „Tyull-Baba” névváltozatát is. Mint majd látni fogjuk a későbbiekben, a délszláv adatok is következetesen a Gyul Baba (Đul Baba) elnevezést használják. Némethy rövid összefoglalása egyetlen olyan vonatkozásról sem tudósít Gül Baba kapcsán, ami a folklór szempontjából felhasználható lenne.

Tóth Béla összefoglalása a Gül Baba-kérdésről 1899-ben jelent meg, benne néhány olyan forrás lemezését is adja, amely Némethynél még nem került említésre. Ezek egyike szerint a Budán „eltemetett férfiút hadsi Gül babának hívták és állítólag jeles budai basa volt, kinek emlékét halála után is tisztelik”.⁶ Tóth Béla hosszabban ír a Gül Baba-türbéhez zárandokló dervisekről is, s tőle tudjuk meg, hogy a zárandoklatoknak egy 1877-ben kelt belügyminiszteri rendelet vetett véget. Ha tehát helyes Némethy következtetése a történelmi személység Gül Baba halálának időpontjáról, akkor könnyű kiszámítani, hogy a jó száz évvel ezelőtti rendelet egy háromszáz esztendőn át folyamatos mohamedán zárandoklati tradíciónak vetett véget. Mindez azt bizonyítja, hogy az iszlám hívők világában szívós hagyománya alakult ki Gül Baba kultuszának.⁸

Idézett szerzőnk a maga korának adataként számol be arról, hogy a türbéhez zárandokló dervisek Gül Baba sírjának homokját csodaszernek tartották mindenféle gyomor baj ellen. Érdekese továbbá azok a hagyományok is, amelyekkel Tóth Béla a Gül Babáról szóló sok keleti mohamedán legenda közül kiemel és röviden idéz. Ezek egyike szerint Gül Baba, vagyis a Rózsák Atyja szent életű dervis volt, aki Budán rózsatenyésztéssel és jótét cselekedetekkel töltötte életét. Ugyancsak etimológiai adatnak számít az a kelet-ruméliai mondaváz is, amely szerint Gül Baba Budán szerette volna meghonosítani a rózsaojaj-készítés mesterségét, de ez nem sikerült neki, mert a rózsának csak Tuldsa völgyében van illata. Hogy Gül Baba nem csupán a Balkánon számított ismert szentnek a mohamedán világban, azt az alább következő hindusz-táni monda bizonyíthatja. Eszerint Gül Baba voltaképpen egy Zeki sejk nevű kolduló dervis volt, aki nagy kedvelője volt a tisztaságnak, s ezért kapta a Rózsák Atyja elnevezést a rózsáról, a tisztaság jelképéről. A szent életű, százhusz éves aggastyán éppen Kandahárban tartózkodott – egyébként hosszú élete során huszonnégyezer járta be az iszlám világot –, amikor halálát érezte közeledni. Ekkor imába fogott és kifejezte óhaját, hogy még egyszer láthassa Budát, az iszlám nyugati határát. Ekkor csoda történt: a haldokló aggastyán, erejét visszanyerve, két óra alatt megtette a több ezer kilométeres utat, s a Duna partján leborult, s ott is lehelte ki a lelkét.⁹

Idézi végül Tóth Béla Kúnos Ignác Pallas-beli lexikonszócikkét, amely megint más irányban értelmezi a Gül Babával kapcsolatos hagyományokat. Eszerint a török hagyomány ismer ugyan egy szentet, aki Budinban halt meg, s ott is temették el, ahol türbéje áll, de annak Kel Baba volt a neve, ami Tarfejű Apót jelent, mivel a szent életű férfiú teljesen kopasz volt. Ezt az értelmezést Tóth Béla azonnal kétségbe vonja: egyrészt az efféle etimológiát képtelenségnek tartja, másrészt arra utalva, hogy az iszlám világban nem ritkaság a Gül

Baba elnevezés, hisz több ilyen nevű szentről is tud a hagyomány. Végül az alábbi szavakkal zárja a Gül Babáról szóló áttekintést: „Egyelőre aligha fognak többet tudni a »rózsák atyjáról.«”

Nagyjából Tóth Béla összefoglalásának megjelenése táján, 1896-ban bukkant rá a török kutatás Üszküdarban, Isztambul külvárosában egy könyvtár anyagában Evlia Cselebi XVII. századi török utazó és emlékiratíró tízkötetes gazdag írásos hagyatékára az oszmán birodalom területén tett utazásairól. A kéziratnak mintegy két kötetnyi anyaga a magyarországi utazások leírása, tehát elsődrendű forrás a hódoltság korának magyar viszonyaival kapcsolatban. A magyar tudományosság mindössze néhány esztendő alatt lefordította a magyar vonatkozású köteteket, s azok a századelőn meg is jelentek.¹⁰ Evlia Cselebi 1660 és 1666 között utazgatott a hódoltság kori Magyarországon, tehát mintegy jó száz esztendővel Budavára török bekebelezése (1541) után. Ez az adat azért lényeges, mert apja Szulejmán szultán kíséretében ott volt többek között Budavára török elfoglalásakor, tehát fia sok mindent megtudhatott tőle Magyarországgal kapcsolatban.¹¹ Apjára hivatkozva mondja el a Gül Babáról szerzett ismereteit is: „Atyám elbeszélése szerint az iszlám sereg azon a pénteken oly nagy számú volt, hogy nemcsak a várat töltötte meg, hanem kívül is egy órányira terjedő helyen a hegyekben és szállókban egész Gül-baba halmáig mind sokaság volt. Első ízben Gül Baba adta ki lelkét, s Szulejmán khán az imádságra már felkészülődve lévén, Ebu-Szuud efendi azonnal elvégezte fölötte az imádságot és Buda földjébe temették őt. Gül Baba a bektási szegények közül való volt, s Fátih, Bajazid, Szelim és Szulejmán khánokkal valamennyi harcban jelen volt. Gül-baba a próféta családjából való volt; Allah szentelje meg sírját!”¹²

Evlia Cselebi (apja emlékezetére alapozott) tudósítása szerint Gül Baba – akkor már nem éppen fiatal – bektási dervis volt, tehát a XIII. században alapított szegény dervisrend tagja, aki négy egymást követő szultán hadjárataiban vett részt, s éppen Budavára ostromakor lelte hősi halálát. Ebből következően szent életű katonameger volt, s ez indokolhatja későbbi tiszteletét az egész iszlám világban. Ez az adatsor leginkább a Némethy által idézett Georgius Werhner 1551-ben, tehát Gül Baba halála után tíz esztendővel megjelent könyv adataival vag egybe¹³, annak ellenére, hogy az első budai basák személyének megnevezése nem azonos. Amennyiben tehát Evlia Cselebi minden bizonyos helytálló leírását fogadjuk el, akkor a Gül Baba kapcsán ismeretes (és fontosabb áttekintett) adatok inkább a legendák világába tartoznak, mint ahogy többségük valóban az is. Némethy Lajos és Tóth Béla még nem ismerte Evlia Cselebi leírását, hisz az csak később jelent meg. Érdekes viszont, hogy a Révai Nagy Lexikona Gül Baba szócikke, amely 1913-ban jelent meg, alapjában véve ugyanazt a szöveget adja, amelyet Tóth Béla már 1899-ben idézett a Pallas Nagy Lexikonából.¹⁴ Ebből következően Kúnos Ignác, aki a szócikket írta, a jelek szerint nem vette figyelembe Evlia Cselebi adatait. A Gül Baba-kérdés későbbi magyar nyelvű irodalmát nem ismerjük, hivatkozhatunk azonban egy mai hírlapi cikkre, amelyben majdnem teljes egészében Evlia Cselebi leírása visszhangzik: „Gül Baba Rózsa Apót jelent. A rózsák legendás hírű atyját szentként tisztelik a mohamedén világban ma is. Mint bektási dervis, azaz a rend előjárójaként élte le életét, számos szultán uralma alatt hirdette a Ko-

rán igéit. Szulejmán kíséretében érkezett Budára, s itt is halt meg 1541. szeptember 2-án, egy pénteki napon, a dzsámivá átalakított Nagyboldogasszony-, a mai Mátyás-templomban.”¹⁵ A megfogalmazás Polónyi Károly építésztől származik, aki egy interjúban mondta a fentieket, forráshivatkozás nélkül.

Az eddig ismertett adatok alapján véve történészekről és művelődéstörténészekről származnak, az említett vagy idézett mondaszerű szövegek nem magyar eredetűek, eddigi ismereteink szerint tehát a magyar történeti mondák között nincsen Gül Babáról szóló. Gül Baba „legendája” azonban, úgy látszik, mégis szívós, hisz a Rózsák Atyjáról film készült, Huszka Jenő pedig 1913-ban operettet írt erre a témára.

A balkáni iszlám kultúrájú lakosság szerbhorvát nyelvű folklórájában ezzel szemben csinos kis gyűjteményt lehet összeállítani a budini Gyul Baba életének és sorsának mondái jellegű eseményeiről. Mielőtt azonban a magunk fordításában ismertetnénk ezeket a szövegeket, vessünk egy pillantást arra az ismeretanyagra, amelyet a délszláv kutatás eddig közzétett a balkáni értelmezésű Gül Baba személyével kapcsolatban.

Tihomir Đorđević, a huszadik század első felének egyik legjelentősebb szerb etnológusa számos cikkében foglalkozott a balkáni mohamedán lakosság néphagyományával, egyebek között többtucatnyi hosszabb-rövidebb dolgozatot tett közzé az ott található türbékről, valamint a hozzájuk kapcsolódó mondákról, legendákról. Ezek közé tartoznak azok a szövegek is, amelyek Gül Babáról szólnak, vagy pedig személyével kapcsolatosak. Đorđević kimerítő jegyzetben szól a Gül Babával kapcsolatos történeti adatokról, s egy 1914-ben publikált enciklopédia (Enzyklopaedia des Islam, közelebbi adatok nélkül) alapján foglalja össze a szent dervis életével kapcsolatos adatokat.¹⁶ Ezek nagyjából megfelelnek az Evlia Cselebinél olvashatókkal, azzal, hogy e forrás szerint Gül Baba Budavára egyik ostroma során esett el, 1541. augusztus 21-én. Ismeri ezen kívül a Révai Lexikon szócikkét Kúnos Ignác tollából, s idéz néhány szerb forrást, amely a budai türbéhez zárandó XIX. századi dervisekről szól.¹⁷ További magyar irodalomra nem hivatkozik.

Lássuk most a nála olvasható szövegeket: „A törökvilág idején élt Budán egy dervis, akinek Gyul Baba volt a neve. Egy esztendőben kemény tél volt, s Gyul Baba nagyon megbetegedett. A törökök közül látni sem akarta senki, s be sem fogadta magához, ezért így betegesen egy boltajtó mögött húzta meg magát. Egy éjszaka elment mellette egy német, s látván, hogy ott fekszik, megkérdezte: Ki vagy te? – Gyul Baba vagyok. Mit csinálsz itten? – Beteg vagyok, nincs hová lennem. Hát miért nem mész el a saját fajtádhhoz? Nem akarok senkinek a terhére lenni. Te meg akkor gyere el hozzám, mondta neki a német. Gyul Baba vitatkozni állt vele össze, hogy nem mehet, neki sem akar a terhére lenni, mert nem áll módjában megfizetnie a jótéteményt. Ezt könnyen megoldjuk, mondta neki a német, nem lesz bántódásod, hanem csak gyere el velem hozzám. Gyul Baba végül beleegyezett. Amikor meggyógyult, megkérdezte a németet, mivel hálálhatná meg neki a jótéteményt. Nem kérek tőled semmit, mondta a német, csak engedd meg, hogy a németek elfoglalják Budapestet. Gyul Babának ez nem tetszett, s azt mondta neki: Ne kérjed ezt tőlem, mert Budapesten sok ártatlan gyerek is van, s ezt nem tehetem meg neked. A német azonban semmi másba nem akart beleegyezni: vagy Budapest vagy

semmi. Legvégül Gyul Baba beleegyezett, reá testálta. Attól az időtől fogva a törökök nem tudtak ellenszegülni, a németek pedig elfoglalták Budapestet, rengeteg népet rabul ejtettek, csak a lányok közül tízezret kereszteltek meg. Gyul Baba egy darabig még élt Budapesten, majd ott is halt meg. Ott is temették el, túrbét emeltek sírjára, s szentként tisztelik mind a mai napig. A moszlim nép, még Aзиából is, kötelességének tartja, hogy ha csak teheti, életében legalább egyszer meghajtsa magát Gyul Baba sírjánál, mert az ő sírját nagy szentségnek tartja.¹⁸ (A szöveget századunk húszas éveiben jegyezte le Đorđević Szkopjében, vagyis az egykori török Üszkübben.)

A másik történet (az elejét a lényegét nem érintően tömörítettük) így szól: „Kosovska Mitrovicán (a történelmi Rigómezőn levő város, ma Titova Mitrovica) két Gyul Babáról szól a hagyomány. Az egyiknek, aki arabisztáni származású volt, túrbéje ebben a városban van. Ennek volt a barátja a másik Gyul Baba, akit Budán temettek el. Előbb mindketten Budán éltek, s mindketten igaz emberek voltak. Egyszer ennek a később Budán eltemetett Gyul Babának élvezetre fájta a foga, áfiumot kívánt volna szívni, de nem volt neki. Kért egyikőtől, másiktól, de senkitől sem kapott. Végül egy magyar megszánta, megtöltötte a pipáját áfiummal, mire Gyul Baba hálája jeléül a következő áldást mondta rája: Adja Isten, hogy délre a tiétek legyen Buda vára! S úgy is lett; délre a magyarok elfoglalták Buda várát, Gyul Baba pedig a helyszínen meghalt, ott is temették el, ott emeltek számára túrbét.”¹⁹ (Ennek a mondának további balkáni változatai is vannak. Ezeket később ismertetjük.)

Egy másik történet: „Mások szerint Gyul Baba Koraszánból származott. Kóbor dervis volt, s kóborlásai közben jutott el Budára. Áfiummal élt, vagyis ópiumot rágott. Egy zsidógyerek volt a szolgája, aki nagyon szerette, s nem akart tőle megválni. A gyerek apja vissza akarta venni a gyereket tőle, de az hallani sem akart róla, azt beszélte, hogy nem az ő fia, hanem Gyul Babáé. Végül is a zsidó elment a kádihoz, követelve, hogy adják vissza neki a gyereket. A kádi bíróságra hívta a gyereket. Mielőtt a gyerek a kádi elébe járult volna, azt mondta neki Gyul Baba: A kádi majd meg fogja kérdezni tőled a bíróságon: – Hogyha török vagy, melyik könyvből tudsz olvasni? Te ezt válaszold neki, hogy a Koránból. – Hogy mondom majd, hogy tudom olvasni, hogyha nem tudom? – kérdezte a gyerek. – Ha nem is tudod, te csak mondjad, hogy tudod, s majd meglátod, hogy mi lesz. Azzal a gyerek szájába lehelt, és kikísérte. A gyerek elment a kádihoz, aki megkérdezte tőle: – Kinek a fia vagy? – Gyul Babáé, válaszolta a gyerek. – Jól van, hogyha török vagy, melyik könyvet tudod olvasni? – kérdezte tőle. A Koránt, válaszolta a gyerek. A kádi erre fogta a Koránt, a gyerek felé nyújtotta, és azt mondta: – Olvasd! A gyerek fogta a Koránt, és olvasni kezdte, s jobban olvasta, mint némelyik hodzsa. A kádi ily módon meggyőződött, hogy a gyerek Gyul Babáé, s neki is ítélte oda.”²⁰

Bizonyos tekintetben ide kapcsolódik a következő monda is: „Elfogyott egyszer Gyul Baba áfiumja. Kért ettől, kért attól, de senkitől sem kapott. Végül kihúzott egy téglát Budavár falából, elvitte a csarsiba, de senki sem akarta megvenni tőle. Végül megállt egy magyarnak a boltja előtt, és neki is felkínálta. A magyar ezer aranyat adott neki érte. De Gyul Babának nem kellett a dukátok, inkább egy kis áfiumot kért a kereskedőtől a tégláért cserébe. Amikor megkapta, azt mondta: – Adja Isten, hogy hadaitok visszatérjenek. S a

magyarok hamarosan vissza is szerezték Budát a törököktől. Mielőtt azonban megérkeztek volna az idegen hadak, odahívta magához a csarsiba azt a zsidó gyereket, és a népek előtt arcon csókolta. A csók nyomán a gyerek arcán tüstént rózsza jelent meg, s Gyul Baba erről kapta a nevét, mert előbb Etem Baba volt a neve. Gyul Baba ezután meghalt, s a magyarok a sírjára türbét emeltek. A türbében két sír van: az egyikben Gyul Baba nyugszik, a másik üres. Ha jön valaki a hódolatát kifejezni, a türbedár (a szent sír őre) bebocsátja a türbébe, s akkor az megcsókolja az egyik sírt. Ha Gyul Baba sírját csókolja meg, áldásban lesz része, ha meg azt a másikat, akkor nem lesz része áldásban, mintha nem is zárandokolt volna el.²¹

Ugyancsak Đorđević gyűjtéseiből és leírásaiból tudjuk, hogy a balkáni mohamedán hagyomány szerint Gyul Baba igazi sírja Budán van, de még hat helyen emeltek neki türbét, olyan helyeken, ahol jelenése volt, vagy ahol halála után csodát tett.²² Ehhez kapcsolódik a másik hagyomány, amely szerint Gyul Baba Budán esett el, de ottani türbéjében csak a belső részeit temették el, a testét Burszába vitték, ott temették el, a sírja fölé türbét építettek. Amikor a holttestet Mitrovicán (Rigómező) vitték keresztül, elcseppent a vére azon a helyen, ahol mostani türbéje áll.

A fentiekben már bemutatott mondatípus (amelyben a török Buda Gyul Baba kábítószeréhsége miatt került a gyaurok kezébe) harmadik változata az alábbi, amelyet Đorđević Vučitrnben hallott: „Gyul Baba szenvedélyes burnótszippantó volt, s amikor egyszer elfogyott a burnótja, Buda-szerzte kérte a törököktől, de senki sem adott neki. Ekkor a németekhez fordult ezekkel a szavakkal: – Ki akarja, hogy egy garasért eladjam neki Budát? Aki az nekem egy garast burnótra, az övé lesz Buda. Egy kályhás (vagy pék) adott neki egy garast, s két hét múlva a keresztények elfoglalták Budát.²⁴

A Kosovska Mitrovica-i Gyul Baba-türbé kapcsán Đorđević részletesen szól a zárandoklatokról és a csodás gyógyulásokról, amelyeket a környező lakosság a mohamedán szentnek tulajdonít. Elmondja, hogy a környék lakossága felekezeti hovatartozásától függetlenül járul Gyul Baba mitrovicai türbéjéhez, a mohamedánokon kívül a pravoszlávok és katolikusok is. A zárandoklat főleg Szent György napja előtt négy nappal, illetve Illés napján tömeges. Ha a betegek vagy az általuk elküldött ruhadarabok a türbében töltenek egy éjszakát, meggyógyulnak, illetve gyógyhatásúakká válnak. Ha az edényben vitt víz egy éjszakát a türbében áll, gyógyhatásúvá válik, s a vele megitatott vagy megmosdatott beteg hisz a gyógyulásban. Gyul Baba türbéjében az emberek esküszót fogadnak, illetve fogadalmat tesznek; ha valaki hamis esküt tesz, a hiedelem szerint meghal, vagy valami más baj történik vele. A türbe mellett a tehetősebbek, ugyancsak felekezetre való tekintet nélkül, bárányt áldoznak.²⁵

Említést érdemel továbbá Alois Schmaus két dolgozata, amely ha közvetlenül nem is Gül Babával, de Budavára elestével függ össze. Ezek közül az egyik egy hosszú, mintegy négy nyomtatott lapnyi terjedelmű monda, melyet Schmaus Novi Pazarban jegyzett le a harmincas években. Ez a szöveg ugyancsak Budavárának elestét mondja el, előbb azonban hosszan ecseteli a világnak romlását, amely mintegy indokolja „az iszlám védőbástyájának”, Budának elestét: ha a kádi lépten-nyomon megvesztegethető, oda az igazhitű világ jogrendje; ha az emberekből kiveszett a tisztelet és az istenfélelem, akkor már az

egyházfiak sem tartják magukat a szent könyvek betűjéhez; ha a szegény utasnak senki sem kínál szállást és falás kenyeret, hová jutottunk; s végül: ha a beteg embernek senki sem akar kölcsönt nyújtani, akkor végleg megérett a helyzet a világ bukására. A budai török ráját próbára tevő ember végül is a szerb csarsiba ment, s ott kapott kölcsönt, háromszáz garast, a maga gyógyítására. Ekkor kiállt a térre és ezt kiabálta: – Halljátok, népek, oda Buda háromszáz garasért, háromszáz esztendőre!²⁶

Alois Schmaus másik közleményében egy Prištinában lejegyzett török népdaltöredéket olvashatunk, prózában megadott szerb fordításával együtt. Schmaus Török dal Budavára elfoglalásáról, 1686-ban címmel közli, s maga is megállapítja, hogy valószínűleg lényegesen hosszabb szöveg kis részét ismerhette meg, illetve őrizte meg a kutatás számára a rigómezei albán énekes emlékezete.²⁷ Valóban ritka, de csak első pillantásra társtalán szövegről van szó azonban: a dalnak egy hosszabb, de tartalmában nagyon közeli változatát találta meg és jegyezte fel Ada Kálé szigetén (az Al-Dunán) Kúnos Ignác a múlt század végén, tehát mintegy negyven évvel korábban.²⁸ Mivel mindkét szövegnek megvan a török eredetje, ezenkívül rendelkezésre áll Kúnos szövege esetében a magyar, Schmaus gyűjtése esetében pedig (a prózai) szerbhorvát fordítás is, lehetőség van az összevetésre. Kúnos a Budin türküsü (Budavár nótája) című dalt invariánsnak tartotta, ezért írta róla a következőket: „Mintha az a hullámgyűrű, amely a hanyatlóban levő törökséget egyre jobban sodorta Kelet felé, ott akadt volna meg Adakále sáncainál, s egy kesergő moraj alakjában fagyott volna népdallá. Mert csak úgy érthető, hogy az egész törökségben csakis az adakálieknél maradt meg Budavár elestének népdalba foglalt emléke. És annyi idő után most is annak a nótának refrainje hangzik vissza, hogy »Bájos Budánk, tornyos Budánk elesett.«²⁹ Hogy Kúnos következtetését Schmaus közlése módosítja, annak csak örülhetünk; éppen ezért igaza van az egyik évfordulós dolgozat megállapításának, amelyet Budavára visszafoglalásának jubileumán, 1986-ban olvashattunk: „Bármennyire szokatlannak tűnik is, bizonyos nem katonai rétegek érzelmileg is kötődtek az iszlám északi végvárához. Így nem meglepő, ha ennek nyomait a Balkánra visszahúzódni kényszerülők körében, folklórijában is megtalálhatjuk.”³⁰ Jelen dolgozatunk éppen ilyen példákat kíván megismertetni a magyar szakmai közvéleménnyel, olyan adatokat, amelyek ez ideig minden bizonnyal rejtve maradtak kutatóink többsége előtt.

Ha most a balkáni folklór szövegek megismerése után csak Gül Baba (Gyul Baba) személyére és a vele kapcsolatos iszlám színezetű történeti mondaszövegekre figyelünk, érdekes megállapításokat tehetünk, olyanokat, amelyek egészen más fényt vetnek a budai türbében nyugvó szent életű férfúra. A magyar történeti és művelődéstörténeti adatokkal szemben a balkáni hagyományban nem kereshető a történeti faktográfia: ez a hagyomány egy későbbi fázist mutat, a teljes népköltészeti meghatározottság összes jegyével egyetemben.³¹ A legfontosabb talán az, hogy a magyar hagyomány – történetileg igazolhatóan – Budavára török elfoglalása idejére, tehát 1541-re teszi Gül Baba budai felbukását, halálát és türbéje megépítését. A balkáni hagyomány ezzel szemben Gyul Baba budavári tartózkodását a másfél évszázados budai hódoltság utolsó időszakára és végére helyezi, halálát és türbéje megépítését is

ekkorra, tehát 1686-ra helyezi. A balkáni hagyományban továbbá egy egészen más erkölcsű és karakterű személy áll előttünk: általában csavargó, kábítószerélvező, ágrólszakadt dervis, aki szenvedélye vagy a testét emésztő kórok miatt tulajdonképpen árulásra kényszerül: idézett mondaszövegeink többségében az a látszat, hogy ő maga az, aki a keresztények kezére játssza át Buda várát. De ez a szövegeknek csak az egyik rétege; ezek a jellemvonások semmiképpen sem tennék indokolhatóvá azt a tiszteletet és zárandoklatot, ami türbéje (türbéi) körött kialakult. Nagyon valószínű, hogy az eddig megismert balkáni szövegek csak töredékét képezhetik egy egykor virágzó és összetett hagyománynak, amely minden valószínűség szerint tartalmazhatott egy történetileg is igazolható vonulatot, amely a szent dervisről szólt, s egy későbbit, amely már évszázadokkal később alakult ki vagy csapódott hozzá Gül Baba (Gyul Baba) alakjához. Ez utóbbi kapcsán érdemes utalni Schmaus megállapításaira, amelyek minden bizonnyal megadják a kulcsot az „áruló és hitszegő Gül Baba” mondai vonulat értelmezéséhez. Schmaust idézzük:

„Nem szükséges hangsúlyozni, hogy a magyar székváros elvesztésének fájdalmas visszhangot kellett kiváltania a török birodalom más részének mohamedánjai körében. Budát az oszmán birodalom védőbástyájának tekintették; a mufti különleges fetvában hirdette ki az igazhitűek köteletségéül, hogy Budát mindenáron meg kell védeni.”³² Továbbá: „A prózai hagyomány, amely részben ma is megőrződött a nép körében (jómagam Sandžakban utazva épp az idén jegyeztem fel Hisszárdzsikban egy terjedelmes elbeszélést Budavára elestének okairól) azt bizonyítja, hogy a népi képzelet hosszan foglalkozott ezekkel az eseményekkel, amelyeknek – már következményeiknél fogva is – különösen erős visszhangot kellett kiváltaniuk a balkáni országok mohamedán lakosságának körében. A moszlim nép ennek a szerencsétlenségnek okát egyrészt árulásban, vagyis egy inkább külső, véletlen tényezőben kereste. De aminthogy a rigómezei tragédia esetében a pravoszláv szerb nép sem elégszik meg ezzel a magyarázattal, hanem az eseményben egy magasabb erkölcsi törvény beteljesülését keresi, ugyanígy a hiszárdzsiki elbeszélésben a moszlimok Budavára elvesztését a kérlelhetetlen felsőbb igazságszolgáltatás törvényével kísérlik meg magyarázni, mintegy égi büntetésként az ősi erkölcs elhagyásáért.”³³

Schmaus megállapításai ugyan elsősorban a dolgozatunkban (részleteiben) főtebb már idézett sandžaki történeti mondára vonatkoznak, de a Đorđević által közzétett, s dolgozatunkban ugyancsak ismertetett mondaszövegekre egyaránt vonatkoztathatók. A léha és istentelen országglakosok által felrúgott ősi világrend és erkölcsi égi büntetése egyébként nem csupán a balkáni szerb és muzulmán népek történelmi tragédiái után fogalmazódik meg és csapódik le a lírai és prózai népköltészetben; hasonlók más népek hagyományvilágában is megtalálhatók. Isten büntetéseként élte át például a magyarság a tatárjárást, de ennek tekintették az országpusztító árvizeket, a lakosságot tizedelő (néha harmadoló!) csumajárványokat stb. Hogy a magyar történeti mondahagyományban ennek a motívumnak milyen szerepe van, hogy mondakincsünkben milyen változatokkal szerepel, azt minden bizonnyal a majdan megjelenő történetimonda-katalógusból fogjuk majd megtudni.

A magyar Gül Baba-hagyomány áttekintése után megállapíthatjuk, hogy a

mohamedán szent dervis életével kapcsolatban a magyar folklór nem tart számon történeti mondákat. A rózsakertjében tevékenykedő fehér szakállú jámbor török aggyastyán minden bizonnyal inkább a kesei nosztalgia irodalmi vetülete. Hogy ez így van, az természetes is, hisz a hódoltság után alig maradt valami nyoma a magyarországi török világnak; a török Budavárá emlékéit is csupán a Gül Baba-türbé, a volt hódoltsági területeken pedig az utókor szinte mindent lerombolt, ami a másfél évszázad „kimondhatatlan nyomorúságára” emlékeztette.³⁴ A magyar mondai emlékezetet nem táplálta Gül Baba kapcsán tehát semmi, ami felröppenthetne volna a prózai költészet magaslataira. Legfeljebb talán arra a kiirthatatlan sztereotípiára vagy toposzra utalhatunk, hogy a magyar nép történelmi emlékezete mindent, ami néhány nemzedékkel korábban zajlott le, a török időkre vezetett vissza.

Hogy viszont ennek ellentétéként a balkáni szerbhorvát nyelvű muzulmán néphagyomány, az otffejlesztett Ada Kálé-i török diaszpóra és némely Balkánt becsavargó albán vagy más utas és szekeres emlékezete még századunkban is megőrizte töredékeit a Gül Babával (is) kapcsolatos – korábban minden bizonnyal gazdag és virágzó – hagyománynak, arra részben választ ad Alois Schmaus fentebb idézett véleménye. Budavár elvesztésével az oszmán birodalom anakronisztikus európai jelenlétének megállíthatatlan hanyatlása vette kezdetét, s a visszavonuló vesztesek számára nem is maradhatott más a népköltészet vigaszánál. A pusztuló török világbirodalom végvidékére szorult balkáni mohamedánok számára az egykori nemzeti nagylélet már csak az epikus tizesekben, egyhúrú gumácsa mellett elkántált végeérhetetlen hősdalok őrizték meg, melyekben az igazhitűek hősi győzelmei és hódításai sorjáznak, tartalmi tekintetben általában fittyet hányva a történelmi hitelességnek, s tulajdonképpen az elemi fokú valóság- és arányérzéknek is. A homo heroicus – homo balcanicus tipikus példái ezek a szövegek, melyeket azonban ma sem lehet egyfajta megilletődöttség nélkül hallgatni vagy olvasni, hisz a bukó világ és a bukó világlátás görcsössége és kétségbeesettsége hatja át őket.³⁵

Szemlélnket végül ma, a huszadik század végén, s lassan lezárva a második évezredet is, azzal fejezhetjük be Tóth Béla modorában, hogy Gül Baba kapcsán valóban aligha számíthatunk arra, hogy bármi újat megtudhatunk róla még.

J E G Y Z E T E K

¹ Vö. Róheim Géza 1925. 334–335. Solymossy Sándor kritikáját lásd: *Napkelet*, 1928 (I.), 694–696. Róheim válasza: *Századunk*, III. 1928. 572–577.

² Tóth Béla 1899

³ Némethy Lajos 1884

⁴ Némethy Lajos 1885. 609.

⁵ Némethy Lajos 1884. 612.

⁶ Tóth Béla 1899. 123.

⁷ Tóth Béla 1899. 121. Hans Christian Andersen 1841-es magyarországi utazása során felkereste Gül Baba sírját, s a zarándoklatot maga is tapasztalta. Beszámol egy török-

- kökökkel kapcsolatos legendáról is, de az nem Gül Babával függ össze. Lásd: Tardy Lajos 1982. 1961
- ⁸ A mohamedán világ negyvennégy országa ma is szent helyként tartja számon a budai türbét. Kurcz Béla 1987
- ⁹ Tóth Béla 1899. 126–127.
- ¹⁰ Vö. Evlia Cselebi 1904. és Evlia Cselebi 1908. A mű első részének új kiadása: Evlia Cselebi 1985. Az előszó utal a szerzővel kapcsolatos fenntartásokra is, ami évtizedekre befolyásolta emlékiratának kútfőként való felhasználását
- ¹¹ Evlia Cselebi 1904. V.
- ¹² Evlia Cselebi 1904. 229. Molnár József, aki Evlia Cselebi művét alapjában véve mégis elfogadható forrásként kezeli, a Gül Babáról írottakat fenntartásokkal említi, sőt az egész Gül Baba-legendát tőle származónak tartja. Vö. Molnár József 1976. 30–31.
- ¹³ Vö. Némethy Lajos 1884. 609.
- ¹⁴ Tóth Béla 1899. 127.
- ¹⁵ Kurcz Béla 1987
- ¹⁶ Meglepő viszont, hogy egy friss jugoszláv szaklexikon (Smailagić, Nerkez 1990) nem említi Gül Babát. Az ok talán abban kereshető, hogy a szerzőnek művét nem sikerült befejeznie
- ¹⁷ Đorđević, Tihomir 1932. 15–16. Hozzáférhetőbb kiadásban: Đorđević, Tihomir 1984. 2. 130–131.
- ¹⁸ Az elbeszélés címe: Hogy vesztették el a törökök Budapestet. Gyűjtési ideje 1905. Megjelent: Đorđević, Tihomir 1932 a. 125–126. Hozzáférhetőbb kiadásban: Đorđević, Tihomir 1984. 2. 210–211.
- ¹⁹ Megjelent: Đorđević, Tihomir 1933. 35. Hozzáférhetőbb kiadásban: Đorđević, Tihomir 1984. 3. 127.
- ²⁰ Megjelent: Đorđević, Tihomir 1933. 36. Hozzáférhetőbb kiadásban: Đorđević, Tihomir 1984. 3. 127–128.
- ²¹ Megjelent: Đorđević, Tihomir 1933. 36–37. Hozzáférhetőbb kiadásban: Đorđević, Tihomir 1984. 3. 128.
- ²² Ugyanott
- ²³ Ugyanott
- ²⁴ Ugyanott az 1. számú lapalji jegyzetben
- ²⁵ Ugyanott 38–39., illetve: 129.
- ²⁶ Címe: Hogyan vesztették el a törökök Budát. Gyűjtési ideje: 1937. Megjelent: Schmaus, Alois 1979. 49–52. Első közlése: 1938
- ²⁷ Schmaus, Alois 1971. Gyűjtési ideje: 1934. Első közlése: 1937
- ²⁸ Kúnos Ignác 1906. 88–91.
- ²⁹ Kúnos Ignác 1906. 8.
- ³⁰ Rászlai Tibor 1986. A Kúnos és Schmaus gyűjtötte változatoknak (Kúnos szövege alapján) egy török műköltő megírta bővített (irodalmi) változatát. Kúnos Ignác ezt is magyarra fordította, s olvasható Rászlai Tibor cikkében. A népdal Kúnos gyűjtötte változatának újabb műfordítása, Agócs Sándor munkája, megjelent a *Forrás* 1984. évi 6. számában, XVI. évf. 48. p. Ugyanott a 46. lapon Kozmács István jegyzete Nép-

törédék a Duna sodrában címmel ad tájékoztatást az adakáléi török diaszpóráról és Kúnos Ignác körükben végzett népköltészeti gyűjtéséről. Itt jegyezzük meg, hogy dolgozatunk alapkérdéseit először hírlapi néprajzi esszesorozatunk (Az emlékezet útjain) keretében érintettük. Vö. Jung Károly 1986

- ³¹ Az egyik Gül Baba-monda (lásd a 18. jegyzethez kapcsolódó szöveget) tízezer megkeresztelt török lányt emleget, a török népdal (Schmaus, Alois 1971) pedig tizenkétezeret. Ezzel szemben a foglyul ejtettek lélekszáma ennek legfeljebb egynegyede volt. A két népdal mindenestre átütő erővel festi a rabul ejtettek szenvedéseit, amit a történeti források is megerősítenek. Ezzel kapcsolatban lásd: Nagy László 1986, különösen 206–215.
- ³² Schmaus, Alois 1971. 372.
- ³³ Ugyanott
- ³⁴ Takáts Sándor a hódoltsági tematikát feldolgozó számos könyvében érzékletes képet fest a magyarországi török világról. A két kultúra találkozását rövid áttekintésben is jól érzékelteti Hofer Tamás 1986. A magyarországi török világ emlékeit áttekintő Molnár József 1976. A Gül Baba-türbé leírása és képe 66–68.
- ³⁵ A „homo heroicus – homo balcanicus” kérdésének jó áttekintése: Džadzić, Petar 1987. 7–69.

I R O D A L O M

DORĐEVIĆ, Tihomir

1932 Naš narodni život. Knjiga peta. Beograd

1932a Beleške iz života, običaja i verovanja u Turaka, In: Đorđević, Tihomir 1932. 108–151.

1933 Đul Babino turbe u Kosovskoj Mitrovici. In: Naš narodni život. Knjiga osma. Beograd. 35–39.

1984 Naš narodni život 1–4. Beograd

DŽADŽIĆ, Petar

1987 Homo balcanicus, homo heroicus. Beograd

EVLIA Cselebi

1904 Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1660–1664. Budapest

1908 Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1664–1666. Budapest

1985 Evlia Cselebi török világotutató magyarországi utazásai 1660–1664. Második kiadás. Budapest

HOFER Tamás

1986 Kultúrák találkozása. Magyar Nemzet, 1986. VIII. 30. 10.

JUNG Károly

1986 Az örökre elveszett budini csarsi. Magyar Szó, 1986. IX. 20. 15.

KÚNOS Ignác

1906 Ada-Kálei török népdalok. Budapest

KURUCZ Béla

1987 Gül Baba álma. Mecset Budán? Magyar Nemzet, 1987. X. 28. 5.

MOLNÁR József

1976 A török világ emlékei Magyarországon. Budapest

NAGY László

1986 A török világ végnapjai Magyarországon. Budapest

NÉMETHY Lajos

1884 Ki volt Gyul-Baba? Századok, 1884 (18), 608–612.

RÁSZLAI Tibor

1986 Az iszlám Buda siratása. Magyar Nemzet, 1986. V. 27. 4.

RÓHEIM Géza

1925 Magyar néphit és népszokások. Budapest

SCHMAUS, Alois

1971 Turska pesma o zauzeću Budima (1686). In: Sabrane slavističke i balkanološke rasprave. Deo III. München, 371–373.

1979 Iz muslimanske tradicije u Sandžaku. In: Gesammelte slavistische und balkanologische Abhandlungen. Teil IV. München. 45–53.

SMAILAGIĆ, Nerkez

1990 Leksikon islama. Sarajevo

TARDY Lajos

1982 Hans Christian Andersen magyarországi élményei (1841). Kortárs, 1982 (XXVI.), 12. 1956–1963.

TÓTH Béla

1899 Gül Baba sírja. In: Magyar ritkaságok. Budapest, 116–130.

NEMES NAGY ÁGNES EMLÉKÉRE ÚJHOLD ÉS ÚJHOLD KÖZÖTT

HARKAI VASS ÉVA

Az irodalomtörténet dolga, hogy elhelyezzen egy-egy írói, költői életművet, hogy kijelölje helyét az irodalomban. Nemes Nagy Ágnes esetében is megtette ezt, mondván, hogy a *Nyugat* negyedik nemzedékének azon alkotói köréhez tartozik, akik az *Újhold* folyóirat köré csoportosultak. A babitsi s általában a „nyugatos” hagyományokat továbbéltető *Újhold* 1946 és 1948 között jelent meg, s mindössze hét számot élt meg. 1986-ban éledei újjá évkönyv formájában, s feltámasztásában Nemes Nagy Ágnes is részt vállalt. A folyóirat tehát mintegy átfogja Nemes Nagy Ágnes költői útját, fémjelzi lírájának indulását (első kötetének megjelenési ideje is egybeesik az *Újhold* indulásának évével) s lezárulását is.

A negyvenes évek folyóirata azonban messzemenően többet jelentett, mint hét számának megjelenése. Azonkívül, hogy egy „háborúból kikecmergett nemzet szellemi orgánuma” (Mészöly Miklós) volt, műhelyt, költői módszert, magatartást is jelentett – azt, hogy a köré csoportosuló „konok hűséget fogadjanak a józan értelem rendjének”, hogy „az értelem lámpásával” derítsék fel „az emberi személyiségépítés erkölcsi föltételeit” (Kenyeres Zoltán). Nemes Nagy Ágnes lírájának fogódzóit is itt kell keresnünk. Adva van egy szét hulló világ, a „minden Egész eltörött” nagyon is földközeli valósága, „a pusztulás napi látványa”, ám Nemes Nagy Ágnes nem ezt foglalja versbe, hanem *ennek ellenében* egy áhított és artistikusan megformált teljességet állít lírájának középpontjába. A szorongás, az idegenség, a reménytelenség érzése az értelem és erkölcs erejével küzdhető le. „Küzdelmek az ész a fegyvere, válságaiból az eszmélkedés emeli ki (. . .). Szorongását, kételyét azzal a bizalommal küzdi le, amellyel az értelembe fogódzik. Nemes Nagy Ágnes számára mintegy végső menedék, utolsó fegyver az értelem” (Pomogáts Béla). „Esztelenül bírom az észben” – fogalmazza meg már első kötetében. Ez a költői alapállás már a pálya kezdetén olyan verscímekben is megmutatkozik, mint: Az ismeret, Ész, Eszmélet. S folytathatnánk a Nemes Nagy költői világát benépesítő s

az előbbiekből következő fogalmakkal-kulcsszavakkal: ismeret, küzdelem, mesterség, költészet, szó. . . Egy sajátos etika kialakulását láthatjuk, amikor is a költő a mesterségben, a költészetben lel menedéket, a szóval vív szüntelen csatát. „Intellektualizmusa valójában költői magatartás: nem filozófiai eszmék megszólaltatása, nem gondolati kategóriák képviselője, hanem az eszmélkedésnek, a személyiség benső tartalmaiból feltörő indulata. (. . .) A költői mesterség nála az eszmélkedéssel, a szenvedély és gondolkodás kristályos rendbe szedésével és alakításával azonosult. Kitérítette és megemelte a mesterség fogalmát: nemcsak a műhely komoly fegyelmét értette rajta, hanem a költői magatartást is. (. . .) A költészetben az értelmes rend megalkotásának lehetőségét találta meg” (Pomogáts Béla).

Mindez persze nem a könnyebb ellenállás vállalása. Amikor a költő a mesterséggel, a költészettel küzd, magával a verssel, a formával, a szavakkal folytat küzdelmet. „Minden mű csatatér” – mondja a *64 hatyúban*, s e csatatér, e küzdelem szöveghelyei a Mesterségemhez, a Példázat, a Hasonlat, A formátlan, a Szél stb. költemények s esszéinek e kérdéskörrel foglalkozó egész köre. Nem véletlen hát, hogy Nemes Nagy Ágnes a keményen megmunkált, megvésett formát választja, hogy óriási tömböket, tömegeket mozgat verseiben. Kardos László hibátlan, izmos, érett formáról beszél a *Száravillám* versei kapcsán; Bányai János pedig a versek kötött formáját hangsúlyozza, melynek kezei között „A vers anyaga mint forma mutatkozik meg, a vers maga is forma a formátlan világban. (. . .) forma morális lehetőség, lehetőség a széthulló világ túlélésére. (. . .) morális kényszer a pusztulás árnyékában, a mondat végtelenségből való elrekesztésének erkölcsi kényszere”. A sajátos ars poetica sajátos etikával párosul Nemes Nagy Ágnes költészetében. Ezen a gondolati hálón belül hangsúlyos funkciót kap a rend és a fegyelem fogalma. A zilált külső világ ellenében rendet teremteni önmagunkban – fogalmazhatnánk meg egyszerűen; a rendteremtés eszköze pedig a ráció, az ész, az értelem – „a részletekből zilárd rendet szervező eszmélkedés” (Pomogáts Béla). A fegyelem maga egyféle rendezőelv, melynek eredményeképp a csiszolt forma létrejön. „Szuperkomponálás” – mondja Rónay György a *Száravillám* verseiről.

Amikor Nemes Nagy Ágnes versvilágának határvonalait szándékozzuk megragadni, egy kifejezetten belső világ felé forduló költészettípust kell felismerünk. Túllentül egyszerű és sematikus lenne azonban ezt a világot egysíkúan introvertálnak tekinteni. Az ész, a ráció, az értelem, az ismeret, a mesterség, a rend, a fegyelem elvont fogalomkörein túl, ezekkel egy időben ugyanis ugyanakkor élesen kirajzolódik e költészetnek egy másik sajátos kontinense – a külső világ fogható, érzékelhető, nagyon is konkrét elemei, darabjai: a Nemes Nagy Ágnes-i költészetet benépesítő tárgyak, anyagok, a természettudományos világ elemei. A költészetéről íródott első elemzések külön és érdemben foglalkoznak e kérdéskörrel. Alföldy Jenő e líra szókészletét is összefoglalta: „Legjellegzetesebb kifejezései közül valók a nyelv ősi főnevei, különösen az anyagnevek – fű, fa, föld, lomb, tölgy, kő, szikla, ég, tűz, víz, le-

vegő, nap, hold, szél, hó, ház, kés, ló, madár (könnyen fölismerhetjük köztük az antik görög filozófusok »őselemeit«!); e közegben teszi honossá az erózió, gejzír, paleolit, színusz-görbe, funkció, szimmetria, distinkció, absztrakció, szén-dioxid, oxigén, elektronhég, bioszféra, biológia, aritmiás, extraszisztolés stb. kifejezéseit. Az ősi természetről beszél – de az őstermészet olyan mozgásformáiról, melyeket a legutolsó évszázad természettudósai elemeztek. (. . .) Még két fontos szava: *isten* és *angyal*. Nem a keresztény mitológia szerint értelmezi őket, hanem a földi anyagok, tárgyak, tárgyak és törekvések égi tükörképeiként, megfelelőiként. A lovak a földi létezés, a nehézkedési erő, a darabos anyag szimbólumai (. . .), a *látvány* jelképei, az angyalok a *látomás* megjelenítői.” Külön hangsúlyozni kell a *tárgyak* gyűjtőfogalom jelentését, majd a *kő*, valamint az ennek megformált változataként szereplő *szobor* gyakori előfordulását. Az ily módon feltérképezett világ *látszólag* emberen kívüli, ember nélküli versvilágot eredményez. „A bíráló és önbíráló keserősége vezette őket ahhoz, hogy erkölcsi eszményük – a szilárd, okos rendet követő emberi magatartás – jelképét az embert körülvevő, az emberen kívüli anyagi világban leljék meg. A tárgyak nyugalmában és csöndjében, a növények érzelemtelen pompájában és akaratlan harmóniájában, a kristályok tömörségében és minőségük magabiztos állandóságában, a víz időtlen fenségében” – mondja Kenyeres Zoltán az *Újhold* költőiről, s ez hatványozottan érvényes Nemes Nagy Ágnes versvilágára is. Ismételten hangsúlyoznunk kell azonban, hogy e világ emberen kívülsége, ember nélküli csendje csupán látszólagos. Az élettelen vagy ember nélküli természetet ugyanis a képalkotó szenvedély tölti fel dinamizmussal. E tárgyakat, fogalmakat nem szemlélhetjük önmagukban. Látnunk kell, hogyan ölt formát általuk és a költői látásmód által a látvány, hogyan élednek fel, lesznek látomásosakká, hogyan alakulnak e költészetben szimbólumokká, hogyan jön létre Nemes Nagy Ágnes költészetének egész képrendszere. Azaz ha közvetetten is, e versvilág mögött látnunk kell a lírai ént is. „Megérezkített tárgyról van szó – mondja Radnóti Sándor. – Mindig a látószögben jelennek meg. (. . .) A költő élő tárgyait, a testeseket és élesen meghatározottakat, egy szempontból mindig finom bizonytalanság veszi körül, s ez semmit sem von le tárgyiaságukból, és ugyanakkor auratikussá teszi őket: mindig ingadoznak a külső és belső tárgy között.” Vagyis „Azok a természettudományi elemek, amelyek áthatják verseit, semmiképpen sem mérhetők a természettudomány kritériumaival, azok a gondolati elemek, amelyek a gondolkodás légkörében csapódnak le, semmiképpen sem értékelhetők egy kiválasztott gondolati vagy akár bölcséleti rendszer távlatából. (. . .) A tárgyaknak olyan *másolatai* ezek a versek, amelyek a tárgyak eddig ismeretlen, láthatatlan, homályba borult elemeit mutatják fel” (Bányai János). E felmutatás gesztusa mögött pedig ott a költő tekintete, a költőé, aki lát, elrendezi s *átérzi* ezt a világot. E gondolatmenet eleve az objektív líra területére vezet bennünket. A tárgyias ábrázolásmód egy sajátos módozatával állunk szemben, ám mint általában az objektív líra esetében, itt is érzékeljük: az objektív líraiság nem az ér-

zelmek, a benső tartalmak szó szerinti kiirtása a versből. „E költészet felől nézve válnak csak igazán jelentős stílustörténeti forrássá a két nagy előd, Babits és József Attila tudattartalmakat anyagszerűen tárgyiasított képei. Az elme, a kín, a vágy, a fájdalom tárgyszerűsége azóta sem volt még ilyen kézzel tapintható (. . .). A kóró, a dudva, a tölgy lesz a tudattalan anyagokba parancsolt legemberibb érzések, a vágy, a kín, a fájdalom edénye. (. . .) úgyszólván minden emberi (a hit, a szenvedés, a közöny) anyagszerű lesz” (Cs. Gyimesi Éva). Vagy ahogyan Alföldy Jenő fogalmazza meg Nemes Nagy Ágnes közvetett személyességét: „Az objektív képben elültette a szubjektivitás csíráját.”

Nemes Nagy Ágnes világának fogalmi körein és jellegzetes szókészletén túl még egy domináns mozzanatról kell szólnunk. Verseiben lépten-nyomon egymásnak feszülő ellentétek szikráznak fel. Lírájának ezt a vonását Radnóti Sándor elemezte kimerítő módon, mondván, hogy a közelség–messzeség, a véges–végtelen, a fenti–lenti ütköztetésében „térzempléletünk nagy kettősségei” mutatkoznak meg. „A formakoncepcióban a kettősségek rendezik el a képet” – mondja Radnóti, majd egy sor újabb ellentétpárt sorol fel: test–lélek, földi–égi, állati–angyali, erkölcs–rémület, véges–végtelen súly–könnyűség, rossz–jó. Az ellentétek azonban nem csupán az elemek, a látvány vagy a kép külső kérégt érintik; beleágyazódnak e költészet mélyrétegeibe is: „az érdeség süllyá, a zörej zenévé, a vágy akarattá, a látvány látomássá, az ideák ideálokká, a fogható anyag fogalomná, a lét érzékelése a lét értelmezésévé lényegül; minden egyszerre durva és finom, animális és spirituális, konkrét és elvonatkoztatott, jelenlevő és megnevezhetetlen, hiszen a *megnevezhetlent* veszi célba. Élő és élettelen között elmosódik a határ, de nem a megszemélyesítés hagyományos eszközével – melyben hasonló és hasonlított megőrzi különállását –, hanem kihagyásokkal, metaforikusan” (Alföldy Jenő). „Az első kötet címe ritkamód megsejtette az egész pályát” – mondja Radnóti Sándor. A *Kettős világban* kötet cím s az azonos címet viselő kulcsvers valóban Nemes Nagy Ágnes költészetének központi kérdéskörére vet fényt. Az említett kulcsversben jelenik meg az a bizonyos „földmérő az égen”, amely/aki a kettősségek összebékítésére hivatott. Az ellentétek feszítő ereje azonban a továbbiakban szívósabbnak mutatkozik, minthogy a lírai én feloldaná őket. Így jut el e költészet a „között” fogalmához. Nem véletlen, hogy Nemes Nagy Ágnes harmadik kötetében, a *Napforduló* címűben külön verset és versciklust szentel e kérdéskörnek, s hogy 1981-ben kiadott gyűjteményes verseskötetét is ezzel a címmel látja el. De végigkísérhetjük e kérdéskört mindhárom kötetében: ott munkál a *Kettős világban* című kötet azonos című kulcsversében, a *Szárazvilág* című második kötet Mesterségemhez című, szintén kulcsversében is, majd a *Napforduló* Között című költeményében. Hogy a „között” valóban központi kérdésköre ennek a költészetnek, arra a Nemes Nagy Ágnes lírájáról íródott leglényegesebb kritikák java része rámutatott. Hovatovább a Nemes Nagy Ágnes-i vers *értésének* határkövéként is felfoghatjuk a között-szituációt. A tanulmányok, elemzések idevonatkozó szövegrészeiből ugyanis világosan kirajzoló-

dik, hogy szerzőjük hogyan értelmezi s egyáltalán meg tudja-e lényegi jegyeiben közelíteni e költészetet, képes-e recepciójára. Simon Zoltán pl. a *Napfordulóról* írott kritikájában, mely verseskötetben ez a kérdéskör igazán érett formában mutatkozik meg, a között szituációt egyszerűen „köztes, pontosabban: elszigetelt” állapotként értelmezi, majd megjegyzi, hogy „amíg a költőnk ki nem lép abból a »köztes« állapotból, melyet most nagyon pregnánsan sikerült megfogalmaznia, lírája aligha fog kiteljesedni”. Hogy a „között” nem azt jelenti, hogy a lírai én „nem találta meg helyét a világban”, hogy „»közös-állapotban« él, se kint, se bent”, azt Nemes Nagy Ágnes költészetén kívül egy sor róla írt tanulmány lényegi felismerései is bizonyítják. Rónay György már 1967-ben felfigyel a *Napforduló* című verseskötet olvasásakor e mozzanatra lényeges funkciójára, mondván, hogy „A »között« helyzete nem sehol-sem-levés, hanem ellenkezőleg, létezés a dolgokról sugárzó erők metszőpontjában; tehát hevített, telített létezés, maximális feszültséggel élés”. Radnóti Sándor pedig a fogalomnak egy egész jelentésvonulatát rajzolja meg. Először is: A „»között« az, ami megérezkíti a tárgyakat, ami megteremi aurájukat. (. . .) Hogy a dualizmusból ne váljék oly hasadtság, amelyben a két fél már csak kihűlt rejtjelekkel érintkezhetne egymással, ahhoz az érzéki és érzékfeletti olyan metaforizálására volt szükség, amelyben egy pillanatra nem szűnik meg mindkét értelmezés lehetősége, amelyben a kép azonos, és csak az indulat vibrál e befogadásban a látvány és látomás között”. Majd lépcsőzetesen felállítja a „között” e költészetből kibomló jelentésmezéjét: 1. „Között – először is a verskészítés mesterségének értelmében. Annak feszültségében, ami két szó között van, rejlik a költő atmoszférateremtő ereje. (. . .) Között tehát látszólag technikai értelemben.” 2. „Között – másodszer is, mint a látvány döntő eleme. A mozdulatlan kép azért nem hideg és merev, mert e között-állapot van belefoglalva.” 3. „Között – harmadszer is, mint az emberi lét köztes volta, között-teremtése.” Bányai János e líra fejlődésvonalát vezeti le e fogalom értelmezésével, végigkísérésével: a kettősség megléte „az első verseskötetben még erkölcsi parancs (. . .). Még nem teher, még nem nehezedett rá a megoldhatatlanság súlya. Mert úgy tűnik: a két pólus áthidalható, a feszültség közöttük nemcsak elviselhető, hanem jótékonyan aktivizáló is. A két világ itt még egymást tükrözi: az égen járó földmérő átlépheti a két világ közötti űrt (. . .). Ez a lelkesítő otthon a kiindulópontja a későbbi otthontalanságnak, költészete erről a nyugalmi pontról indul majd a valóságos kettősség, a terhes kettősség felismerése felé. Mert hamarosan kiderül majd, hogy az égen lépkedő földmérő csak illúzió”. Majd a *Száravillám* című második verseskötetben: „A világ kettőssége már nem megnyugtató otthona a költészetnek, hanem kihívása, bizonytalansága, megkérdőjeleztsége.” Végül a harmadik kötetben a *Között* című költemény a „kettősségek otthontalanságát nevezi meg. (. . .) A *Között* és az azonos című versciklus minden darabja már ennek a felismert otthontalanságnak a megfogalmazása”. Vagy ahogyan Cs. Gyimesi Éva nevezi meg tanulmányában: a *között* „Nemes Nagy Ágnes lét-jelképe”.

Az irodalomtörténet dolga, hogy elhelyezzen egy-egy írói, költői életművet, hogy kijelölje helyét az irodalomban – mondtam dolgozatom elején. Nemes Nagy Ágnes költészetéről még nem készült monográfia. Alföldy Jenő, Bányai János, Radnóti Sándor, Cs. Gyimesi Éva írtak róla alapos és értő tanulmányt. A monografikus feldolgozáson túl azonban az is sürgetően várat magára, hogy az *Újhold* köre s velük egyetemben Nemes Nagy Ágnes költészete is végképp megkapja a *jelentőségével arányos*, neki kijáró helyet századunk irodalmában. „Szégyenteljes dolog, ahogyan pl. *A magyar irodalom története* vélekedik az *Újhold* alkotóiról; amennyit szentel opusuknak” – mondta nemrégiben Balassa Péter a folyóiratról készült egyik tévéműsorban. E jelenségnek okai is ismeretesekek számunkra. Nemes Nagy Ágnes költői pályáját is végigkísérte ama weöresi „szellemi szesztilalom” időszaka – mely időszak az *Újhold* körének sem kedvezett. 1948-ról és az ötvenes évek máig érezhető torzító munkálkodásáról van szó, amikor – ahogyan ezt Lengyel Balázs is taglalja *Visszatérés* című esszétekötetében – a vonalasított könyvkiadás nyomja rá bélyegét az irodalmi termésre, s aktivizálja egyrészt az írói kitüntetések, kinevezések, másrészt pedig kialakítja a megjelenésből kizárt, félresodort, elhallgattatott alkotók körét. Ez az időszak azután akaratlanul is felvirágoztatta az ifjúsági és gyermekirodalmat (Weöres, Nemes Nagy, Pilinszky, Mészöly), a műfordítást (Weöres, Nemes Nagy, Vas István), de folyóiratokat tiltott be (köztük az *Újholdat* is), s felborította az irodalmi értékrendet. Az utóbbi évek (s maga az újraindított folyóirat is) e kibillent mérleget igyekeznek újra helyreállítani (beleértve az emigráció irodalmának rehabilitálását s az ún. „polgári” irodalom eddig kiátkozott értékeinek visszaállítását is). S ezen a mérlegen Nemes Nagy Ágnes költészete sem fog könnyűnek találtatni.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

KÖNYVJELZŐ

Egyetlen verseink – Mai magyar költőket kért fel a sajátos koncepciójú gyűjtemény szerkesztője, Somos Béla, válasszák ki saját munkáik közül a legjobbat, legszebbet, a valami miatt „leg”-nek megítéltet, és valljanak színt legkedvesebb verseikről, jelöljék ki a legjobbat – másokéból.

A műveket megírásuk idejétől függetlenül s egy más irodalmi sorba állítani – érdekes vállalkozás. Mindenekelőtt mert arra hívja fel a figyelmet, hogy nincsenek lezárt életművek, a vers – írójától elszakadva – tovább él, s ennek a tovább élésnek egyetlen feltétele az olvasás; az értelmezés új szegmentumainak a fölfedezése.

Amihez nem fér kétség: a másoktól választott versek minden vitán felül álló értékek. Legfeljebb azt furcsállhatjuk, hogy az így összeállt kép szinte hiánytalanul hozza a mindannyiunk által ismert „nagy verseket”, s feltűnően kevés a „felfedezés”, az olyan „szép vers”, amelyet eddig nem ismertünk, nem vettünk észre, tehát méltánytalanul szorult volna ki az irodalmi köztudatból. A saját legkedvesebb verseket szemügyre véve azonban – szójátékkal élve – azt is mondhatnánk, a kötetre az *Egyetlen verseink* cím jobban illene. A felsorakoztatott költők többségének jelentősebb versét is ismerjük. Ismét az a közhelynek gondolt eset nyert bizonyosságot – természetesen a legjobbnak mint kategóriának a relativitása, tarthatatlanága, irodalmiatlansága, inkompetenciája teljes fokú figyelembe vétele mellett is –, hogy költő mennyire nem alkalmas saját verseinek elbírálására, mennyire más az alkotót a művéhez fűző kötelék, mint ami a kész mű és az olvasó relációjában megvalósul. (Hadd jegyezzem meg, csupán zárójelben: csak egyetlen költő saját magáról alkotott ítélete vág egybe azzal, ahogyan én is látom a költészetét: Somlyó György *Psalmus eroticus*át én is az első helyre tenném a költő életművében.) A saját költészet iránti bizonytalan értékítélet következtében egyetlené vált a kötet színvonala, korántsem csupán antológiaértékű versek gyűjteménye lett, éppen ezért érdemes lenne foglalkozni a jelenség – talán pszichológiai – okaival. A verspárosítások is érdekesekre sikeredtek. Legtöbbször a kötődés határozottan kimutatható, találó, a másoktól választott vers rímeli saját költői habitusával, a kettő erősíti egymást, áthangszereli egyik a másikat; néhány esetben azonban a két világ mosolyra fakasztoán eltérő.

Vajdasági magyar költő csak egy van a kötetben, az sem a fölkértek, hanem a választottak között. Parti Nagy Lajos vállalta föl itteni irodalmunk legjobb versét, Domonkos

István Kormányeltörésben című művét. A versnek több idősíkjá van. Az egyik a címben kiemelt Balassi Bálint-kifejezés korát villantja be, a másikat mottók, a Közgazdasági kislexikonból kölcsönzött szócikkek sora idézi, s ha egykor legfeljebb burkoltan ironikus lehetett az izzasztó rendszerek és a proletariátus marxista-leninista definíciójának idézése, ma már maróan szarkasztikus éle van. A harmadik időzóna a szöveg keletkezése óta eltelt idő. Éppen húszéves Domonkos István verse, s a húsz év alatt erősödött, jelentései gazdagodtak, aktuálisabb, maibb, mint valaha.

Nemcsak azért, mert egyik visszatérő motívuma, az „én lenni / elnökök vezérek / mi meghalni mindnyájan / ügyis téves csatatéren”, mára realitássá vált, s mert az abszurd kép: „koponyánkból a habverő / nyele kiáll”, mára valóságunk abszurditását fejezi ki, nemcsak azért, mert a körülmények majdhogynem jóssá tették. A Kormányeltörésben Domonkos Gatarbeiter-versként írta, s akként is értelmezték, nem alaptalanul, „én menni külföld / mit munkaugendély / kofferban szalonna / két kiló kenyér” – lamentál a vers énje, a vershős valahol az otthontól távol kóvályog, s ott éli meg azt a zűrzavart, amelyről a vers tudósít – szólnak a korábbi olvasatok –, ott éli meg idegenségét.

Mintha mára teljesen háttérbe szorult volna a vers vendégmunkás-alaphelyzete. Az itthoni otthontalansággélmény verse lett a Kormányeltörésben, az hazájukban hazátlanok közérzete, a sehol otthon nem levés dokumentuma. Legjelentéktelenebb sorai is másként hangzanak ma, más az akusztikájuk, mint amikor először olvastam őket: „nem merni lehunyni szem / hallani egér kapar”. Az otthonukban emigránsok, lelki illegálitásban élők zaklatottsága is e két sor: „nem gondolni kollektív / nem gondolni privát”. Kisebbségi léthelyzetünk verse a Kormányeltörésben. Annak ellenére, hogy sehol sem olvasom benne: magyar, kisebbség, nemzet. Vagy éppen azért?

Mióta a napokban újraolvastam, számomra nem kétséges: Domonkos István 1971-ben olyasmit tudott a világról, ami akkor még nem volt tudható. Nyilván ezért lehet ma újraolvasni, s nyilván ezért lehet ma – hogy stílusosak maradjunk – az egyik „leg”. (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1991)

Arthur Miller: Kanyargó időben 1–2. – Siker, pénz, hírnév, botrányok, pletykák – írója válogatja, milyen indítékokból teszi közzé naplóját, visszaemlékezéseit, s megint csak írójának a jó ízlésén múlik, meddig megy el az ezúttal védtelen és kiszolgáltatott ellenfél lejáratásában, hogy magát szebbnek, jobbnak tüntesse fel. Arthur Miller emlékiratára sokáig kellett várni, de a pletykaéhes közönség körében így is hiányérzetet keltethetett, írója nem a nagy vallomástevők és igazságbajnokok fajtájából való, még egyik legnagyobb ellenfelét, Norman Mailert is csak burkoltan feddi meg, amikor elmondja a véleményét világsikert aratott Marilyn-monográfiájáról: „És Marilyn főszereplője lett egy regénynek, amely nem fikció, de dokumentumregénynek sem egészen igaz; ez a könyv pontosan olyan képet festett róla, amelyet Marilyn a legjobban gyűlölt: mint valami vicc, aki komolyan veszi magát, de megengedi az olvasónak, hogy leereszkedő büvöletet érezzen iránta”, pedig Mailer – aki nem félt a kommersz jelzőtől, nem gondolta, hogy az üzleti siker és az érték összeegyeztethetetlen, s egy helyütt pedig azt mondta, a legnagyobb megtiszteltetés számára, ha azt látja, köteteit a benzinkúton is árulják – egyáltalán nem kímélte szóban forgó könyvében Arthur Millert, s igen direkt célzásokat is tett írói és házastársi tehetségére.

Pusztán intim információkat alig is találunk a *Kanyargó időben*. Visszaemlékezéseinek drámai élett mindig tompítja az „llyen idők járták” derűs bölcselete, amely visszatérő motívumként lezár egy-egy epizódot, életszakaszt. Minden lapját átjárja a tény,

hogy rendkívüli szellem írja a sorokat, akinek autonóm történelemszemlélete van például, s amely gyakran leleplez. Vagyis hogy többnyire leleplező, de tapintatosan az, anélkül hogy egyúttal sértő lenne.

Arthur Miller Amerika-képe meglehetősen eltér a mi átlagos Amerika-szemléletünkétől. Nem tejjel-mézszel folyó Kánaán, a korlátlan lehetőségek hazája a világ, amelyről tudósít. A háborús évek, majd a mccarthyizmus társadalmi igazságtalanságai, egy korrupt és titokzatos erők működtette közösség bontakozik ki, a szabadságnak még az illúziójától is távoli, a cenzurák és titkosszolgálatok szövvénye, amelyről hajlamosak vagyunk azt hinni, csak nálunk teremnek meg. Egy világ átalakulásáról, eltűnéséről tudósít Arthur Miller, az igazi, hamisítatlan emberi értékek elveszésének korát regisztrálja, amikor is a valódit felváltja az ál, a művi, a filmen például úgy, hogy a műnek és írójának a helyét a producer veszi át. Fájdalomtalanul, szemrehányások nélkül veszi tudomásul Miller a körülötte levő világot, bár keseregnivalója is lehetne, hiszen Amerikában egy ember távlattalansága, kilátástalansága, létbizonytalansága az, ami elénk tárul.

Arthur Miller elsősorban író, ez teszi hitelessé emlékiratát, sohasem hagyja cserben mesélő kedve, tisztában van vele, hogy az olvasó figyelmét csak azzal tudja fenntartani, ha életútját anekdotikus történetek sorával fejtí ki. És van miről mesélnie! Nem „szobafilozófus”, nem az élettől elvadult remete fogalmazza meg preconcepcióját a világról, hanem arról beszél, amit átél, amit a saját bőrén érzett. És szívesen ír például a gyermekkoráról is, ősei kivándorlásának története az egész kötet legmeggrázóbb lapjai közül való: „Apám hetedik születésnapja előtt egészen egyedül érkezett meg New Yorkba Lengyelország közepéből. (. . .) A hivatalos magyarázat szerint nagypapa nem tudta megvenni a papa jegyét, és úgy gondolta, majd elküldi neki az útiköltséget, amint pénzt keres Amerikában, ami nem tarthat tovább pár hónapnál. A hátrahagyott kisfiút addig egy nagybácsira bízták, aki hamarosan meghalt. A gyereket ezek után családról családra adták, idős, meggyengült elméjű nagymamákkal kellett egy szobában aludnia, akik az ágyukba piszkítottak, a fél éjszakát átüvöltötték, és nem törődtek azzal, hogy kívül alszanak. Szegény Izzie, miután sok hónapot töltött el így, bizonyára úgy érezte, valóban elárvult. (. . .) Apám jegye végre megérkezett, és feltették egy vonatra, amely elvitte a hamburgi kikötőbe. A nyakába cédulát akasztottak, amely arra kérte a szíves idegent, hogy egy bizonyos napon tegye fel a New Yorkba tartó hajóra. Úgy látszik, Európa akkor még elég civilizált volt, mert a módszer bevált, és három hét hajózás után – az alsó fedélzeten, a kormányserkezetet mozgó csörlők közelében, ahol soha nincs nappali fény, ahol naponta kétszer egy hordó sózott heringet osztottak szét a több tucat emigráns család között, amelyből egy egyedül utazó gyermeknek természetesen legfeljebb a maradék jutott – apám megérkezett New Yorkba; a fogai meglazultak, és a fején egy ezüstdollár nagyságú ótvár éktelenkedett. A szülei nem értek rá, hogy elmenjenek érte Castle Gardenbe, így a következő fivérért, a majdnem tízéves Abe-et küldték el, hogy keresse meg, segítse át a bevándorlási formaságokon, aztán vigye haza a Stanton Street-i lakásba, ahol két szobában nyolcan laktak és dolgoztak, varrták a hosszú, sokgombos, akkoriban divatos köpenyeket.”

A kötet melleleg ízig-vérig amerikai. Azoknak a sorába tartozik, amelyek nyíltan felvállalják, hogy egy sajátos világ krónikásai. Prekop Gabriella fordításában a Kanyargó időben rendkívül olvasmányos, de nem minden önvizsgálatra kényszerítéstől mentes könyv. Amerika árnyoldalainak regénye. (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1990)

Mario Vargas Llosa: Ki ölte meg Palomino Molerót? Egyetlen jelenet teszi emlékeztetéssé a könyvet, amely egyébként izgalmas krimi történet, egy bestiális gyilkosság felgöngyölítésének krónikája, bizonyos értelemben Gabriel García Márquez *Egy előre bejelentett gyilkosság krónikája* című könyvecskéjének a párdarabja.

A helyszín egy kis falu kifőzdéje, az atmoszférát pedig néhány mondatból érzékeljük: „A sűrű gyékények és cölöpkarók oltalmából hirtelen kilépni a szabad ég, a merőlegesen zuhogó nap alá, maga volt a pokol. Khakiszínű inge néhány másodperc alatt lucskos lett, s érezte, hogy zúg a feje.” Emellett pizsok, nyomor, fullasztó por és forró homok mindenütt. Silva hadnagy és segéde, Lituma meglátogatja doña Lupét, a kifőzde tulajdonosát, hogy érdeklődjenek a gyilkosság körülményeiről. A doña és a hadnagy pszichológiai párbaja ez, Lituma néma szemlélője az eseményeknek.

Mesteri, ahogyan Mario Varga Llosa fölvezeti a drámát a feszültségtől vibráló nullpontról. A beszélgetés a hadnagy kedélyes monológjával indul, szerelméről elmélkedik, közben néhány durva erotikus kijelentés is elhangzik, s csak lassan vált át kíméletlen vallatássá a kezdetben gyanútlanul induló csevegés. Az asszony utalásszerű elbeszélése és a hadnagy fondorlatos kérdései nyomán, nem függetlenül a körülményektől, a valóság észreveetlenül átbillen a képzeletbe, a segéd előtt igazából is feldereng a múlt, eltűnik a határ az egykori és a jelenbeli események között, kezdetben csak néhány kép erejéig: „És ebben a pillanatban, pedig minden idegszálával doña Lupe leleplező szavait leste, Lituma megpillantotta őket. Ott voltak a gyékénytetők alatt, ott ültek szorosan egymáshoz simulva, kéz a kézben, egy pillanattal azelőtt, hogy a szerencsétlenség rájuk zúdult. A fiú már egy ideje a lány vállán nyugtatta sötét fürtös fejét, és időnként megcirógatva ajkával a rózsás fülcimpáját, dúdolt neki. Két szív, melyet már e földön Isten fűzött egybe, két egymásért epedő szív, ezek voltunk, én meg te. Annyi gyengéd érzés áradt a dalból, hogy a lány szeme könnybe lábadt, s hogy még jobban hallja, vagy csak kacérságból, kissé felvonta a vállát, s kislányos pofikáján szerelmes áhítat ült. Az ellenszenves arroganciának most nyoma sem volt ezen a bakfisarcon, melyet szinte megszépitett a szenvedély. Lituma látta, hogyan terül szét rajta a vigasztalan szomorúság árnyéka, amint arrafelé fordítja tekintetét, amerőről, motorjának mennydörgését előre küldve, előbukkan majd a sárgán gomolygó porviharból az egyenruhások autója.” Valóság és képzelet szüntelen egybejátszása, megtévezve a vallomását elbeszélő asszony zilálásával, örvöngésbe árcsapó jajgatásával, a két időskis egymásba csúsztatása, a durván naturális jelen és a bájosan idilli képzelet észreveetlen egymásba tűnése teszi a jelenetet – a fordító Csuday Csaba jóvoltából is – egyszerre reális és irreális, egyúttal ismerőssé és megnevezhetetlenné.

A Ki ölte meg Palomino Molerót? a szerkesztés bravúrja, mert a regény nem más, mint a cím kifejtése. A töményen ábrázolt világ egyedivé és másutt elképzelhetetlenné teszi ezt a történetet. (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989)

Bodor Ádám novelláiról – Lélektelen környezetben játszódnak Bodor Ádám novellái is. Az erdélyi író publikációinak sorát a Természetrajzi gyűjtemény Sinistra körzetben című elbeszélés indította be, amely a *Holmi* című folyóirat rangos novellapályázatának díjnyertes alkotása lett. Az azóta folyamatosan megjelent szövegek már-már novellafüzérré-regénnyé (?) állnak össze.

Az elbeszélések helyszíne sziklás, elvadult vidék, méghozzá télen. Az embertelenség és a félelem tárgyasulásai ezek a szövegek, s ehhez méltóan a novellavilág tele van elidegenítő effektussal. Ezt a távolságtartást fokozza az idegen személynevek használata,

gyakran teljes alakjukban, s a szereplők sem közönséges halandók, hanem csupa különös figura, ezredesek, erdőben élő, törpe növésű gnómok, világító szemű gyermeklányok, s a rejtélyességet még fokozza, hogy olyan személyek is feltűnnek, akik titokzatos fertőző betegségben szenvednek, izolálják, majd el is pusztítják őket.

A furcsa környezetben még furcsább jeleneteket találunk: az egyikben a határon illegálisan átmenekülők a félbe hasított állatok között meztelenre vetkőzve bújnak meg egy hűtőkocsiban. „Amint az sejtethető volt, Elvira Spiridon nem járt a legtisztább utakon. Aznap reggel két társával megpróbált kiszökni az országból, de számára már a kezdet kezdetén balul ütött ki a dolog. Mustafa Mukkerman, a török kamionos, aki Beszkidekből fagyasztott birkát szállított a Balkán déli csücskei felé, és a kampókön lógó húsok között úgy mellékesen néha mindenre elszánt embereket is kicsempészett, őt nem vette föl. Beszálláskor derült ki, a sofőr régen megesküdött, nőt nem szállít, egyszer valami néember telerondította neki az egész kocsit. Társai elmentek, Elvira Spiridon ott maradt az úton, ráadásul anyaszült meztelenül” – olvashatjuk a Természetrajzi gyűjtemény Sinistra körzetben címűben (*Holmi*, 1991. szeptember), egy másikban a sziklacsúcson megtalált halott ezredes tátott szájába fészket raktak a madarak (A vörös kakas; *Magyar Napló*, 1991. október 4.). Olyan „erős” képek ezek, melyek atmoszférateremtő hatása messze túlmutat a szövegszerű értelmezésen, talán Mészöly Miklós novelláinak némely állóképéhez hasonlóak, például a meztelenre vetkőztetett, búzamező közepébe kitett lány képének megmagyarázhatatlan, szimbolikus sűrítetttségéhez a *Megbocsátás* című kisregényből.

De rokoníthatnánk az utóbbi időben keletkezett erdélyi próza más alkotásaival is, Szilágyi István *Agancsbozótjával* vagy Csiki László *Titkos fegyverekjével*, s Mózes Attila *Árvízkor a folyók megkeresik régi medrüket* című könyvével úgyszintén, amelyek atmoszférájuk miatt kerülhetnek egy sorba, időtlenek, lebegtetettek, a fenyegetettségérzést sajátos módon tárgyiasítják. Bodor Ádám feszültségtől terhes elbeszéléseiben soha sincsenek ok-okozati összefüggések, racionálisan magyarázható előzmények, bár kivétel nélkül történetközpontúak, helyenként anekdotikusak is, ám amit a szereplők tesznek, majdnem mindig álcselkvés, látszatcselkvés. A novellák szereplői között van erdőbízott és ezredes, akinek a feladata terepszemlézés, a rezervátumnak külön meteorológusa is van, aki az egyik szövegben azzal foglalatloskodik, hogy alumíniumrúddal megjelöli a halott ezredes holttestének helyét (A rég várt találkozás; *Kortárs*, 1991. október). Főhősét, egy Andrej Bodor álnéven élő erdeigyümölcs-gyűjtőgetőt, a körülmények teszik a hatalom cinkosává, végül pedig gyilkossá. A legtöbb szereplő foglalkozása nem hasznos, inkább hivatali megbízatás. A cselekmény háttérét minden esetben csak részben tudjuk meg, kizárólag a következmény, a hősök kiszolgáltatottsága evidens, a külföldi menekülőkől lemaradt, csupasz Elvira Spiridoné például, ahogy befektetik az autóra az ablaküveg szállítására szolgáló lécek közé vagy a földdel táplálkozó üldözőtté (Az erdei fertőtlenítő osztag; *Magyar Napló*, 1991. november 1.). A történetek megmagyarázható okai helyett a szövegeket a tájleírások töltik ki, aprólékos topográfia tölti ki az űrt, s ez a környezetrajz még inkább elmélyíti a titokzatosságot. Ebben a világban nem szabad kérdezni, mert a falnak is füle van, a kopár erdő is tudomást szerezhet a gondolatokról. Egyik pillanatról a másikra mindenki áldozattá válhat. Még maga az író is.

A „SZENT KÁOSZ” KÖLTÉSZETE

Földényi F. László: *A Medúza pillantása*. Lánchíd Kiadó, Budapest, 1990

„Cuj Pen egyszer azt mondta: *Visszavonulok, könyvet írok*. Máskor meg: *Visszavonulok, labirintust szerkesztek*. Mindenki két műre gondolt; senkinek sem jutott eszébe, hogy a könyv és a labirintus egy és ugyanaz” – írja Borges *Az elágazó ösvények kertjében*. Az idézetek *A Medúza pillantása* című esszékiötetet illetően úgyszintén helytállóak. Az utóbbi alkotás Földényi F. László által fölépített, virtuális útvesztőjének a középpontjában a mindenkit megdermesztő valósággal, a halállal, a gyilkos tekintetű Medúza-fővel szembesülünk. Nem véletlenül kölcsönöztem a fenti fiktív megállapításokat, már azért sem, mert Földényi Robert Burton és Sir Thomas Browne (17. századi angol gondolkodók) mellett e századi követőjüket, Borgest vallja szellemi rokonának, s akárcsak azon intellektusok, a kultúra történetét labirintushoz hasonlítja, nem pedig „adatok és események pusztá tárházának” fogja fel.

A kifejezés, amellyel Földényi könyve megragadható, Hamvas Béla metapoiesis terminusa. A *Patmosz* szerzője ama művészetet (illetve művet) avatta metapoiesisszé, amely egy az emberi létnek megfelelő teljes értékű világot teremt meg. Ahhoz, hogy a lét tiszta képét létrehozza, a Minden-Egyhez kell közel férköznie. Mindez a gondolkodásnak egy lassan feledésbe merülő módját föltételezi, amely a görög kultúrát jellemző Arisztotelész előtt. A szövegalkotás egyidejűleg volt tudományos és mítoszmagyarázó, irodalmi és bölceleti, vagyis e szférák nem különültek el egymástól, hanem ugyanazon egyetemesség más-más vonatkozásait képviselték. Ezért *A Medúza pillantását* sem a gondolati heterogenitás minősíti, ellenkezőleg, ama archaikus, kozmikus szemhatáru gondolkodásmód hatja át minden mondatát. Koszoszvesztett világunkban kizárólag a szubjektivitás tarthat össze (és csupán egyedileg) valamilyen egészet. A jeles magyar gondolkodó tehát a rendszergondolkodással és -építéssel szemben állván érzi magáénak és választja a filozófiát lírává lényegítő műfajt, az esszét, amely – meghatározása szerint – „a lehetetlen megkísértése: annak a halálos szabadságnak a felfedezése, amelyben a vallásos élmény pillanatában részesedik az ember. Nem attól hiteles egy esszé, hogy lüktet benne az élet, hanem hogy ennek fenyegetettsége is sugárzik belőle. Az esszében egyetlen tűzgömbserű pillanat terül szét idővé, úgy, mint a láva: irányíthatatlanul és feltartóztatathatatlantul. Az írásnak éppen a töredezettsége a biztosíték arra, hogy az eredendő élmény egysége megőrződjön. A gondolatok paradox módon attól elevenednek meg, hogy halott vérrögök formájában csomósodnak meg a papíron”.

Bölcelet és költészet, gondolatiság és metaforikusság egy tőről fakad itt – a filozófia a halálra készít föl (Platón) a művészet pedig „az ismeretlennek való kiszolgáltatottságra ébreszti rá” az embert –, majd az elmúlás árnyékában szökken szárba, s *A Medúza pillantásában* borul virágba. A halál szétfeszlő virágszirmainak illata az egész könyvet betölti.

Földényi esszéiben nem csupán saját és mások bölceleti felfogásainak a közvetítője, tolmácsolója, értelmezője, hanem bibliai egzegézisekkel, különböző (keleti és nyugati) mitológiai példákkal, valamint irodalmi elemzésekkel, hivatkozásokkal is át- meg át- szövi azokat. Az interpretációk *per analogiam* a központi gondolatmenet alátámasztását szolgálják, ugyanakkor önálló esztétikai fejtegetéseként is befogadhatóak. Földényi szabadon és mégis az avatott hozzárértésével ágyazza egymásba e szegmenseket, melyek így kiegészítik egymást. Mindemellert azonban az eszmerendszerek létjogosultságát is kétségbe vonják.

Költői bölcséletet boncolgatván, szerkezeti szemszögből a „külső” formai jegyek már eleve jelentéshordozóak. A kötet hét fejezetre van tagolva, gondolatilag együttesen a címlapon látható festészeti alkotásnak (Caravaggio *Medúza-főjének*) a képzetkörére futnak ki. A könyv szerkezeti egységessége vizuálisan is biztosított – lásd a tartalommutatót! –, jelezve azt, hogy a szerző „a láthatatlan középpontot körüljárató kusza gondolatait igyekszik egyetlen kör alakú pajzsra összeállítani, hogy ennek védő tükrében nézhessen végre szembe a gorgóarcú lehetetlennel, a létnek ezzel a medúzaálarcával”. A külső fölépítés a mélyebb kompozíciót is kiméri. Földényi gondolatai folytonosan egy fókuszponthoz közelítenek: „Legyűrhető-e az elmúlás miatt érzett félelem?” E kérdést – válasz után kutatva – ciklikus mozgással járja körül. Az elemzések, interpretációk (mint egymás kiegészítői) nyomatékosítják a ciklusok ritmikus, hullámszerű ismétlődését. Mindig ugyanarról van szó (akárcsak a nagy művek bizonyos hányadában). Ugyanannak a kimondhatatlannak a kimondására törekszik az esszéista a különböző szöveghelyek, történetek, mítikus és tragikus alakok révén, mi több a szöveg más-más pontjain felbukkanó fogalmak ugyancsak egymás színönimáiként viselkednek. „Ez a másfajta fogalomhasználat éppúgy legitim lehet, mint a hagyományosan tudományos, hiszen (. . .) a régebbi görögösgben (. . .) a metaforikus fogalomképzés volt jellemző” – szögezi le Balassa Péter. Mindez nem monotóniához vezet a műben, hanem ritmikus feszültséget hív létre a fejezetek között, amelyek mindegyike más-más tárgyú. A kereszt metszéspontjáról, a villámról, a középponttól, a határ átlépéséről, a káoszról, a lehetetlenről, valamint a pillanat teremtő és romboló erejéről szólnak, s mégis egyetlen hatalmas esszévé teljesednek.

„Mert hát ilyen a véges ember – / kacérkodik a végtelennel. // A végtelennel, melyre nincsen mérce / (hisz ezért végtelen) – tehát / nincs rá mód, hogy megértse” – írja Szilágyi Domokos az *Utak* című versciklusában, és az idézett (Az oszlop című) költeménye mottójául Whitman sorait választja: „The clock indicates the moment – but what does / eternity indicate? (Whitman) / (Az óra jelzi a pillanatot – de az örökkévaló / ságot mi jelzi?)” Az embernek azonban nem kell fizikailag is meghalnia, hogy kilépjen az időből – mondhatnók Földényi F. Lászlóval együtt. Az eksztatikusan megélt (nem csupán átélt!) pillanatokban (mert miként Pilinszkytól megtanultuk: „A szentséget nem lehet átélni, csak megélni lehet”), tehát az ilyen „felforrósodott”, „felhevült” pillanatokban a kimondhatatlannal szembesül az ember, az elmúlás gondolata tölti el aggodalommal. Vagyis szükségszerűen a kezdet és a vég célnélküliségére, a felfoghatatlan káoszra döbben rá, „s az ismeretlenben talál rá arra, amire addig hiába vágyott”. Az Egyre, a Teljességre. A „kegyelem állapota” ez, amely azonban megsemmisítő, mivel a létezés megszűnté kivédhetetlen és végérvényes, mivel az ember tudatába, egész lényébe – akárcsak az őt környező világba – a semmi irtózata fészkeli be magát, hogy szüntelenül fenyegettségére emlékeztesse. Az ilyen kivételes állapotok a „tragikus kifosztottság” érzésével párosulnak. Így azután a riasztó tapasztalatoktól súlyos, villámcsapásszerű pillanatok az élet „összesűrűsödésének” a pillanatai – mikoris az ember egyidejűleg lát külső és belső szemével (Franz von Badder „ezüstpillantás”-nak nevezi [Silberblick > kancsalság is!]), azaz a létezés középpontjai is meg nullpontjai is.

A megvilágosodás helyzete viszont a tér dimenzióához sem köthető. Az ember egyszerre részeseül a középpont egyensúlyának és mértéktelenségének, illetőleg a határtalannak, a folytonos és robbanásszerű örvénynek a varázslatos élményében. Nem tud el- lenállni a „szirének énekének”, akik a „halál követői”, és akik mellé telepedve mintha a „halálba szeretne bele”. A káosz teljessége sejlik elő, a szférák összhangzata dereng föl, amely mindent egybetartó erőként túl van renden és zűrzavaron. A tátongó semmi

peremén, elárvultan látjuk viszont az embert. A Minden-Egy fölismerése mellett élete egyszerűségének, lehatároltságának a tudata nyomasztja, mivel betekintést nyert a szédítő örvénybe. A „szent káosz” (Hölderlin) foglyaként bensőjében mégis a mindenség, a halhatatlanság utáni vágyat táplálja. Számkivettként ébred rá, hogy „léte egyedüli igazsága maga a hiábavaló, véget nem érő keresés: a kielégíthetlenség, amit semmi sem tud tartósan csillapítani és ami lehetetlenként mindent árnyékba borít, hogy azután, mint egy fekete napkorong, maga kezdjen sötéten izzani”. A félelem pillanataiban riadtan tapasztalja az örökkévalóság dialektikáját, azt, hogy „a VAN a NINCS-csel terhes, s hogy a szó mögött egy megnevezhetetlen örvény kavarg”. Azt, hogy „ami minden létező alapjául szolgál és ami folytonosan megszünteti magát, hogy nemlétezőből létezővé kristályosodjon, de ami arról is gondoskodik, hogy a létezés állandóan túlcsoorduljon önmagán és önnön hiányával töltekezzen fel az sem mondható, hogy VAN, de az sem, hogy NINCS; az sem, hogy ez a LÉT, de az sem, hogy ez a SEMMI; az sem, hogy AMI, de az sem, hogy NEM AMI. Nem más ez, mint az örökös LEHETETLEN, AZ, AMI NEM AZ, AMI”. Az elmúlás bizonyossága, a halálraítéltség tömény rettentének a tudata segíti az embert mint kitüntetett lényt az örökkévalóság eszméjéhez, miután csak neki adatott meg hogy az élet és a halál összefonódásának, a tagadásból táplálkozó létnek, az egymást kölcsönösen fölemesztő és újra meg újra létrehívó erőnek az élményében részeseüljön. Az emberen túli ismeretlen, idegenség megfelejtésére nem a kíváncsiság, nem a büszkeség, és nem is a lehetetlenség ösztönzi. Sokkal inkább „mélységes és egyetemes kielégületlensége” készíti erre – magyarázza Földényi –, vagyis hogy önmagát elveszítve belemerüljön abba, ami őt magát is át meg áthatja, miáltal léte gyökeréhez is közelebb kerül. Hiszen a másik oldalhoz, a túlsó parthoz éppannyira kötődik, mint az ismerthez, az innesső világhoz.

Az Egy, a Lét vagy Isten élményének a felforgató és megrendítő pillanataiban a halandó lény némává lesz. Léte paradoxitásának a súlya „a nyelv szerkezeteit is összeropantja”. A megismerhetetlen, a határtalan totalitás, a lehetetlen (Georges Bataille) nem merő csendet eredményez, hanem „költészetet – noha minden költészet, amely a lehetetlenségből táplálkozik (s van-e másmilyen költészet?), a Hamlet végső szava által megidézett csendet is beépíti magába”. A költő a megnevezhetetlenben, a harmónia és az ellentét egységességében lel otthonra. Ám nem elegendő csak utalnia az érzékelhetetlenre, a kimondhatatlanra, a művésznek meg is kell küzdenie azzal, hogy érzékelhetővé, kimondhatóvá tegye, még akkor is, ha elvénzik. Hisz az „elgondolhatatlannal” (Novalis) folytatott küzdelem már eleve reménytelen, soha sem kerülhet ki abból győztes félként, „mert úgy teperi a földre, mint Saulust Isten látványa”. Amit sikerül elérnie, az artikulálhatatlan artikulálása – a műalkotás – ismét megközelíthetetlen, körülhatárolhatatlan, kifejezhetetlen a maga teljességében.

Mindazonáltal az élet nem csupán a halálnak való kiszolgáltatottság miatti félelem pillanatait tartogatja az ember számára, ellenben az ihletét, az áhítatét, a csodálatét, a szenvedését vagy épp az unalomét. Jóllehet a „nagy megrendülések” szent pillanataira az elmúlás árnya is rávetül, általuk mégis oldódni látszik a dermesztő félelemérzés, s talán úrrá is lehetünk rajta. Mivel ilyenkor a teljesség – a létezés és a létezés hiányának a folytonos örvény(lés)je – a pillanatba tömörül, az idők örökkévalósága pedig az ember villanásnyi életébe zárul. Az eksztatikus élmény által (a vallásos által is) még e korlátozottnak hitt földi életében nyer beavatást az ember a mértéktelenségbe, a korlátlanba.

A főként tornyosuló kérdés, hogy vajon nem azért érzi-e az ember „határtalannak és szabadnak” magát, mert „maga a halálfélelem testesül meg benne, amelynek immár

semmitől sem kell tartania, s a legkevésbé önmagától?” Oly kérdés, mely a kérdezőt is magával sodorhatja az elgondolhatatlanba, a közölhetetlenbe. Ilyenképp – Emil Cioran szavait parafrázálván – jó volna hallani, hogy vajon a virágok mit mondanak az elmúlásról.

POZSVAI Györgyi

A MÍTOSZOKTÓL A BABONÁS HIEDELMEKIG

Jurij Dmitrijev: *13 fekete macska*. Móra–Kárpáti–Madách, Budapest–Ungvár–Pozsony, 1990

A népszerű orosz kutató, Jurij Dmitrijev a *13 fekete macska* című könyvében az állatokkal kapcsolatos hiedelmeket és babonákat veszi számba, és igyekszik tudományos hitelű magyarázatot adni a velük kapcsolatban felmerülő számtalan miéртre. Az első két részben a babonák születéséről ír, és arról, mi az oka, hogy számos, az ősidőkben gyökerező hiedelem ma is szívesen él a köztudatban.

Dmitrijev a mítoszok keletkezésének korába tér vissza tanulmánya elején. Az ősember a reális világban élt, amelyet nyilván szeretett volna megismerni, és igyekezett magyarázatot adni magának a vélt vagy valóságos jelenségekre. Sok nép mitológiájában a Föld és a mindenség teremtését állatoknak tulajdonítják, melyek egyben az emberiség ősszüllöttjeként, jótevőjeként, védelmezőjeként lépnek fel. Ezeknek az állatoknak (totemállat) a tisztelete nemcsak a megőlés vagy fogságba ejtés tilalmát jelentette, hanem az állat védelmére is kiterjedt. Számos törzs azt hitte, hogy a totem meg tudja védeni a legkülönfélébb kellemetlenségektől, ezért halcsontot, madártollat, farkas szőrét, róka lábát stb. mint talizmánt hordták magukkal, és erősen hitték, hogy megsegíti őket a bajban. A sziklarajzok segítségével pedig az őskori vadászat szerint új életre kel az elejtett zsákmány, így aztán sohasem néptelenednek el a vadászterületek.

A samanizmus vagy sámánhit, mely világszerte széles körben elterjedt, a szellemekkel való kapcsolatteremtésen alapult. Az érzékeny idegzetű emberek, gyakran hisztériára hajlamosak, hittek abban, hogy révületbe esve beszélgethetnek a szellemekkel. Különleges fejdísz, öltözék és a legfontosabb, a dob segítségével végezték az említett műveletet, leginkább az orvoslás volt a céljuk.

Dmitrijev rámutat, hogy a lélekvándorlásba vetett hit nemcsak a fejletlen népek sajátossága volt, hanem a fejlett ókori civilizációkat (egyiptomi, babilóniai, görög) is jellemezte. Az egyiptomiak szerint a halott lelke mindig egy újszüllött állat testébe költözik, s háromézer éven át vándorol egyik állatból a másikba, majd visszatelepül az emberbe.

A hiedelmek a gyógyító mágiában és a szerelmi varázslásban egyaránt szerepet kaptak, de megtalálhatók a természetmágiában is. Számtalan előjel ismeretes, aminek alapján a nép a várható időjárásra következtetett.

A fekete színhez is igen sok babona és hiedelem fűződik. Mivel a fehér állatok kiváltságokat élveztek, minden, ami ennek ellenkezője (tehát fekete) volt, az rossz. Már az ősember félt az éjszakától, azaz a sötétől, mert eltűntek előle a környező világ jól ismert formái. Valószínűleg innen származik az idegenkedés a fekete színtől. A fekete szín majdnem minden népnél a halál, a gyász szimbóluma. A fekete holló például a szerencsétlenség hírnöke; ha a gulyát fekete tehen vezet, borús, esős idő lesz stb.

Számos hiedelmünk még a vallások megjelenése előtti időkből származik. A könyv második része azt fontolgatja, mivel magyarázható, hogy némelyik babonás hiedelem minden józan megfontolás ellenére ma is él. A vallások megjelenésével a babonák, jósejelek, hiedelmek nem tűntek el, hanem még szélesebb körben terjedtek, erről a varázslók és papok népes serege gondoskodott.

A hajdani görögök és rómaiak gondosan megfigyeltek minden jelet és igyekeztek azt értelmezni. (Pl. cicamosdást váratlan vendég követi; ha a bal szemünk viszket, sírni fogunk; ha a jobb tenyerünk viszket, pénz áll a házhoz stb.) Gyakran előfordult azonban, hogy a jelet nem követte a hozzáfűzött hiedelem, de ezt az emberek nem jegyezték meg, csak azt, ha egyszer pl. a cicamosdást váratlan vendég követte. A könyv számos állattal kapcsolatos hiedelmet, babonát sorol fel a világ legkülönbözőbb részein élő népeknél. A pók, a varangyos béka, a pinty, a kakukk, a fecske, a tyúk, a kakas, a bagoly, a bőregér és a macska a leggyakrabban előforduló szereplője a babonáknak.

A tanulmány harmadik részében az állatokkal és növényekkel kapcsolatos helytálló és hamis időjóslatokról szól a szerző. A valódi népi időjóslatok sokszori ismétlődése, alapos megfigyelések alapján bizonyultak igazaknak. Nem egy közülük évszázados megfigyelések eredménye, és a modern tudomány is elfogadta. Mivel a növények érzékenyen reagálnak a levegő páratartalmának növekedésére, ezért ennek megfelelően viselkednek. Az állatoknál ugyanez a helyzet, pl. egyes rovaroknak a nedves levegőtől megduzzad a szárnyuk, és nem tudnak röpködni. Dmitrijev tehát mindent tudományosan is megmagyaráz, és könyve végén arra a megállapításra jut, hogy az állati szervezet mintájára nemcsak szuperérzékeny barométerek, hanem talán földrengésjelző készülékek is konstruálhatók. Egyes állatok (kb. 70 állatfaj) megérik a katasztrófa közeledtét, és vagy idejében elhagyják a veszélyes területet, vagy szokatlan nyugtalansággal reagálnak rá. A tudomány ma nem kevesebb mint 500 időjárásjelző növényt és körülbelül 1000 hasonló állatot ismer.

Dmitrijev könyve gazdag anyagával és összehasonlító módszerével a maga nemében egyedülálló mű és szórakoztató olvasmány is a babonákat, hiedelmeket kedvelőknek.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

S Z Í N H Á Z

SZÍNHÁZI NAPLÓ

Briliáns – Nő a dobozok között: emlékezetes kép egy nem éppen emlékezetes előadásból, Tolnai Ottó *Briliáns* című monodrámájából, amelyet Ábrahám Irén játszott el még 1985-ben, s újított fel most a színház műsorgondjainak enyhítése érdekében. Szépgesztus. Önzetlen, főleg mert a hat évvel ezelőtti bemutató sem aratott osztatlan sikert. Ábrahám tudta, hogy nem pályája sikerszerepét vette elő. Nem ő volt önmaga számára fontos, hanem a színház. Színésznői hőstett. Bravó, Irén!

Az előadás mégsem tekinthető pusztá felújításnak, noha lényeges különbség nincs a 85-ös és a mostani megjelenítés között. Nem is lehet. Sietni kellett menteni a műsort: idő sem volt újrendezni a magára maradt nő életének színpadi történetét. De nem is

kell. Az előadás mégis más volt a hat évvel ezelőttinél. S nem csak azért, mert a színésznő játéka, lénye érettebb. Sokkal inkább azért, mert megváltozott az előadás akusztikája. Drámaibb lett, ahogy a magányosság is drámaibb ma, amikor az ember kiszolgáltatottsága nagyobb, mint öt-hat évvel ezelőtt volt. A magány politikai dimenziót kapott. A kartonmagány, amelybe a dobozokat gyűjtő asszony menekül, elzárkózik a világ elől, több, mint egyetlen ember tragédiája, afféle vészjelzés, figyelmeztetés: mi vár(hat) ránk, itthon is, idegenben is. És a színésznőt dicséri, hogy erőteljesen, hitelesen drámázik, része van benne, hogy az est lehangol, elkedvetlenít, hogy elmegy a kedvünk az élettől. Mert minek élni? Hogy kartondobozokat gyűjtsünk? Hogy kartonmagányunkba meneküljünk?

Füllentő és hazug – Megvallom, sohasem értettem Sterija vígjátékának címét, sem az eredetét, sem a magyart. Azt gyanítottam, hogy a *Laža i paraláza*nak *Füllentő és hazug*-ra történő fordítása nem a legszerencsésebb lelemény. Most végre utánanéztam a szótárban. A *laža* hazugot, hazudozót jelent, akárcsak a *paraláza*, de ez utóbbi lehet a *hazug*, a hazudozó ember társa is. Olyképpen, ahogy a közmondásban van, hogy az egyik kutya, a másik eb. De mintha a *laža* i/és *paraláza* kapcsolatban több drámaiság lenne, nem párhuzam, hogy az egyik ez, a másik az, hanem viszony, függőség, mint a drámában, amely tükröt tart a természetnek, miként mondotta volt Vilmos, a Shakespeare, s miként mondotta – što kazal? – Gogol, aki már azt is tudta, s ez a modernség „többlete”, hogy nem a tükröt kell hibáztatni, ha a kép kissé torz, tehát több drámaiság van benne, emberi viszony, mert minden viszony, még a legharmonikusabb is, drámai, mint bármelyik mellérendelésben. Ahogy háromkötetes szótárunkból tudjuk – mikor lesz végre meg a magyar–szerbhorvát szótárunk? –, az egyik hazugot a másik hazug „verifikálja”: ló mondja, számár bizonyítja. Igen ám, csakhogy ki Sterija vígjátékában a ló, és ki a számár? Ki hazudik, s ki tükrözi vissza, visszhangozza ezt a hazugságot?

A kérdés első részére könnyű válaszolni. A hazug Aleksa, aki nemesnek, tán bárónak adja ki magát, gazdagnak hazudja magát, holott még a zoknija is lyukas, akárcsak a zsebe, s korog a gyomra, de ki a másik hazug, ki a tükrökép, aki a hazugságaival igazolja, hitelesíti a főhazugot? Mita, Aleksa famulusa? Nem. Ő csak segítőtárs. Jelica, a vidéki „pógár” lánya, aki német szerelmetes regényekbe menekülve akar más lenni, mint a körülötte élő paraszok? Nem. Ő csak javíthatatlan álmodozó. Marko Vujić, az apa? Igen, ő a tükrökép, aki torzságában a tükrő előtt álló torzságát is félreérthetlenné teszi, aki nélkül Aleksa sem lehetne az, aki – a világ szélhámosa.

És az újvidéki szerb színház előadása Egon Savin rendezésében pontosan ezt a függőségi-kölcsönösségi viszonyt hangsúlyozza. Aleksa nincs Marko Vujić nélkül. Az egyik hazug a másik emberből hívja elő a hazugot. Aleksa összeviszza hazudozik gazdagságáról, Marko pedig vidéki nábobnak kíván látszani, így akarja lánya szerencséjét megcsinálni. Zijah Sokolović Aleksaként annyira túloz, túljátssza szerepét, hogy csak a vak nem látja, hazudik. Stevan Šalajić Marko Vujićként veszi a lapot, visszahazudozik. Az előadás pontosan leképezi a pillanatnyi jugoszláv, pontosabban szerb–horvát vezetői viszonyt: az egyik hazug sem létezhetne a másik nélkül, együtt azonban szinte megállíthatatlanok, legalábbis addig, mint a darabban történik, míg a józan segítő harmadik fel nem tűnik. A vígjátékban Jelica helybéli kéréje a harmadik, rendes, becsületes fiú. De ki lehetne a harmadik az életben, itt és most? Talán mi, akik látjuk, hogy csap be bennünket a két hazug.

Szomorú vasárnap – Ritkán adódik egy színház közönsége számára, hogy két egymást követő idényben két teljesen más szereposztásban lássa ugyanazt a produkciót.

Ez történt most a *Szomorú vasárnap* esetében, amelyet kényszer folytán új színeszi hármas visz színre ugyanabban a rendezői felfogásban. Hogy a változás pikantériája még kifejezőbb legyen, az új felállítás teljesen különbözik az elsőtől, más stílusban játszó színészek vették át a stafétabotot. Biztos van, aki azt szerette jobban, s van, akinek ez tetszik. Én mindkettőt szeretem, éppen másságuk okán. Az első változat – Törköly Leventével, Bajza Viktóriával és László Sándorral – keményebb volt, ez – a békéscsabai Gálfi Lászlóval, az operista Biszák Júliával és a becskereki Madách Színház-beli Izelle Károlyval – inkább sugallta az előadás játékjellegét, abban a megéltséget éreztük, ebben egy történet eljátszását kaptuk. A leglényegesebb különbség pedig az a két változat között – mert minden azonosságuk ellenére is két változatról van szó, mintha két zenész játszaná ugyanazt a partitúrát –, hogy az első egy ember elrontott életéről szól – „Fizetek, főúr! Volt egy feketém, / És egy életem, amit elrontottam én”, ahogy a főszereplő éneklí –, ez a második viszont az általános kilátástalanságról, a félelelmről, a kiszolgáltatottságról szól, arról, hogy „Ősz van és peregnék a sárgult levelek, / Meghalt a földön az emberi szeretet”, hogy „Vége a világnak, vége a reménynek, / Városok pusztulnak, srapnelek zenélnék, / Emberek véréből piros a tarka rét. / Halottak fekszenek az úton szanaszét. . . az emberek gyarlók és hibáztak. . . Vége a világnak!” Ahogy ugyancsak a kis Seress éneklí. Biztos, hogy az új változat értelmezésébe az adott politikai pillanat, a mindennapoknak a dalszövegekkel összeecsengő emberi tartalma, igazsága is belejátszik. Ahogy az is biztos, hogy ennél a változatnál gyengébb is most hasonlóan szíven találná a nézőket, hasonlóan mélyen érintene bennünket. Még az előadást záró dal sem a feloldódást hozza, hanem inkább fohászként hangzik, hogy „szeressük egymást, gyerekek”, meg hogy „Ennél szebb szó, hogy szeretet, / A nagyvilágon nincs”.

Igazágtalanok lennének a színészekkel szemben, ha csak azért dicsérenék munkájukat, mert az előadás analogizál mindennapjainkkal. Erényként kell említeni, hogy nem akarták megismételni az első felállítás teljesítményét, nem vették át a megoldásait, hanem igyekeztek saját lehetőségeik szerint, önmagukhoz híven játszani. Gálfi László nem megélt, önmagán átszűrt történetként állítja elének Seress Rezső, a Kispipa negyedrangú, de világhírű zongoristája életének alakulását, hanem eljátssza ezt. Biszák Júlia énekhangjával pótolja azt, amivel játékkal természetszerűen adós marad. Igaz, hogy ily módon hiányzik a férfi-nő kapcsolat drámaisága, amit a Törköly-Bajza kettős jól érzékeltetett, de Seress és Helénke viszonya bensőségesebb lett, ez a Helénke viszont odaadóbb társ. Izelle Károly néhány epizódban hiteles, emberi, ügyesen segíti a főszereplőt és Soltis Lajos rendezését.

GEROLD László

KRÓNIKA

AGRESSZIÓ, POLGÁRI ENGEDETLENSÉG, KISEBBSÉGI JOGOK – Az augusztusi budapesti tanácskozás után szeptember 26-án Ohridban újabb regionális tanácskozást tartottak a macedón, a szerb és a szlovén PEN-központok képviselői (a horvátok a náluk folyó háború miatt nem jelenhettek meg), amelyen megerősítették és kiegészítették a Budapesten elfogadott közös nyilatkozatot.

A magyar fővárosban megtartott tanácskozáson négy PEN-központ képviselői az alapokmánnyal összhangban, valamint az irodalom és a szellemi diszciplínák egyetemes humanista értékeit figyelembe véve mély sajnálatukat fejezték ki a háborús összetűzések és az emberi életek tragikus elvesztése miatt Jugoszláviában, és minden résztvevő követelte, hogy azonnal szüntessék be a fegyveres összetűzéseket és az emberi vér hiábavaló ontását. Úgyszintén követelték, hogy a felelős tényezők mielőbb kezdjenek tárgyalásokat, amelyek valóban a helyzet stabilizálásához és a békéhez vezetnek. Tekintet nélkül a politikai tárgyalások tartalmára és kimenetelére, a horvát, a macedón, a szlovén és a szerb PEN képviselői egyetértően abban, hogy folytatódjék a nemzeti PEN-klubok intellektuális kommunikációja és baráti együttműködése – hangzott el az ülésen.

Ennek értelmében Ohridban újabb, kiegészítő nyilatkozatot fogadtak el, amelyben a következőket mondták ki:

1. Veszélyben az emberélet, és megsemmisülés fenyegeti a művelődési értékeket és a magántulajdont – mindenekelőtt Horvátországban – egy indokolatlan háborúban, amelyben senki sem győzhet. Meggyőződésünk, hogy a határokat nem lehet ilyen alapon módosítani. A horvátországi agresszióra semmilyen magya-

rázat nincs. Úgy véljük, hogy a szemben álló szerb és horvát vezetők és a Jugoszláv Néphadsereg felelősséggel taroznak, mert nem teljesítették feladatukat és küldetésüket. A harcban résztvevőkön kívül felelősség terheli az értelmiségieket és az frókat is, egy részüket azért, mert harcra buzdít, másokat pedig mert nem emelik föl a hangjukat ellene.

2. A mind tragikusabb méreteket öltő vérontás Jugoszláviában arra készíti a jelenlevőket, hogy támogassák azokat, akiknek lekiismerete nem engedi meg a háborúzást, és élni kívánnak azzal a joggal, hogy ne vegyenek részt a polgárháborúban vagy bármely belviszályban. Ez alapvető emberi jog, s így is kell értelmezni.

3. A kisebbségben élő nemzeteknek lehetővé kell tenni a kettős állampolgárságra való jogot, az egyiket területi alapon, attól függően, hol élnek, a másikat viszont kulturális hovatarozásuk szerint.

4. Meggyőződésünk, hogy éppen a kisebbségi kérdés megoldatlansága a jelenlegi viszály kiváltója Jugoszláviában és Európa sok más térségében. A javasolt kettős státus e kérdés megoldásának kulcsa lehetne. Ezért fontos a kisebbségi jogok szigorú érvényesítése. Egy ilyen mechanizmus működése lehetővé tenné a vitás esetek rendezésének módját is, mert főlebe nőne a nemzetek közötti bizalmatlanságnak. Ez a mechanizmus magában foglalná a nemzetközi ellenőrzést is.

5. A PEN-központok képviselői semmilyen körülmények között nem vesznek részt sajtó- és propagandaháborúban; magatartásukkal és frói megnyilatkozásaiikkal nem szítják a nemzeti kizárólagosságot és a sovíniszta indulatokat; nem terjesztenek hazugságot és nem szítanak gyűlöletet; nem járulnak hozzá ahhoz, hogy bi-

zonyos nemzeteket kizárólag negatív tulajdonságokkal illessenek, és nem támogatják a hatalomtartók felelősségének a népre való áthárítását.

És olvasható abban a nyilatkozatban, amelyet az ohridi értekezleten egyhangúlag fogadtak el Konrád Györgynek, a Nemzetközi PEN elnökének és Alexandre Blokh főtítkárnak a jelenlétében.

A belgrádi *NIN* című hetilap a nyilatkozat szövegének közzétételével párhuzamosan megjelentette Slobodan Selenićnek, a szerb PEN-központ alelnökének a felszólalását is, valamint a szerb PEN indítványát, amely többek között kimondja: „A jelenlegi jugoszláviai helyzet és a polgárháború kiterjedésének veszélye miatt a horvát, a macedón, a szlovén és a szerb PEN egyetért azzal, hogy a Nemzetközi PEN védnöksége alatt azonnal alakuljon meg a szervezett becsületbírórság. Ebben a bizottságban minden központ képviselhetné magát, s a helyzet alakulásától függően ülészene, de háromhavonként kötelezően, hogy megállapítsa azoknak a felelősségét, akik megszegik a PEN alapokmányát, s ezt nyilvánosságra is hozzák.”

November 4-e és 7-e között tanácskozást tartottak Bécsben a nemzetközi PEN-klubok. Felhívást intéztek a jugoszláviai összetűzések részvevőéhez és felszólítottak a háború azonnali abbahagyására. Határozatuk szövegét eljuttatták az Európai Közösséghez és az ENSZ Biztonsági Tanácsához is, s ebben követelik, hogy azonnal kezdődjenek meg a tárgyalások a jugoszláv válság békés és demokratikus megoldása érdekében. A horvát és a szerb PEN-központokat felszólítják, hogy tagjaik szálljanak síkra a köztársaságuk területén élő kisebbségek jogaiért.

BELGRÁDI KÖNYVVÁSÁR – A háborús viszonyok ellenére Belgrádban harmadhatodik alkalommal rendezték meg a nemzetközi könyvvásárt. A fennálló körülmények miatt több nyugati ország jeles kiadói maradtak távol, köztük Németország, Olaszország és Magyarország sem képviseltette magát, a hazaiak közül pedig (a Prosvjeta, illetve a Mladinska knjiga kivételével) a horvát és a szlovén kiadók nem jelentek meg, Dánia viszont első ízben mutatkozott be Belgrádban. A Forum Könyvkiadó idén is kiállította legújabb kiadványait, mintegy negyven címszóval vett részt a belgrádi könyvvásáron.

A hazai állami kiadók gondjai között első helyen a pénztelenség szerepel, s ez meglátott a vásári kínálaton is: a lényegesen csökkentett kiadói produkciót elsősorban a kortárs alkotások és a fordításirodalom színylette meg, de feltűnően kevés számuk alapján joggal arra

lehet következtetni, hogy a magánkiadók szintjén semmi sem jobb helyzetben. Az idei vásáron is legtöbb volt a történeti, a politikai és az egyháztörténeti munka, a kiadók továbbra is ezektől a kiadványoktól várnak anyagi hasznot.

A szépirodalmi kiadványok közül figyelmet érdemel a BIGZ vállalkozása, a Hazai Szerzők Új Könyvei sorozat, amelyben eddig kilenc verseskötet, két regény és egy drámakötet látott napvilágot. A Prosveta Borislav Pekić és Milorad Pavić összegyűjtött műveit mutatta be a vásáron, s ez a kiadó jelentette meg Milorad Pavić A szél belseje (*Unutrašnja strana vetra*) című új regényét is, valamint Zivojin Pavlović Babák a szemétdombon (*Lutke na bunjištu*) című regényét, továbbá a Danilo Kiš verseit és műfordításait tartalmazó kiadványt. A Matica srpska Aleksandar Tišma naplójának újabb kötetét tette közzé. Az újvidéki Svetovi Kiadó is azok közé tartozik, amelyek az értéket tartják elsőrendű fontosságúnak, a belgrádi Irodalmi és Művészeti Intézettel közösen adta ki Gojko Tešić A szerb avantgárd a viták tükrében (*Srpska avangarda u polemickom kontekstu*) című esszékötetét, amely megkapta az elmúlt év legjobb esszé- és kritikakötetéről járó díjat. A vásár idején alapították meg a legjobb esszékötetéről járó Andrić-díjat, amelyet Pavle Zorić kapott Csúcsok (*Vrhovi*) című könyvéért.

Belgrád város, valamint a könyvkiadók és könyvterjesztők országos egyesületének a legjelentősebb kiadói vállalkozásért járó díjait Jovan Cvijić összegyűjtött műveit, Vasilije Krestićnek a horvátországi és szlovéniai szerbek 1848 és 1914 közötti történetét feldolgozó munkájáért, Milije Stanić uszkok szótáráért, Metka Krajer-Hozo Festészet, festői módszerek és anyagok című kötetéért, valamint a XVI–XX. századi Crna Gora történeti térképének megjelentetéséért ítélték oda. A legjobb kivitelezésű könyvért járó Makarije-díjjal a Gornji Milanovac-i Dečje novine Kiadót jutalmazták Szent Száva 1262. évi törvénykönyvének reprint kiadásáért.

MŰVELŐDÉSI RENDEZVÉNYEK – Négynaposra bővült az idén a Szenteleky-napok rendezvénysorozata, amelynek fővédnöke ezúttal a Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság volt. Október 24-én Péccsett Bosnyák István, a JMMT és a Szenteleky-napok szervezőbizottságának elnöke, valamint Kristály Klára, a sziváci Szenteleky Művelődési Egyesület titkára megkoszorúzta a Szenteleky Kornél szülőházán levő emléktáblát.

25-én Bori Imre, Bányai János és Radmila Marković magyartanároknak tartott előadást Zomborban irodalmunk múltjáról, jelenéről és iskolai oktatásának kérdéseiről.

Október 26-án Szivácon Szöllősy Vágó László megnyitotta a 9+1 képzőművészeti csoport tárlatát, majd megalakult a Szenteleky-napok Tanácsa, amelyben művelődési intézmények és egyesületek tagjai kaptak helyet. A Szenteleky-napok Tanácsának elnökévé Bosnyák Istvánt, tagjaivá Brasnynóé Pintér Emesét, Dévavári Zoltánt, Hallai Istvánt, Jung Károlyt, Kaszás Károlyt, Kristály Klárát, Lábadi Károlyt, Szöllősy Vágó Lászlót, Utasi Csabát és Vujković Máriát választották.

Ezt követően Toldi Éva, a Szenteleky-díj bírálóbizottságának elnöke átadta Burány Nándornak a Szenteleky-, Bata Jánosnak pedig a műfordításért járó Bazsalikom-díjat. Az Ács Károly, Juhász Géza, Silling István és Toldi Éva összetételű bírálóbizottság jelentése szerint „Burány Nándor harmincéves szépirodalmi munkássága során – a *Magunk próbakövetől* legújabb regényéig, a *Margit-hídig* – meggyőző módon fogalmazta meg az itt élő magyarság sorskérdéseit”. Bata János pedig „a jugoszláv irodalmak tolmácsolása mellett az európai szellemiség felé is kitekint, költészetébe szerkesztésén épült be műfordítói tevékenysége”.

A díjazottak fellépése után a résztvevők nem túl népes tábora leleplezte a Kothenc Imre faragta emléktáblát a művelődési egyesület falán, valamint megkoszorúzták Szenteleky Kornél sírját. Délután a gyermekek számára játék-házat szerveztek.

A rendezvény utolsó napján irodalmi műsorokra és színházi előadásra került sor Szivácon, Külán, Verbászon és Szenttamáson.

Az alábbiakban az eddigi Szenteleky- és Bazsalikom-díjasok névsorát közöljük:

Szenteleky-díjasok: Bányai János, Bori Imre, az Életjel, Gerold László, Herceg János, a Híd, az Iskolarádió, a Jó Pajtás, a Kanizsai Író-tábor, Petkovics Kálmán, Utasi Csaba, Urbán János, Szeli István, Fehér Ferenc, Németh István, Tomán László, Dér Zoltán, Penavin Olga, Ács Károly, Burány Nándor.

Bazsalikom-díjasok: Ács Károly, Sava Babić, Bodrits István, Borbély János, Brasnynóé István, Fehér Ferenc, Paszkal Gilevszki, Judita Šalgo, Mladen Leskovic, a Polja, Varga József, Vukovics Géza, Aleksandar Tišma, Szilágyi Károly, Jung Károly, Vickó Árpád, Lazar Merković, Radoslav Miroslavjević, Bata János.

Adán október 11-én és 12-én tartották meg a Szarvas Gábor Nyelvművelő Napokat. Az általános iskolák hetedik osztályos tanulói játékos nyelvi vetélkedőn vettek részt, a középiskolások számára pedig beszédversenyt rendeztek. A magyar nyelvi műveltség Jugoszláviában címmel tudományos tanácskozássra is sor ke-

rült, Molnár Csikós László, Göncz Lajos, Vajda József, Varga Zoltán és Hódi Éva tartott előadást. Az idei Szarvas Gábor-díjat Molnár Csikós László kapta.

A SZÁZADELŐ MAGYAR ELBESZÉLŐ IRODALMA – A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete és az újjvidéki Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete október derekán tudományos tanácskozást tartott Budapesten. Lélektani és poétikai megújulás a századelő magyar elbeszélő irodalmában címmel. A tanácskozáson az MTA részéről Bodnár György, Pomogátsi Béla, Rónay László, Dérczy Péter és Angyalosi Gergely vett részt, az újjvidéki érkezők pedig Bori Imre, Bányai János, Gerold László, Utasi Csaba és Harkai Vass Éva voltak.

KÖNYV A BUDAPESTI PÜSPÖKSÉG SZERB KÉZIRATAIRÓL – Október elején a belgrádi Nemzeti Könyvtárban ünnepélyes keretek között bemutatták a közönségnek a budai szerb püspökség kéziratairól szóló könyvet (*Opis rukopisa i starih štampanih knjiga Biblioteke Srpske pravoslavne eparhije budimske u Sentandreji*), amelynek szerzői Nadežda Sindić, Miroslava Grozdanović-Pajić és Katarina Mano-Zisi. A könyv jelentőségéről Dejan Medaković akadémikus, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia főtitkára beszélt, kiemelve, hogy nagyságrendben és értékét tekintve a szentendrei anyag nagyon jelentős, ezért volt fontos tudományos feldolgozása.

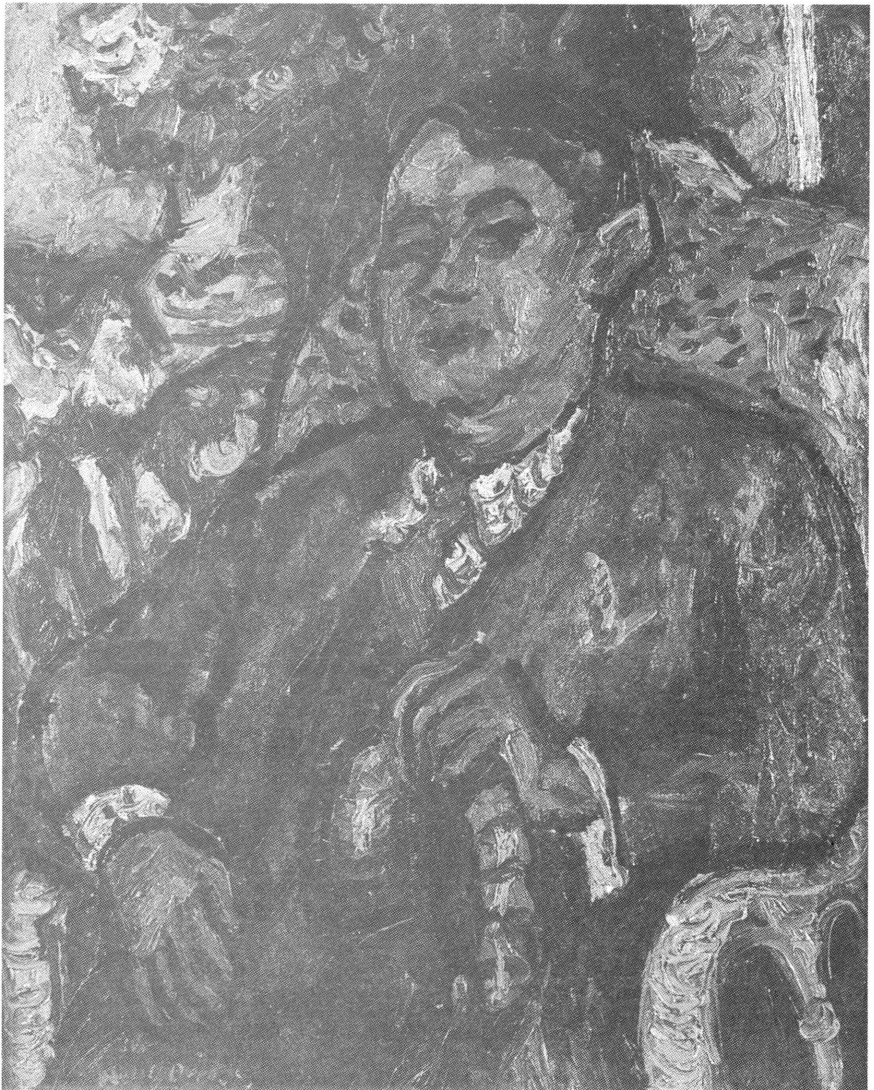
HUSZONÖT ÉVES A KONJOVIĆ-KÉPTÁR – Fennállásának huszonötödik évfordulóját ünnepelte a zombori Milan Konjović Képtár. Az intézmény 1966-ban létesült, amikor a festőművész mintegy ötszáz alkotását ajándékozta szülővárosának. Az évek folyamán a gyűjtemény megkétszereződött. Az elmúlt negyedszázad alatt 40 időrendi és tematikus kiállítás nyílt, s az itt található alkotásokból rendezték meg a ma kilencvenhárom éves mester nagy párizsi, moszkvai, budapesti és prágai kiállításait is. A zombori ünnepségen Milan Konjović munkásságát monográfusa és külföldi kiállításainak szervezője, Katarina Ambrozić egyetemi tanár és Lang Irma, a zombori képtár custosa méltatta.

DÍJAK, ELISMERÉSEK – Matuska Márton újjvidéki újságíró a Bethlen Gábor Alapítvány kuratóriuma díjazta a nemrégiben megjelent *A megtorlás napjai* című könyvéért, amelyben a jugoszláviai magyarságot ért háború végi atrocitásokat dolgozta föl.

A Szirmai Károly Irodalmi Díj bírálóbizott-

sága Sava Babić, Miroslav Rankov és Julijan Tamaš összetételben Radivoj Sajtinać Zrenjaninban élő írónak ítélte oda az 1991. évi díjat *Bánáti olvasókönyv* (Banatska čitanka) című prózakötetéért. A verbászi és a temerini köz-

művelődési közösség, valamint az író fia, Szirmai Endre alapította díjat november 16-án a Verbászon megtartott Szirmai-emléknap keretében adták át.

A HÍD KÖVETKEZŐ SZÁMAINAK TARTALMÁBÓL

Fehér Kálmán versei

Részletek a topolyai verses krónikából Virág Gábor jegyzetével

Gion Nándor, Szathmári István, Apró István, Kukorelly Endre, Monoszló Dezső, Vidosav Stevanović, Boris Pahor novellája

Szabó Palócz Attila kisregénye, Bognár Antal regényének folytatása

Szeli István, Stojan Vujičić, Bosnyák István, Molnár Csikós László tanulmánya

Herceg János esszéi

A HÍD JANUÁRI SZÁMÁBAN: Versek éve 1991

Toldi Éva: Herceg János regényei (tanulmány) 999
Jung Károly: A Gül Baba-hagyomány magyar és délszláv vonatkozásai (tanulmány) 1012

Nemes Nagy Ágnes emlékére
Harkai Vass Éva: Újhold és Újhold között 1025

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Toldi Éva: Könyvjelző (Egyetlen verseink; Arthur Miller: Kanyargó időben 1–2; Mario Varga Llosa: Ki ölte meg Palomino Molerót?; Bodor Ádám novelláiról) 1031
Pozsvai Györgyi: A „szent káosz” költészete (Földényi F. László: A Medúza pillantása) 1036
Sárvári V. Zsuzsa: A mítoszoktól a babonás hiedelmekig (Jurij Dmitrijev: 13 fekete macska) 1039

S z í n h á z

Gerold László: Színházi napló 1040

KRÓNKA

Agresszió, polgári engedetlenség, kisebbség; Belgrádi könyvvásár; Művelődési rendezvények; A századelő magyar elbeszélő irodalma; Huszonöt éves a Konjović-képtár; Díjak, elismerések 1043

Számunkat Milan Konjović munkáival illusztráltuk

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1991. november. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó, Nyomdaipari Közvállalat. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Elfizethető a 65700-601-14861-es zsrószámára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 400 dinár, fél évre 200 dinár. Egyes szám ára 40, kettős szám ára 80 dinár; külföldre egy évre 800 dinár, fél évre 400 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – A szedés a Híd szerkesztőségében készült. – Tördelőszerkesztő: Bozsoki László. – Készült a szabadkai Minerva Nyomdában. – A Köztársasági Oktatási és Művelődésügyi Titkárság véleményezése alapján a kiadványt háromszázalékos adó terheli.